اقبال

فہرست مضامین

شمار	مضمون	صفحہ
۱	مناجات	۱
۲	تمہید آسمانی (نخستین روز آفرینش۔ نکوہش می کند آسمان زمین را)	۷
۳	نغمۂ ملائک	۱۰
۴	تمہید زمینی (آشکارا می شود روح حضرت رومی و شرح می دہد اسرار معراج را)	۱۱
۵	زروان کہ روح زمان و مکان است مسافر را بسیاحت عالم علوی می برد	۲۱
۶	زمزمۂ انجم	۲۳
۷	فلک قمر	۲۹
۸	عارف ہندی کہ بہ یکے از غارہائے قمر خلوت گرفتہ و اہل ہند او را جہاں دوست می گویند	۳۲
۹	نُہ تا سخن از عارف ہندی	۳۸
۱۰	جلوۂ سروش	۴۱
۱۱	نوائے سروش	۴۳
۱۲	حرکت بہ وادی یرغمید کہ ملائکہ او را وادی طواسین می نامند	۴۴
۱۳	طاسین گوتم (توبہ آوردن زن رقاصۂ عشوہ فروش)	۴۸

شمار	مضمون	صفحه
۱۴	طاسینِ زرتشت (آزمایش کردن اہرمن زرتشت را)	۵۱
۱۵	طاسینِ مسیحؑ (رؤیاے حکیم طالسطائی)	۵۵
۱۶	طاسینِ محمدؐ (نوحۂ ابوجہل در حرمِ کعبہ)	۵۸
۱۷	**فلکِ عطارد**	۶۱
۱۸	زیارتِ ارواحِ جمال الدین افغانی و سعید حلیم پاشا	۶۳
۱۹	دین و وطن	۶۷
۲۰	اشتراک و ملوکیّت	۶۹
۲۱	شرق و غرب	۷۱
۲۲	محکماتِ عالمِ قرآنی	۷۴
۲۳	خلافتِ آدم	۷۴
۲۴	حکومتِ الٰہی	۷۸
۲۵	ارض ملکِ خداست	۸۰
۲۶	حکمت خیرِ کثیر است	۸۲
۲۷	پیغامِ افغانی با ملّتِ روسیّہ	۸۷
۲۸	غزلِ زندہ رود	۹۳
۲۹	**فلکِ زہرہ**	۹۷
۳۰	مجلسِ خدایانِ اقوامِ قدیم	۱۰۰
۳۱	نغمۂ بعل	۱۰۲
۳۲	فرو رفتن بدریاے زہرہ و دیدن ارواحِ فرعون و کشنر را	۱۰۴

شمار	مضمون	صفحہ
۳۳	نمودار شدنِ درویشِ سودانی	۱۰۹
۳۴	**فلک مریخ**	۱۱۳
۳۵	اہلِ مریخ	۱۱۵
۳۶	برآمدنِ انجم شناسِ مریخی از رصدگاہ	۱۱۷
۳۷	گردش در شہر مرغدین	۱۲۱
۳۸	احوالِ دوشیزۂ مریخ کہ دعوائے رسالت کردہ	۱۲۶
۳۹	تذکیر نبیۂ مریخ	۱۲۷
۴۰	**فلک مشتری**	۱۳۱
۴۱	ارواحِ جلیلہ حلّاج و غالب و قرۃ العین طاہرہ کہ بنشیمنِ بہشتی نگرویدند و بگردشِ جاوداں گرائیدند	۱۳۳
۴۲	نوائے حلّاج	۱۳۵
۴۳	نوائے غالب	۱۳۶
۴۴	نوائے طاہرہ	۱۳۷
۴۵	زندہ رود مشکلات خود را پیشِ ارواحِ بزرگ می گوید	۱۳۸
۴۶	نمودار شدنِ خواجۂ اہلِ فراق ابلیس	۱۵۶
۴۷	نالۂ ابلیس	۱۶۰
۴۸	**فلک زحل**	۱۶۳
۴۹	ارواحِ رذیلہ کہ با ملک و ملت غداری کردہ و دوزخ ایشاں را قبول نکردہ	۱۶۵
۵۰	قلزم خونین	۱۶۷

شمار	مضمون	صفحہ
۵۱	آشکارا می شود روحِ ہندوستان	۱۶۸
۵۲	روحِ ہندوستان نالہ و فریاد می کند	۱۶۸
۵۳	فریادِ یکے از زورق نشینانِ قلزمِ خونیں	۱۷۱
۵۴	آں سوے افلاک	۱۷۳
۵۵	مقامِ حکیمِ المانوی نطشہ	۱۷۵
۵۶	حرکت بجنت الفردوس	۱۷۸
۵۷	قصرِ شرف النسا	۱۸۱
۵۸	زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سید علی ہمدانی و ملا طاہر غنی کشمیری	۱۸۴
۵۹	در حضورِ شاہ ہمدان	۱۸۵
۶۰	صحبت با شاعرِ ہندی برتری ہری	۱۹۷
۶۱	حرکت بہ کاخِ سلاطینِ مشرق (نادر، ابدالی، سلطان شہید)	۲۰۰
۶۲	نمودار می شود روحِ ناصر خسرو علوی و غزلے مستانہ سرائیدہ غائب می شود	۲۰۵
۶۳	پیغامِ سلطانِ شہید بہ رودِ کاویری (حقیقتِ حیات و مرگ و شہادت)	۲۱۴
۶۴	زندہ رود رخصت می شود از فردوس و تقاضاے حورانِ بہشتی	۲۱۹
۶۵	غزلِ زندہ رود	۲۲۰
۶۶	حضور	۲۲۱
۶۷	خطاب بہ جاوید (سخنے بہ نژادِ نو)	۲۳۱

خیالِ من بتماشائے آسماں بود است
بدوشِ ماہ و بآغوشِ کہکشاں بود است
گماں مبر کہ ہمیں خاکداں نشیمنِ ماست
کہ ہر ستارہ جہاں است یا جہاں بود است!

اقبال

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مناجات

آدمی اندر جہانِ ہفت رنگ ہر زماں گرمِ فغاں مانندِ چنگ!

آرزوئے ہم نفس می سوزدش نالہ ہائے دلنواز آموزدش

لیکن ایں عالم کہ از آب و گل است کے تواں گفتن کہ دارائے دل است!

بحر و دشت و کوہ و کہ خاموش و کر آسمان و مہر و مہ خاموش و کر!

گرچہ بر گردوں ہجومِ اختر است ہر یکے از دیگرے تنہاتر است!

ہر یکے مانندِ ما بیچارہ ایست در فضائے نیلگوں آوارہ ایست!

کارواں برگِ سفر ناکردہ ساز! بیکراں افلاک و شب ہا دیریاز!

ایں جہاں صید است و صیادیم ما؟ یا اسیرِ رفتہ از یادیم ما؟

زار نالیدم صدائے بر نخواست
ہم نفس فرزند آدم را کجاست؟

دیدہ ام روز جہان چار سوے
آنکہ نورش بر فروزد کاخ و کوے

از رم سیارہ او را وجود
نیست الا اینکہ گوئی رفت و بود

اے خوش آن روزے کہ از ایام نیست
صبح او را نیمروز و شام نیست

روشن از نورش اگر گردد روان
صوت را چون رنگ دیدن می توان

غیبہا از تاب او گردد حضور
نوبت او لایزال و بے مرور!

اے خدا روزی کن آن روزے مرا
وارہان زین روز بے سوزے مرا

آیہ تسخیر اندر شان کیست؟
این سپہر نیلگون حیران کیست؟

رازدان علم الاسما کہ بود؟
مست آن ساقی و آن صہبا کہ بود؟

برگزیدی از ہمہ عالم کرا؟
کردی از راز درون محرم کرا؟

آیہ تسخیر، علم الاسماء — تلمیحات بآیات قرآن

اے ترا تیرے کہ ما را سینہ سفت
حرفِ اُدْعُونِی کہ گفت و با کہ گفت؟

روئے تو ایمانِ من قرآنِ من
جلوہ داری دریغ از جانِ من؟

از زبانِ صد شعاعِ آفتاب
کم نمی گردد متاعِ آفتاب

عصرِ حاضر را خرد زنجیرِ پاست
جانِ بے تابے کہ من دارم کجاست؟

عمرہا بر خویش می پیچد وجود
تا یکے بے تاب جاں آید فرود

گر زنجی ایں زمینِ شورہ زار
نیست تخمِ آرزو را سازگار

از درونِ ایں گِلِ بے حاصلے
بس غنیمت داں اگر دیدی دلے!

تو مہی اندر شبستانم گذر
یک زماں بے نورِی جانم نگر

شعلہ را پرہیز از خاشاک چیست
برق را از برفتادن باک چیست

زیستم تا زیستم اندر فراق
وانما آں سوے ایں نیلی رواق!

بستہ درہا را بروئیم باز کن / خاک را با قدسیاں ہمراز کن!

آتشے در سینۂ من برفروز / عود را بگذار و ہیزم را بسوز

باز بر آتش بنہ عودِ مرا / در جہاں آشفتہ کن دودِ مرا

آتشِ پیمانۂ من تیز کن / با تغافل یک نگہ آمیز کن

ما ترا جوئیم و تو از دیدہ دور / نے غلط، ما کور و تو اندر حضور!

یا کشا ایں پردۂ اسرار را / یا بگیر ایں جانِ بے دیدار را

نخلِ فکرم نا امید از برگ و بر / یا تبر بفرست یا بادِ سحر

عقل دادی ہم جنونے دہ مرا / رہ بجذبِ اندرونے دہ مرا

علم در اندیشہ می گیرد مقام / عشق را کاشانہ قلبِ لاینام

علم تا از عشق برخوردار نیست / جز تماشا خانۂ افکار نیست

ایں تماشا خانہ سحرِ سامری است / علم بے روح القدس افسونگری است

بے تجلّی مردِ دانا رہ نبرد / از لکدکوبِ خیالِ خویش مرد

بے تجلی زندگی رنجوری است | عقل مہجوری و دیں مجبوری است

ایں جہانِ کوہ و دشت و بحر و بر | ما نظر خواہیم و او گوید خبر

منزلے بخش ایں دلِ آوارہ را | باز دہ با ماہ ایں مہ پارہ را

گرچہ از خاکم نروید جز کلام | حرفِ مہجوری نمی گردد تمام!

زیرِ گردوں خویش را یابم غریب | ز آں سوے گردوں بگو 'انّی قریب'

تا مثالِ مہر و مہ گردد غروب | ایں جہات ایں شمال و ایں جنوب

از طلسمِ دوش و فردا بگذرم
از مہ و مہر و ثریا بگذرم!

تو فروغِ جاوداں ما چوں شرر | یک دو دم داریم و آں ہم مستعار!

اے تو نشناسی نزاعِ مرگ و زیست | رشکِ یزداں برد ایں بندہ کیست؟

بندۂ آفاق گیر و ناصبور | نے غیاب او را خوش آید نے حضور

آنیم من جاودانی کن مرا | از زمینی آسمانی کن مرا

'انّی قریب' - آیہ قرآن

ضبط در گفتار و کردارے بدہ   جادہ ہا پیداست رفتارے بدہ

آنچہ گفتم از جہانے دیگر است   ایں کتاب از آسمانے دیگر است

بحرم و از من کم آشوبی خطاست   آں کہ در قعرم فرو آید کجاست؟

یک جہاں بر ساحلِ من آرمید   از کراں غیر از رمِ موجے ندید

من کہ نومیدم ز پیرانِ کہن   دارم از روزے کہ می آید سخن!

بر جواناں سہل کن حرفِ مرا

بہرِ شاں پایاب کن ژرفِ مرا
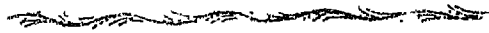
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہیدِ آسمانی

نخستین روزِ آفرینش

نکوہش می کند آسمان زمین را

زندگی از لذتِ غیب و حضور ‌ ‌ ‌ بست نقشِ ایں جہانِ نزد و دور

آں چناں تارِ نفس از ہم گسیخت ‌ ‌ ‌ رنگِ حیرت خانۂ ایّام ریخت

ہر کجا از ذوق و شوقِ خودگری ‌ ‌ ‌ نعرۂ 'من دیگرم تو دیگری'

ماہ و اختر را خرام آموختند ‌ ‌ ‌ صد چراغ اندر فضا افروختند

بر سپہرِ نیلگوں زد آفتاب ‌ ‌ ‌ خیمۂ زربفت با سیمیں طناب

از افقِ صبحِ نخستیں سر کشید ‌ ‌ ‌ عالمِ نوزادہ را در بر کشید

ملکِ آدم خاکداں نے بود و بس
دشتِ او بے کارواں نے بود و بس

نے بکوہے آبجوئے در ستیز
نے بصحرائے سحابے ریز ریز

نے سرودِ طائراں در شاخسار
نے رمِ آہو میانِ مرغزار

بے تجلی ہائے جاں بحر و برش
دودِ پیچاں طیلسانِ پیکرش

سبزہ بادِ فرودیں نا دیدۂ
اندر اعماقِ زمیں خوابیدۂ

طعنہ زد چرخِ نیلی بر زمیں
"روزگارِ کس ندیدم ایں چنیں

چُوں تو در پہنائے من کورے کجا
جز بقندیلم ترا نورے کجا

خاک اگر الوند شد جز خاک نیست
روشن و پائندہ چُوں افلاک نیست

یا بزی باساز و برگِ دلبری
یا بمیر از ننگ و عارِ کمتری"

شد زمیں از طعنۂ گردوں خجل
ناامید و دل گران و مضمحل

پیشِ حق از دردِ بے نوری تپید
تا ندائے ز آنسوئے گردوں رسید

"اے امینے از امانت بے خبر — غم مخور اندر ضمیر خود نگر

روزہا روشن ز غوغائے حیات — نے ازاں نورے کہ بینی در جہات

نور صبح از آفتاب داغدار — نور جاں پاک از غبار روزگار

نور جاں بے جادہ ہا اندر سفر — از شعاع مہر و مہ سیار تر

شستہ از لوح جاں نقش امید؟ — نور جاں از خاک تو آید پدید!

عقل آدم بر جہاں شبخوں زند — عشق او بر لامکاں شبخوں زند!

راہ داں اندیشۂ او بے دلیل — چشم او بیدار تر از جبرئیل!

خاک و در پرواز مانند ملک — یک رباط کہنہ در راہش فلک!

می خلد اندر وجود آسماں — مثل نوک سوزن اندر پرنیاں!

داغہا شوید ز دامان وجود — بے نگاہ او جہاں کور و کبود!

گرچہ کم تسبیح و خونریز است او — روزگاراں را چو مہمیز است او

چشم او روشن شود از کائنات — تا بہ بیند ذات را اندر صفات

"ہر کہ عاشق شد جمالِ ذات را
اوست سیّد جملہ موجودات را"

نغمۂ ملایک

فروغِ مشتِ خاک از نوریاں افزوں شود روزے
زمیں از کوکبِ تقدیرِ او گردوں شود روزے

خیالِ او کہ از سیلِ حوادث پرورش گیرد
ز گردابِ سپہرِ نیلگوں بیروں شود روزے!

یکے در معنیٔ آدم نگر از ما چہ می پرسی
ہنوز اندر طبیعت می خلد موزوں شود روزے!

چناں موزوں شود ایں پیش پا افتادہ مضمونے
کہ یزداں را دل از تاثیرِ او پُرخوں شود روزے!

تمهیدِ زمینی

آشکارا می شود روح حضرت رومی و شرح میدهد اسرارِ معراج را

عشقِ شور انگیزِ بے پروائے شہر — شعلۂ او میرد از غوغائے شہر

خلوتے جوید بدشت و کوہسار — یا لبِ دریائے ناپیدا کنار

من کہ در یاراں ندیدم محرمے — بر لبِ دریا بیاسودم دمے

بحر و ہنگامِ غروبِ آفتاب — نیلگوں آب از شفق لعلِ مذاب

کور را ذوقِ نظر بخشد غروب — شام را رنگِ سحر بخشد غروب

با دلِ خود گفتگوہا داشتم — آرزوہا جستجوہا داشتم

آنی و از جاودانی بے نصیب — زندہ و از زندگانی بے نصیب

تشنہ و دور از کنارِ چشمہ سار — می سرودم ایں غزل بے اختیار

غزل

بکشائے لب کہ قندِ فراوانم آرزوست — بنمائے رخ کہ باغ و گلستانم آرزوست

یک دست جامِ بادہ و یک دست زلفِ یار — رقصِ چنیں میانۂ میدانم آرزوست

گفتی زناز بیش مرنجاں مرا، برو — آں گفتنت کہ بیش مرنجانم آرزوست

اے عقل تو ز شوق پراگندہ گوئے شو — اے عشق نکتہ ہائے پریشانم آرزوست

ایں آب و نانِ چرخ چو سیل است بے وفا — من ماہیم نہنگم و عمانم آرزوست

جانم ملول گشت ز فرعون و ظلمِ او — آں نورِ جیبِ موسیٰ عمرانم آرزوست

دی شیخ با چراغ ہمی گشت گردِ شہر — کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

زیں ہمرہانِ سست عناصر دلم گرفت — شیرِ خدا و رستمِ دستانم آرزوست

گفتم کہ یافت می نشود جستہ ایم ما
گفت آنکہ یافت می نشود آنم آرزوست

(رومی)

موجِ مضطر خفت بر سنجابِ آب | شد افق تار از زیانِ آفتاب

از حنائش پارۂ در دستِ شام | کوکبے چوں شاہدے بالائے بام!

روحِ رومی پردہ ہا را بر درید | از پسِ کُہ پارۂ آمد پدید!

طلعتش رخشندہ مثلِ آفتاب | شیبِ او فرخندہ چوں عہدِ شباب

پیکرے روشن ز نورِ سرمدی | در سراپایش سرورِ سرمدی!

بر لبِ او سرِّ پنہانِ وجود | بندہائے حرف و صوت از خود کشود

حرفِ او آئینہ آویختہ | علم با سوزِ درون آمیختہ!

گفتمش موجود و ناموجود چیست؟ | معنیٔ محمود و نامحمود چیست؟

گفت "موجود آنکہ می خواہد نمود | آشکارائی تقاضائے وجود

زندگی خود را بخویش آراستن | بر وجودِ خود شہادت خواستن

انجمن روزِ الست آراستند | بر وجودِ خود شہادت خواستند!

زندۂ یا مردۂ یا جاں بلب | از سہ شاہد کن شہادت را طلب

شاہدِ اوّل شعورِ خویشتن ‏ ‏ ‏ ‏ خویش را دیدن بنورِ خویشتن

شاہدِ ثانی شعورِ دیگرے ‏ ‏ ‏ ‏ خویش را دیدن بنورِ دیگرے

شاہدِ ثالث شعورِ ذاتِ حق ‏ ‏ ‏ ‏ خویش را دیدن بنورِ ذاتِ حق

پیشِ ایں نور ار بمانی استوار ‏ ‏ ‏ ‏ حیّ و قائم چوں خدا خود را شمار

بر مقامِ خود رسیدن زندگی است ‏ ‏ ‏ ‏ ذات را بے پردہ دیدن زندگی است

مردِ مومن در نسازد با صفات ‏ ‏ ‏ ‏ مصطفےٰؐ راضی نشد الّا بذات

چیست معراج آرزوے شاہدے ‏ ‏ ‏ ‏ امتحانے روبروئے شاہدے

شاہدِ عادل کہ بے تصدیقِ او ‏ ‏ ‏ ‏ زندگی ما را چو گُل را رنگ و بو

در حضورش کس نماند استوار ‏ ‏ ‏ ‏ ور بماند ہست او کامل عیار

ذرّہ از کف مدہ تابے کہ ہست ‏ ‏ ‏ ‏ پختہ گیر اندر گرہ تابے کہ ہست

تابِ خود را بر فزودن خوشتر است ‏ ‏ ‏ ‏ پیشِ خورشید آزمودن خوشتر است

پیکرِ فرسودہ را دیگر تراش ‏ ‏ ‏ ‏ امتحانِ خویش کُن موجود باش

این چنین موجود محمود است و بس
ورنہ نارِ زندگی دود است و بس"

باز گفتم پیشِ حق رفتن چسان؟ — کوهِ خاک و آب را کفتن چسان؟

آمر و خالق برون از امر و خلق — ما ز شستِ روزگاران خستہ حلق

گفت "اگر سلطاں ترا آید بدست — می تواں افلاک را از ہم شکست

باش تا عریاں شود ایں کائنات — شوید از دامانِ خود گردِ جہات

در وجودِ او نہ کم بینی نہ بیش — خویش را بینی ازو او را ز خویش

نکتۂ "الّا بسلطاں" یاد گیر — ورنہ چوں مور و ملخ در گل بمیر

از طریقِ زادن اے مردِ نکوے — آمدی اندر جہانِ چارسوے

ہم بروں جستن بزادن می تواں — بندہا از خود کشادن می تواں

لیکن ایں زادن نہ از آب و گل است — داند آں مردے کہ او صاحبدل است

کفتن ـ شگافتن + الا بسلطان تلمیح بآیہ شریفہ یا معشر الجن الخ

آں ز مجبوری است ایں از اختیار   آں نہاں در پردہ ہا ایں آشکار

آں یکے با گریہ ایں با خندہ است   یعنی آں جویندہ ایں یابندہ است

آں سکون و سیر اندر کائنات   ایں سراپا سیر بیروں از جہات

آں یکے محتاجِ روز و شب است   واں دگر روز و شب او را مرکب است

زادنِ طفل از شکستِ اشکم است   زادنِ مرد از شکستِ عالم است

ہر دو زادن را دلیل آمد اذاں   آں بلب گویند و ایں از عینِ جاں

جانِ بیدارے چو زاید در بدن

لرزہ ہا افتد دریں دیرِ کہن"

گفتم ایں زادن نمی دانم کہ چیست؟   گفت "شانے از شئونِ زندگی است

شیوہ ہائے زندگی غیب و حضور   آں یکے اندر ثبات آں در مرور

گہ بجلوت می گدازد خویش را   گہ بخلوت جمع سازد خویش را

جلوتِ او روشن از نورِ صفات   خلوتِ او مستنیر از نورِ ذات

عقل او را سوے جلوت می کشد — عشق او را سوے خلوت می کشد

عقل ہم خود را بدیں عالم زند — تا طلسمِ آب و گل را بشکند

می شود ہر سنگِ رہ او را ادیب — می شود برق و سحاب او را خطیب

چشمش از ذوقِ نگہ بیگانہ نیست — لیکن او را جرأتِ رندانہ نیست!

پس ز ترسِ راہ چوں کورے رود — نرم نرمک صورتِ مورے رود

تا خرد پیچیدہ تر بر رنگ و بوست — می رود آہستہ اندر راہِ دوست

کارش از تدریج می یابد نظام — من ندانم کے شود کارش تمام!

می نداند عشق سال و ماہ را — دیر و زود و نزد و دورِ راہ را

عقل در کوہے شگافے می کند — یا بگردِ او طوافے می کند

کوہ پیشِ عشق چوں کاہے بود — دل سریع السیر چوں ماہے بود

عشق شبخونے زدن بر لامکاں — گور را نادیدہ رفتن از جہاں!

زورِ عشق از باد و خاک و آب نیست — قوتش از سختیٔ اعصاب نیست

عشق با نان جوین خیبر گشاد | عشق در اندام مہ چاکے نہاد!
کلۂ نمرود بے ضربے شکست | لشکر فرعون بے حربے شکست!

عشق در جان چون بچشم اندر نظر | ہم درون خانہ ہم بیرون در
عشق ہم خاکستر و ہم اخگر است | کار او از دین و دانش برتر است

عشق سلطان است و برہان مبین | ہر دو عالم عشق را زیر نگین
لازمان و دوش و فردائے ازو | لامکان و زیر و بالائے ازو

چون خودی را از خدا طالب شود | جملہ عالم مرکب او راکب شود
آشکارا از مقام دل ازو | جذب این دیر کہن باطل ازو

عاشقان خود را بیزدان می دہند | عقل تاویلی بقربان می دہند
عاشقی؟ از سو بہ بے سوئی خرام | مرگ را بر خویشتن گردان حرام

اے مثال مردہ در صندوق گور | می توان برخاستن بے بانگ صور!
در گلو داری نوا ہا خوب و نغز | چند اندر گل بنالی مثل چغز

بر مکان و بر زماں اسوار شو | فارغ از پیچاکِ ایں زنّار شو
تیز ترکن ایں دو چشم و ایں دو گوش | ہر چہ می بینی بنوشش از راہِ ہوش
آں کسے کو بانگِ موراں بشنود | ہم ز دوراں سرّ دوراں بشنود
آں نگاہِ پردہ سوز از من بگیر | کو بچشم اندر نمی گردد اسیر

آدمی دید است باقی پوست است
دید آں باشد کہ دیدِ دوست است
جملہ تن را در گداز اندر بصر
در نظر رو در نظر رو در نظر (رومی)

تو از یں نہ آسماں ترسی ؟ مترس | از فراخائے جہاں ترسی ؟ مترس
چشم یک شا بر زمان و بر مکاں | ایں دو یک حال است از احوالِ جاں
تا نگہ از جلوہ پیش افتادہ است | اختلافِ دوش و فردا زادہ است
دانہ اندر گل بظلمت خانۂ | از فضائے آسماں بیگانۂ

ہیچ می داند کہ در جائے فراخ
می تواں خود را نمودن شاخ شاخ؟

جوہر ما چیست؟ یک ذوقِ نمو ست
ہم مقامِ اوست ایں جوہر ہم اوست

اے کہ گوئی محملِ جان است تن
سرِّ جاں را درنگر بر تن متن

محملے نے حالے از احوالِ اوست
محملش خواندن فریبِ گفتگوست!

چیست جاں؟ جذب و سرور و سوز و درد
ذوقِ تسخیرِ سپہرِ گرد گرد!

چیست تن؟ با رنگ و بو خو کردن است
با مقامِ چار سو خو کردن است

از شعور است ایں کہ گوئی نزد و دور
چیست معراج؟ انقلاب اندر شعور

انقلاب اندر شعور از جذب و شوق
وارہاند جذب و شوق از تحت و فوق

ایں بدن با جانِ ما انباز نیست
مشتِ خاکے مانعِ پرواز نیست"

زروان کہ رُوح زمان و مکان است

مسافر را بسیاحتِ عالم علوی می برد

از کلامش جانِ من بے تاب شد	در تنم ہر ذرہ چُوں سیماب شد
ناگہاں دیدم میانِ غرب و شرق	آسماں در یک سحابِ نور غرق
زاں سحاب افرشتۂ آمد فرود	با دو طلعت این چو آتش آں چو دود
آں چو شب تاریک و ایں روشن شہاب	چشمِ ایں بیدار و چشمِ آں بخواب
بال او را رنگہائے سرخ و زرد	سبز و سیمین و کبود و لاجورد
چوُں خیال اندر مزاجِ او رمے	از زمیں تا کہکشاں او را دمے
ہر زماں او را ہوائے دیگرے	پر کشادن در فضائے دیگرے
گفت "زروانم" جہاں را قاہرم	ہم نہانم از نگہ ہم ظاہرم

بستۂ ہر تدبیر با تقدیر من — ناطق و صامت ہمہ نخچیر من

غنچہ اندر شاخ می بالد ز من — مرغکاں اندر آشیاں نالد ز من

دانہ از پرواز من گردد نہال — ہر فراق از فیض من گردد وصال

ہم عتابی ہم خطابی آورم — تشنہ سازم تا شرابی آورم

من حیاتم من مماتم من نشور — من حساب و دوزخ و فردوس و حور

آدم و افرشتہ در بند من است — عالم شش روزہ فرزند من است

ہر گلی کز شاخ می چینی منم — اُمِّ ہر چیزی کہ می بینی منم!

در طلسم من اسیر است این جہاں — از دمم ہر لحظہ پیر است این جہاں

لی مع اللہ ہر کرا در دل نشست — آں جوانمردی طلسم من شکست

گر تو خواہی من نباشم درمیاں
لی مع اللہ باز خواں از عین جاں"

لِیْ مَعَ اللّٰہ۔ تلمیح بہ حدیث لی مع اللہ وقت،

در نگاہِ او نمی دانم چہ بود   از نگاہم این کہن عالم ربود

یا نگاہم بر دگر عالم گشود   یا دگرگون شد جہان عالم کہ بود

مُردم اندر کائنات رنگ و بُو   زادم اندر عالم بے ہاے و ہُو

رشتۂ من زان کہن عالم گسست   یک جہانِ تازۂ آمد بدست

از زیانِ عالمے جانم تپید   تا دگر عالم ز خاکم بر دمید

تن سبک تر گشت و جان سیّار تر   چشم و دل بینندہ و بیدار تر

پردگی ہا بے حجاب آمد پدید
نغمۂ انجم بگوشِ من رسید!

زمزمۂ انجم

عقلِ تو حاصلِ حیات عشقِ تو سرِّ کائنات
پیکرِ خاک اخوش بیا این سوے عالمِ جہات

زہرہ و ماہ و مشتری از تو رقیبِ یک دگر
از پئے یک نگاہِ تو کشمکشِ تجلیات

در رہِ دوست جلوہ ہاست تازہ بتازہ نو بنو
صاحبِ شوق و آرزو دل نہ دہد بکلیات

صدق و صفاست زندگی نشو و نماست زندگی
"تا ابد از ازل بتاز ملکِ خداست زندگی"

شوقِ غزل سرائے را رخصتِ ہائے و ہو بدہ
باز بہ رند و محتسب بادہ سبو سبو بدہ

شام و عراق و ہند و پارس خو بہ نبات کردہ اند
خو بہ نبات کردہ را تلخیِ آرزو بدہ

تا بہ یمِ بلند موج معرکہ بنا کند
لذتِ سیلِ تند رو با دلِ آبجو بدہ

مردِ فقیر آتش است میری و قیصری خس است

فال و فرِ ملوک را حرفِ برہنہ بس است!

دبدبۂ قلندری طنطنۂ سکندری

آں ہمہ جذبۂ کلیم ایں ہمہ سحرِ سامری

آں بنگاہ می کُشد ایں بہ سپاہ می کُشد

آں ہمہ صلح و آشتی ایں ہمہ جنگ و داوری

ہر دو جہاں کشا ستند ہر دو دوام خواستند

ایں بہ دلیلِ قاہری آں بہ دلیلِ دلبری

ضربِ قلندری بیار سدِّ سکندری شکن

رسمِ کلیم تازہ کن رونقِ ساحری شکن!

فلکِ قمر

این زمین و آسماں ملکِ خداست
این مہ و پروین ہمہ میراثِ ماست!

اندرین رہ ہرچہ آید در نظر
بانگاہِ محرمے او را نگر

چوں غریباں در دیارِ خود مرو
اے ز خود گم اندکے بیباک شو!

این و آں حکمِ ترا بر دل زند
گر تو گوئی این مکن آں کُن کند

نیست عالم جز بتانِ چشم و گوش
اینکہ ہر فردائے او بینی چو دوش!

در بیابانِ طلب دیوانہ شو!
یعنی ابراہیمِ این بتخانہ شو!

چوں زمین و آسماں را طے کنی
این جہان و آں جہاں را طے کنی

از خدا ہفت آسماں دیگر طلب
صد زمان و صد مکاں دیگر طلب

بے خود افتادن لبِ جوئے بہشت — بے نیاز از حرب و ضرب خوب و زشت

گر نجاتِ ما فراغ از جستجوست — گور خوشتر از بہشتِ رنگ و بوست!

اے مسافر جاں بمیرد از مقام

زندہ تر گردد ز پروازِ مدام!

ہم سفر با اختراں بودن خوش است — در سفر یکدم نیاسودن خوش است

تا شدم اندر فضاہائے سپہر — آنچہ بالا بود زیر آمد نظر

تیرہ خاکے برتر از قندیلِ شب! — سایۂ من بر سرِ من اے عجب!

ہر زماں نزدیک تر نزدیک تر — تا نمایاں شد کہستانِ قمر

گفت رومیؔ از گماں ہا پاک شو — خوگرِ رسم و رہِ افلاک شو

ماہ از ما دور و با ما آشناست — ایں نخستیں منزل اندر راہِ ماست

دیر و زودِ روزگارش دیدنی است

خارہائے کوہسارش دیدنی است"

آں سکوت آں کوہسار ہولناک　　اندروں پُرسوز و بیروں چاک چاک

صد جبل از خافطین و یلدرم　　بر دہانش دود و نار اندر شکم

از درونش سبزۂ سر بر نزد　　طائرے اندر فضایش پر نزد

ابرہا بے نم ہواہا تند و تیز　　با زمینِ مردۂ اندر ستیز

عالمے فرسودۂ بے رنگ و صوت　　نے نشانِ زندگی در وے نہ موت!

نے بنافش ریشۂ نخلِ حیات　　نے بہ صُلبِ روزگارش حادثات!

گرچہ ہست از دودمانِ آفتاب

صبح و شامِ او نزاید انقلاب!

گفت رومیؔ خیز و گامے پیش نہ　　دولتِ بیدار را از کف مدہ

باطنش از ظاہرش خوشتر است　　در قفارِ او جہانے دیگر است!

ہرچہ پیش آید ترا اے مردِ ہوش　　گیر اندر حلقہ ہائے چشم و گوش

خافطین و یلدرم - کوہہائے آتش فشانِ قمر　　قفار - غار

چشم اگر بیناست ہر شے دیدنی است	ورتراز و ئے نگہ سنجیدنی است

ہر کجا رومی برد آنجا برو	یک دو دم از غیر او بیگانہ شو"

دست من آہستہ سوئے خود کشید

تند رفت و برسرِ غارے رسید

عارفِ ہندی کہ بہ یکے از غارہائے قمر خلوت گرفتہ و اہل ہند اورا "جہاں دوست" می گویند

من چو کوران دست بر دوش رفیق	پانہادم اندران غارِ عمیق

ماہ را از ظلمتش دل داغ داغ	اندرو خورشید محتاجِ چراغ!

وہم و شکّ من بہ پیچ و تاب رفت	عقل و ہوشم را بد اندر آ ویختند!

راہ رفتم رہزناں اندر کمیں	دل تہی از لذتِ صدق و یقین!

تا نگه را جلوه‌ها شد بے حجاب — صبح روشن بے طلوعِ آفتاب!

وادئ هر سنگ او زنّار بند — دیو سار از نخلهائے سربلند

از سرشتِ آب و خاک است این مقام — یا خیالم نقش بند و در منام!

در هوائے او چو مے ذوق و سرور — سایه از تقبیلِ خاکش عینِ نور

نے زمینش را سپهرِ لاجورد — نے کنارش از شفق‌ها سرخ و زرد

نور در بندِ ظلام آنجا نبود — دود گردِ صبح و شام آنجا نبود

زیرِ نخلے عارفِ هندی نژاد — دیده‌ها از سرمه‌اش روشن سواد

موئے بر سر بسته و عریاں بدن — گردِ او مارے سفیدے حلقه زن!

آدمے از آب و گل بالاترے — عالم از دیرِ خیالش پیکرے!

وقتِ او را گردشِ ایّام نے — کارِ او با چرخِ نیلی فام نے

گفت با رومی که همراهِ تو کیست؟ — در نگاهش آرزوئے زندگی است!

رومی

مردے اندر جستجو آوارۂ　　ثابتے با فطرتِ سیارۂ!

پختہ تر کارش ز خامی ہائے او　　من شہیدِ ناتمامی ہائے او

شیشۂ خود را بگردوں بستہ طاق　　کارش از جبریل می خواہد صداق!

چوں عقاب افتد بصید ماہ و مہر　　گرم رو اندر طواف نہ سپہر

حرف با اہلِ زمیں رندانہ گفت　　حور و جنت را بت و بتخانہ گفت!

شعلہ ہا در موجِ دودش دیدہ ام　　کبریا اندر سجودش دیدہ ام!

ہر زماں از شوق می نالد چو نال　　می کشد او را فراق و ہم وصال!

من ندانم چیست در آب و گلش
من ندانم از مقام و منزلش!

صداق ۔ رونمائی

جہاں دوست

عالم از رنگ است و بے رنگی است حق

چیست عالم، چیست آدم، چیست حق؟

رومی

آدمی شمشیر و حق شمشیر زن
عالم این شمشیر را سنگِ فسن!

شرق حق را دید و عالم را ندید
غرب در عالم خزید از حق رمید

چشم بر حق باز کردن بندگی است
خویش را بے پردہ دیدن زندگی است!

بندہ چوں از زندگی گیرد برات
ہم خدا آں بندہ را گوید صلوات!

ہر کہ از تقدیرِ خویش آگاہ نیست

خاک او با سوزِ جاں ہمراہ نیست!

جہاں دوست

بر وجود و بر عدم پیچیدہ است ‎ ‎ ‎ مشرق ایں اسرار را کم دیدہ است

کار ما افلاکیاں جز دید نیست ‎ ‎ ‎ جانم از فردائے او نومید نیست!

دوش دیدم بر فرازِ قشمرود ‎ ‎ ‎ ز آسماں افرشتۂ آمد فرود

از نگاہش ذوقِ دیدارے چکید ‎ ‎ ‎ جز بسوئے خاکدانِ ما ندید

گفتمش از محرماں رازے مپوش ‎ ‎ ‎ تو چہ بینی اندر آں خاکِ خموش؟

از جمالِ زہرۂ بگداختی؟ ‎ ‎ ‎ دل بہ چاہِ بابلے انداختی؟

گفت ”ہنگامِ طلوعِ خاور است ‎ ‎ ‎ آفتابِ تازہ او را در بر است

لعلہا از سنگِ رہ آید بروں ‎ ‎ ‎ یوسفانِ او ز چہ آید بروں!

رستخیزے در کنارش دیدہ ام ‎ ‎ ‎ لرزہ اندر کوہسارش دیدہ ام

قشمرود نام کوہے از کوہستانِ قمر

رخت بند از مقامِ آذری
تا شود خود گر ز ترکِ بُت گری

اے خوش آں قومے کہ جانِ او تپید
از گلِ خود خویش را باز آفرید!

عرشیاں را صبحِ عید آں ساعتے
چُوں شود بیدار چشمِ ملتے!"

پیرِ ہندی اندکے دم در کشید
باز در من دید و بے تابانہ دید

گفت مرگِ عقل؟ گفتم ترکِ فکر
گفت مرگِ قلب؟ گفتم ترکِ ذکر

گفت تن؟ گفتم کہ زاد از گردِ رہ
گفت جاں؟ گفتم کہ رمزِ لا الٰہ

گفت آدم؟ گفتم از اسرارِ اوست
گفت عالم؟ گفتم او خود روبروست

گفت ایں علم و ہنر؟ گفتم کہ پوست
گفت حجّت چیست؟ گفتم روئے دوست

گفت دینِ عامیاں؟ گفتم شنید
گفت دینِ عارفاں؟ گفتم کہ دید

از کلامم لذّتِ جانش فزود
نکتہ ہائے دل نشیں بر من کشود

نُہ تا سخن از عارفِ ہندی

(۱)

ذاتِ حق را نیست ایں عالم حجاب

غوطه را حایل نگردد نقشِ آب!

(۲)

زادن اندر عالمے دیگر خوش است

تا شبابِ دیگرے آید بدست!

(۳)

حق ورائے مرگ و عینِ زندگی است

بنده چوں میرد نمی داند که چیست!

گرچہ ما مرغانِ بے بال و پریم

از خدا در علمِ مرگ افزون تریم!

(۴)

وقت؟ شیرینی بزہر آمیختہ

رحمتِ عامے بقہر آمیختہ!

خالی از قہرش نہ بینی شہر و دشت

رحمتِ او اینکہ گوئی درگذشت!

(۵)

کافری مرگ است اے روشن نہاد

کے سزد با مردہ غازی را جہاد!

مردِ مومن زندہ و با خود بجنگ

بر خود افتد ہمچو بر آہو پلنگ!

(۶)

کافرِ بیدار دل پیشِ صنم
بہ ز دیندارے کہ خفت اندر حرم!

(۷)

چشمِ کور است اینکہ بیند ناصواب
ہیچگہ شب را نہ بیند آفتاب!

(۸)

صحبتِ گل دانہ را سازد درخت
آدمی از صحبتِ گل تیرہ بخت!
دانہ از گل می پذیرد پیچ و تاب
تا کند صیدِ شعاعِ آفتاب!

(۹)

من بگل گفتم بگو اے سینہ چاک
چوں بگیری رنگ و بو از باد و خاک؟
گفت گل اے ہوشمند رفتہ ہوش
چوں پیامے گیری از برق خموش؟
جاں بتن ما را ز جذب این و آں
جذب تو پیدا و جذب ما نہاں!

جلوۂ سروش

مرد عارف گفت گو را در پیست — مست خوے دگر دید و از عالم گسست!
ذوق و شوق او راز دست او ربود — در وجود آمد ز نیرنگ شہود
با حضورش ذرہ ہا مانند طور — بے حضور او نہ نور و نے ظہور!

نازنینی در طلسمِ آن شبی — آن شبی بی کوکبی را کوکبی!

سنبلستانی ز زلفش تا کمر — تاب گیر از طلعتش کوه و کمر

غرق اندر جلوهٔ مستانهٔ — غوشِ سرودِ آن مستِ بی پیمانهٔ

پیشِ او گردنده فانوسِ خیال — ذوفنون مثلِ سپهرِ دیرسال

اندران فانوس پیکر رنگ رنگ — شکره بر کنجشک و بر آهو پلنگ!

من به رومی گفتم ای دانای راز — بر رفیقِ کم نظر بکشای راز

گفت این پیکر چو سیمِ تابناک — زاد در اندیشهٔ یزدانِ پاک!

باز سیلی تابانه از ذوقِ نمود — در شبستانِ وجود آمد فرود

هیچو ما آواره و غربت نصیب — تو غریبی من غریبم او غریب!

شانِ او جبریلی و نامش سروش — می‌برد از هوش و می‌آرد به هوش

غنچهٔ ما را کشود از شبنمش — مرده آتش زنده از سوزِ دمش

زخمهٔ شاعر بسازِ دل از وست — چاکها در پردهٔ محمل از وست

دیدہ ام در نغمۂ او عالمے
آتشے گیر از نوائے او دمے!"

نوائے سروش

ترسم کہ تو مے رانی زورق بسراب اندر
زادی بحجاب اندر میری بحجاب اندر!

چوں سرمۂ رازی را از دیدہ فروشستم
تقدیر امم دیدم پنہاں بکتاب اندر!

برکشت و خیاباں پیچ، برکوہ و بیاباں پیچ
برقے کہ بخود پیچد میرد بسحاب اندر!

با مغربیاں بودم پرجستم و کم دیدم
مردے کہ مقاماتش ناید بحساب اندر!

رازی، مشہور مفسر ۶۰۶ھ ۱۲۱۰ء

بے دردِ جہانگیری آں قربِ میسّر نیست

گلشن بگریباں کش اے بُو بگلاب اندر

اے زاہدِ ظاہر بیں گیرم کہ خودی فانی است

لیکن تو نمی بینی طوفاں بہ حباب اندر!

ایں صوتِ دلاویزے از زخمۂ فطرت نیست

مہجورِ جناں حورے نالد بہ رباب اندر!

حرکت بہ وادئ یرغمید کہ ملائکہ

اوراوادئ طواسین می نامند

رومی آں عشق و محبت را دلیل
تشنہ کاماں را کلامش سلسبیل

"بو بگلاب اندر" تلمیح بہ مصرعِ مشہور غزل صوفیہ "او در من و من در او چوں بو بگلاب اندر"

گفت آں شعرے کہ آتش اندروست — اصل او از گرمیِ اللہ ہوست!

آں نوا گلشن کند خاشاک را — آں نوا برہم زند افلاک را

آں نوا بر حق گواہی می دہد — با فقیراں پادشاہی می دہد!

خوں ازو اندر بدن سیّارتر — قلب از روح الامیں بیدار تر

اے بسا شاعر کہ از سحرِ ہنر — رہزنِ قلب است و ابلیسِ نظر!

شاعرِ ہندی خدایش یار باد — جانِ او بے لذتِ گفتار باد

عشق را خنیاگری آموختہ — با خلیلاں آذری آموختہ!

حرفِ او چاویدہ و بے سوز و درد — مُرد خوانند اہلِ درد او را نہ مَرد

زاں نوائے خوش کہ نشناسد مقام — خوشتر آں حرفے کہ گوئی در منام

فطرتِ شاعر سراپا جستجوست — خالق و پروردگارِ آرزوست!

شاعر اندر سینۂ ملّت چو دل — ملّتے بے شاعرے انبارِ گل!

سوز و مستی نقشبندِ عالمے است — شاعری بے سوز و مستی ماتمے است!

شعر را مقصود اگر آدم گری است
شاعری ہم وارثِ پیغمبری است

گفتم از پیغمبری ہم باز گوے
سرِّ او با مردِ محرم باز گوے

گفت اقوام و ملل آیاتِ اوست
عصر ہائے ما ز مخلوقاتِ اوست

از دمِ او ناطق آمد سنگ و خشت
ما ہمہ مانندِ حاصل او چو کشت!

پاک سازد استخوان و ریشہ را
بالِ جبریلے دہد اندیشہ را

ہاے و ہوے اندرونِ کائنات
از لبِ او نجم و نور و نازعات

آفتابش را زوالے نیست نیست
منکرِ او را کمالے نیست نیست

رحمتِ حق صحبتِ احرارِ او
قہرِ یزداں ضربتِ کرّارِ او

گرچہ باشی عقلِ کل اندر حرم
زانکہ او بیند تن و جاں را بہم

تیز تر نہ پا براہِ پیغمبرے
تا ببینی آنچہ می بایست دید

نجم و نور و نازعات ۔ اسمائے سورہ ہائے قرآن

کندہ بر دیوارے از سنگِ قمر

چار طاسینِ نبوّت را نگر

شوق راہِ خویش داند بے دلیل
شوقِ پروازے ببالِ جبرئیل

شوق را راہِ دراز آمد دو گام
ایں مسافر خستہ گردد از مقام

پا زدم مستانہ سوئے یرغمید
تا بسیط بہائے او آمد پدید

من چہ گویم از شکوہِ آں مقام
ہفت کوکب در طوافِ او مدام

فرشیاں از نورِ او روشن ضمیر
عرشیاں از سرمۂ خاکش بصیر

حق مرا چشم و دل و گفتار داد
جستجوئے عالمِ اسرار داد

پردہ را برگیرم از اسرارِ کل
با تو گویم از طواسینِ رسل

سنگِ قمر۔ قسمے از سنگِ سفید

طاسینِ گوتم

توبه آوردنِ زنِ رقاصهٔ عشوه فروش

گوتم

مئے دیرینہ و معشوق جواں چیزے نیست

پیشِ صاحب نظراں حورِ جناں چیزے نیست!

ہر چہ از محکم و پایندہ شناسی گذرد

کوہ و صحرا و بر و بحر و کراں چیزے نیست!

دانشِ مغربیاں فلسفۂ مشرقیاں

ہمہ بت خانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست

از خود اندیشں و ازیں بادیہ ترساں مگذر
کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست

در طریقے کہ بنوکِ مژہ کاویدم من
منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزے نیست!

بگذر از غیب کہ ایں وہم و گماں چیزے نیست
در جہاں بودن و رستن ز جہاں، چیزے ہست

آں بہشتے کہ خدائے بتو بخشد ہمہ ہیچ
تا جزائے عملِ تست جناں، چیزے ہست!

راحتِ جاں طلبی؟ راحتِ جاں چیزے نیست
در غمِ ہم نفساں اشکِ رواں چیزے ہست

چشمِ مخمور و نگاہِ غلط انداز و سرود
ہمہ خوب است ولے خوشتر ازاں چیزے ہست

حسنِ رخسار دمے ہست و دمے دیگر نیست
حسنِ کردار و خیالاتِ خوشاں چیزے ہستا

رقاصہ

فرصتِ کشمکش مدہ ایں دلِ بے قرار را
یک دو شکن زیادہ کن گیسوئے تابدار را

از تو درونِ سینہ ام برقِ تجلیٔ کہ من
با مہ و مہر دادہ ام تلخیٔ انتظار را

ذوقِ حضور در جہاں رسمِ صنم گری نہاد
عشق فریب می دہد جانِ امیدوار را!

تا بفراغِ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز بہ مرغزار دہ طائرِ مرغزار را

طبعِ بلند دادہ، بند ز پائے من کشائے
تا بہ پلاسِ تو دہم خلعتِ شہریار را
تیشہ اگر بہ سنگ زد ایں چہ مقامِ گفتگو است؟
عشق بدوش می کشد ایں ہمہ کوہسار را!

طاسینِ زرتشت

آزمایش کردن اہرمن زرتشت را

اہرمن

از تو مخلوقاتِ من نالاں چو نے
از تو مارا فرودیں مانندِ دے

در جہاں خوار و زبونم کردہ
نقشِ خود رنگیں زخونم کردہ

زندہ حق از جلوۂ سینائے تست

مرگِ من اندر یدِ بیضائے تست!

تکیہ بر میثاقِ یزداں الٰہی است　　بر مرادش راہ رفتن گمرہی است

زہرہا در بادۂ گلفامِ اوست　　ارہ و کرم و صلیبِ انعامِ اوست!

جز دعا ہا نوح تدبیرے نداشت　　حرفِ آں بیچارہ تاثیرے نداشت!

شہر را بگذار و در غارے نشیں　　ہم خیلِ نوریاں صحبت گزیں

از نگاہے کیمیا کن خاک را　　از مناجاتے بسوز افلاک را

در کہستاں چوں کلیم آوارہ شو　　نیم سوزِ آتشِ نظارہ شو

لیکن از پیغمبری باید گذشت　　از چنیں ملاگری باید گذشت!

کس میانِ ناکساں ناکس شود　　فطرتش گر شعلہ باشد خس شود

تا نبوت از ولایت کمتر است　　عشق را پیغمبری دردِ سر است!

ارہ، کرم، صلیب، تلمیحات بہ قصصِ پیغمبراں

خیز و در کاشانۂ وحدت نشیں
ترکِ جلوت گوے و در خلوت نشیں!

زرتشت

نور دریاے است ظلمت ساحلش — ہم چو من سیلے نزاد اندر دلش
اندرونم موجہاے بیقرار — سیل را جز غارتِ ساحل چہ کار؟
نقشِ بیرنگے کہ او را کس ندید — جز بخونِ اہرمن نتواں کشید!

خویشتن را وانمودن زندگی است
ضربِ خود را آزمودن زندگی است!

از بلاہا پختہ تر گردد خودی — تا خدا را پردہ در گردد خودی
مردِ حق بیں جز بحق خود را ندید — لا الہ می گفت و در خوں می تپید!
عشق را در خوں تپیدن آبروست — ارہ و چوب و رسن عیدِ اوست!

در رہِ حق ہر چہ پیش آید نکوست

مرحبا نامہربانیہائے دوست!

جلوۂ حق چشمِ من تنہا نخواست — حسن را بے انجمن دیدن خطاست

چیست خلوت؟ درد و سوز و آرزوست — انجمن دید است و خلوت جستجوست

عشق در خلوت کلیم اللّہی است — چوں بجلوت می خرامد شاہی است!

خلوت و جلوت کمالِ سوز و ساز — ہر دو حالات و مقاماتِ نیاز

چیست آں؟ بگذشتن از دیر و کنشت — چیست ایں؟ تنہا نہ رفتن در بہشت!

گرچہ اندر خلوت و جلوت خداست — خلوت آغاز است و جلوت انتہاست

گفتۂ پیغمبری دردِ سر است — عشق چوں کامل شود آدم گر است!

راہِ حق با کارواں رفتن خوش است

ہمچو جاں اندر جہاں رفتن خوش است!

طاسینِ مسیح

رویائے حکیم طالسطائی

درمیانِ کوہسارِ ہفت مرگ — وادئی بے طائرو بے شاخ و برگ!
تابِ مہ از دود گردد او چو قیر — آفتاب اندر فضایش تشنہ میر!
رودِ سیماب اندراں وادیٔ رواں — خم بخم مانندِ جوئے کہکشاں
پیش او پست و بلندِ راہ ہیچ — تند سیر و موج موج و پیچ پیچ
غرق در سیماب مردے تا کمر — با ہزاراں نالہ ہائے بے اثر!
قسمتِ او ابر و باد و آب نے — تشنہ و آبے بجز سیماب نے!

طالسطائی۔ نامِ حکیم و مصلحِ روسیہ

برکراں دیدم زنے نازک تنے — چشمِ او صد کارواں را رہزنے

کافری آموزِ پیرانِ کنشت — از نگاہش زشت خوب و خوب زشت

گفتمش تو کیستی نامِ تو چیست؟ — ایں سراپا نالہ و فریاد کیست؟

گفت در چشمم فسونِ سامری است — نامم افرنگین و کارم ساحری است!

ناگہاں آں جوئے سیمیں یخ بہ بست — استخوانِ آں جواں در تن شکست

بانگ زد اے وائے بر تقدیرِ من — وائے بر فریادِ بے تاثیرِ من!

گفت افرنگیں "اگر داری نظر — اندکے اعمالِ خود را ہم نگر

پورِ مریم آں چراغِ کائنات — نورِ او اندر جہات و بے جہات!

آں فلاطوس آں صلیب آں روئے زرد — زیرِ گردوں تو چہ کردی او چہ کرد!

اے بجانت لذتِ ایماں حرام — اے پرستارِ بتانِ سیمِ خام

قیمتِ روح القدس نشناختی

تن خریدی نقدِ جاں در باختی!"

فلاطوس: نام حاکم رومی

طعنۂ آں نازنینِ جلوہ مست
آں جواں را نشتر اندر دل شکست

گفت "اے گندم نمائے جو فروش
از تو شیخ و برہمن ملت فروش!

عقل و دیں از کافریہائے تو خوار
عشق از سوداگریہائے تو خوار!

مہرِ تو آزار و آزارِ نہاں
کینِ تو مرگ است و مرگِ ناگہاں!

صحبتے با آب و گل ورزیدۂ
بندہ را از پیشِ حق دزدیدۂ

حکمتے کو عقدۂ اشیا کشاد
با تو غیر از فکرِ چنگیزی نداد

داند آں مردے کہ صاحب جوہر است
جرمِ تو از جرمِ من سنگیں تر است

از دمِ او رفتہ جاں آمد بتن
از تو جاں را دخمہ می گردد بدن

آنچہ ما کردیم با ناسوتِ او
ملتِ او کرد با لاہوتِ او

مرگِ تو اہلِ جہاں را زندگی است
باش! تا بینی کہ انجامِ تو چیست!"

ناسوت = جسم ، لاہوت = روح

طاسین محمدؐ

نوحهٔ روحِ ابوجهل در حرمِ کعبه

سینهٔ ما از محمدؐ داغ داغ! — از دمِ او کعبه را گُل شد چراغ!

از هلاکِ قیصر و کسرا سرود — نوجوانان را ز دستِ ما ربود

ساحر و اندر کلامش ساحری است — این دو حرفِ لا اله خود کافری است

تا بساطِ دینِ آبا در نورد — با خداوندانِ ما کرد آنچه کرد!

پاش پاش از ضربتش لات و منات — انتقام از وے بگیر اے کائنات!

دل بغائب بست و از حاضر گسست — نقشِ حاضر را فسونِ او شکست

دیده بر غائب فروبستن خطاست — آنچه اندر دیده می ناید کجاست!

پیشِ غائب سجده بردن کوری است　　دینِ نو کور است و کوری دوری است

خم شدن پیشِ خدائے بے جہات!

بنده را ذوقے نه بخشد این صلوٰت!

مذهبِ او قاطعِ ملک و نسب　　از قریش و منکر از فضلِ عرب!

در نگاهِ او یکے بالا و پست　　با غلامِ خویش بر یک خوان نشست!

قدرِ احرارِ عرب نشناخته　　با کلفتانِ حبش در ساخته

احمراں با اسوداں آمیختند　　آبروئے دودمانے ریختند!

این مساوات این مواخات اعجمی است　　خوب می دانم که سلمان رض مزدکی است

ابنِ عبدالله فریبش خورده است　　رستخیزے بر عرب آورده است!

عترتِ هاشم ز خود مهجور گشت　　از دو رکعت چشمِ شاں بے نور گشت

اعجمی را اصلِ عدنانی کجاست　　گنگ را گفتارِ سحبانی کجاست

کلفت - فربه و بدگل - سلمان رض حضرت سلمان فارسی - عدنان، جدِ عرب - سحبان یکے از فصیحانِ عرب

چشمِ خاصانِ عرب گردیدہ کور
بر نیائی اے زُہَیر از خاکِ گور؟

اے تو مارا اندریں صحرا دلیل
بشکن افسونِ نوائے جبرئیل!

باز گو اے سنگِ اسود باز گوے
آنچہ دیدیم از محمد باز گوے

اے ہُبل اے بندہ را پوزش پذیر
خانۂ خود را ز بے کیشاں بگیر

گلّۂ شاں را بگرگاں کن سبیل
تلخ کُن خرمائے شاں را بر نخیل!

صرصرے دہ با ہوائے بادیہ
اَنَّھُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِیَۃ

اے منات اے لات ازیں منزل مرو
گر ز منزل می روی از دل مرو

اے ترا اندر دو چشمِ ما وثاق
مُہلتے اِنْ کُنْتِ اَزْمَعْتِ الفِراق

زُہَیر۔ شاعرِ مشہورِ عرب
اَنَّھُمْ اَعْجَازُ الخ آیۂ قرآنیہ
اِن کنت ازمعت الفراق۔ پارۂ از شعر امرا القیس یعنی مہلتے بدہ اگر قصدِ جدائی کردہ

فلکِ عطارد

زیارتِ ارواح جمال الدین افغانی و سعید حلیم پاشا

مشت خاکے کارِ خود را بردہ پیش / در تماشائے تجلی ہائے خویش!

یا من افتادم بدام ہست و بود / یا بدام من اسیر آمد وجود!

اندریں نیلی تتق چاک از من است؟ / من ز افلاکم کہ افلاک از من است؟

یا ضمیرم را فلک در برگرفت / یا ضمیرِ من فلک را در گرفت!

اندرون است ایں کہ بیرون است چیست؟ / آنچہ می بیند نگہ چون است چیست؟

پر زنم بر آسمانے دیگرے / پیشِ خود بینم جہانے دیگرے

عالمے با کوہ و دشت و بحر و بر / عالمے از خاکِ ما دیرینہ تر

عالمے از ابرکے بالیدۂ / دستبرد آدمے نادیدۂ

نقش‌ها نابستہ بر لوحِ وجود
خردہ گیرِ فطرت آنجا کس نبود"

من بہ رومی گفتم این صحرا خوش است
در کہستان شورشِ دریا خوش است

می نیابم از حیات این جا نشاں
از کجا می آید آوازِ اذاں؟

گفت رومی این مقامِ اولیاست
آشنا این خاکداں با خاکِ ماست

بو البشر چوں رخت از فردوس بست
یک دو روزے اندریں عالم نشست

ایں فضا ہا سوزِ آہش دیدہ است
نالہ ہائے صبحگاہش دیدہ است

زائرانِ ایں مقامِ ارجمند
پاک مرداں از مقاماتِ بلند

پاک مرداں چوں فضیل و بوسعید
عارفاں مثلِ جنید و بایزید

خیز تا مارا نماز آید بدست
یک دو دم سوز و گداز آید بدست"

رفتم و دیدم دو مرد اندر قیام
مقتدی تاتار و افغانی امام

پیرِ رومی ہر زماں اندر حضور — طلعتش برتافت از ذوق و سرور

گفت "مشرق زیں دو کس بہتر نزاد — ناخنِ شاں عقدہ ہائے ما کشاد

سیّد السادات مولانا جمال — زندہ از گفتارِ او سنگ و سفال

تُرک سالار آں حلیمِ دردمند — فکرِ او مثلِ مقامِ او بلند

با چنیں مرداں دو رکعت طاعت است

ورنہ آں کارے کہ مزدش جنت است"

قرأتِ آں پیرِ مردے سخت کوش — سورۂ والنجم و آں دشتِ خموش

قرأتے کز وے خلیل آید بوجد — روحِ پاکِ جبرئیل آید بوجد

دل ازو در سینہ گردد ناصبور — شورِ الّا اللہ خیزد از قبور

اضطرابِ شعلہ بخشد دُود را — سوز و مستی می دہد داؤد را

آشکارا ہر غیاب از قرأتش

بے حجاب امّ الکتاب از قرأتش!

من ز جا برخاستم بعد از نماز — دست او بوسیدم از راه نیاز

گفت رومیؒ ذرۂ گردون نورد — در دل او یک جهان سوز و درد

چشم جز بر خویشتن نگشاده — دل بکس نا داده آزاده

تند سیر اندر فراخای وجود
من ز شوخی گویمش زنده‌رود

افغانی

زنده‌رود! از خاکدان ما بگوی — از زمین و آسمان ما بگوی

خاکی و چون قدسیان روشن بصر — از مسلمانان بده ما را خبر!

زنده‌رود

در ضمیر ملت گیتی شکن — دیده‌ام آویزش دین و وطن!

روح در تن مُردہ از ضعفِ یقین | نا امید از قوتِ دینِ مبین

ترک و ایران و عرب مستِ فرنگ | ہر کسے را در گلو شستِ فرنگ

مشرق از سلطانیِ مغرب خراب | اشتراک از دین و ملت بردہ تاب!

افغانی

دین و وطن

لردِ مغرب آں سراپا مکر و فن | اہلِ دیں را داد تعلیمِ وطن

او بہ فکرِ مرکز و تو در نفاق | بگذر از شام و فلسطین و عراق

تو اگر داری تمیزِ خوب و زشت | دل نہ بندی با کلوخ و سنگ و خشت

چیست دیں برخاستن از روئے خاک | تا ز خود آگاہ گردد جانِ پاک!

می نگنجد آنکہ گفت اللہ ہُو | در حدودِ ایں نظامِ چار سُو

پرکہ از خاک و بر خیزد ز خاک | حیف اگر در خاک میرد جانِ پاک!

گرچه آدم بر دمید از آب و گل — رنگ و نم چون گل کشید از آب و گل

حیف اگر در آب و گل غلطد مدام — حیف اگر برتر نپرد زین مقام!

گفت تن در شو بخاکِ رہگذر — گفت جاں پہنائے عالم را نگر!

جاں نگنجد در جہات اے ہوشمند — مردِ حُر بیگانہ از ہر قید و بند

حُر ز خاکِ تیرہ آید در خروش

زانکہ از بازاں نیاید کارِ موش!

آں کفِ خاکے کہ نامیدی وطن — ایں کہ گوئی مصر و ایران و یمن

با وطن اہل وطن را نسبتے است — زانکہ از خاکش طلوعِ ملتے است

اندریں نسبت اگر داری نظر — نکتہ بینی ز مُو باریک تر

گرچہ از مشرق برآید آفتاب — با تجلّی ہائے شوخ و بے حجاب

در تب و تاب است از سوزِ دروں — تا ز قیدِ شرق و غرب آید بروں

بر دمد از مشرقِ خود جلوہ مست — تا ہمہ آفاق را آرد بدست!

فطرتش از مشرق و مغرب بری است
گرچہ او از روے نسبت خاوری است!

اشتراک و ملوکیت

صاحبِ سرمایہ از نسلِ خلیل ــ یعنی آں پیغمبرِ بے جبرئیل
زانکہ حق در باطلِ او مضمر است ــ قلبِ او مومن دماغش کافر است!
غربیاں گم کردہ اند افلاک را ــ در شکم جویند جانِ پاک را!
رنگ و بو از تن نگیرد جانِ پاک ــ جز بتن کارے ندارد اشتراک
دینِ آں پیغمبرِ حق ناشناس ــ بر مساواتِ شکم دارد اساس

تا اخوت را مقام اندر دل است
بیخ او در دل نہ در آب و گل است!

صاحبِ سرمایہ ـ کارل مارکس مصنف کتاب سرمایہ کہ اصول اشتراکیت را دراین کتاب وضع کردہ

هم ملوکیت بدن را فربهی است
سینهٔ بے نور او از دل تهی است!

مثلِ زنبورے که بر گُل می چرد
برگ را بگذارد و شهدش برد

شاخ و برگ و رنگ و بوئے گل همان
بر جمالش نالهٔ بلبل همان

از طلسم رنگ و بوئے او گذر
ترکِ صُورت گوے و در معنی نگر

مرگِ باطن گرچه دیدن مشکل است
گُل مخوان او را که در معنی گِل است!

هر دو را جاں ناصبور و ناشکیب
هر دو یزداں ناشناس آدم فریب!

زندگی ایں را خروج آں را خراج
درمیانِ ایں دو سنگ آدم زجاج!

ایں به علم و دین و فن آرد شکست
آں برد جاں را ز تن ناں را ز دست

غرق دیدم هر دو را در آب و گِل
هر دو را تن روشن و تاریک دل!

زندگانی سوختن با ساختن
در گِلے تخمِ دلے انداختن!

سعید حلیم پاشا

شرق و غرب

غربیان را زیرکی سازِ حیات — شرقیان را عشق رازِ کائنات

زیرکی از عشق گردد حق‌شناس — کارِ عشق از زیرکی محکم اساس

عشق چون با زیرکی همبر شود — نقشبندِ عالمِ دیگر شود

خیز و نقشِ عالمِ دیگر بنه — عشق را با زیرکی آمیز ده

شعلهٔ افرنگیان نم‌خورده است — چشمِ شان صاحب‌نظر دل مرده است!

زخمها خوردند از شمشیرِ خویش — بسمل افتادند چون نخچیرِ خویش!

سوز و مستی را مجو از تاکِ شان — عصرِ دیگر نیست در افلاکِ شان!

زندگی را سوز و ساز از نار تست

عالم نو آفریدن کار تست!

مصطفیٰ کو از تجدد می سرود — گفت نقش کهنه را باید زدود

نو نگردد کعبه را رخت حیات — گر ز افرنگ آیدش لات و منات

ترک را آهنگ نو در چنگ نیست — تازه‌اش جز کهنهٔ افرنگ نیست

سینهٔ او را دمے دیگر نبود — در ضمیرش عالمے دیگر نبود

لاجرم با عالم موجود ساخت — مثل موم از سوز این عالم گداخت

طرفگیها در نهاد کائنات — نیست از تقلید تقویم حیات

زنده دل خلاق اعصار و دهور — جانش از تقلید گردد بے حضور

چون مسلمانان اگر داری جگر — در ضمیر خویش و در قرآن نگر

صد جهان تازه در آیات اوست — عصرها پیچیده در آنات اوست

یک جهانش عصر حاضر را بس است — گیر اگر در سینهٔ دل معنی رس است

---

۱ مصطفیٰ: مراد از مصطفیٰ کمال

بندۂ مومن ز آیاتِ خداست　　ہر جہاں اندر بر او چوں قباست!

چوں کہن گردد جہانے در برش
می دہد قرآں جہانے دیگرش!

زندہ رود

زورقِ ما خاکیاں بے ناخداست
کس نداند عالمِ قرآں کجاست!

افغانی

عالمے در سینۂ ما گُم ہنوز　　عالمے در انتظارِ قُم ہنوز

عالمے بے امتیازِ خون و رنگ　　شامِ او روشن تر از صبحِ فرنگ

عالمے پاک از سلاطین و عبید　　چوں دلِ مومن کرانش ناپدید

عالمے رعنا کہ فیضِ یک نظر　　تخم او افگند در جانِ عمرؓ!

لایزال و وارداتش نو بنو — برگ و بارِ محکماتش نو بنو

باطنِ او از تغیر بے غمے — ظاہر او انقلاب ہر دمے

اندرونِ تست آں عالم نگر

می دہم از محکماتِ او خبر!

محکماتِ عالمِ قرآنی

۱ـ خلافتِ آدم

در دو عالم ہر کجا آثارِ عشق — ابنِ آدم سرّے از اسرارِ عشق

سرِّ عشق از عالمِ ارحام نیست — او ز سام و حام و روم و شام نیست

کوکبے بے شرق و غرب و بے غروب — در مدارش نے شمال و نے جنوب

حرفِ اِنّی جَاعلٌ تقدیر او — از زمیں تا آسماں تفسیر او!

مرگ و قبر و حشر و نشر احوالِ اوست — نور و نارِ آں جہاں اعمالِ اوست

او امام و او صلوٰت و او حرم — او مداد و او کتاب و او قلم!

خرده خرده غیب او گردد حضور — نے حدود او را نه ملکش را ثغور

از وجودش اعتبارِ ممکنات — اعتدالِ او عیارِ ممکنات

من چه گویم از یمِ بے ساحلش — غرقِ اعصار و دهور اندر دلش!

آنچه در آدم بگنجد عالم است — آنچه در عالم نگنجد آدم است!

آشکارا مهر و مه از جلوتش — نیست ره جبریل را در خلوتش!

برتر از گردوں مقامِ آدم است

اصلِ تهذیب احترامِ آدم است

زندگی اے زنده دل دانی که چیست — عشقِ یک بیں در تماشائے دوئی است!

مرد و زن وابستهٔ یک دیگر اند — کائناتِ شوق را صورت گر اند!

زن نگه دارندهٔ نارِ حیات — فطرتِ او لوحِ اسرارِ حیات!

آتشِ ما را بجانِ خود زند — جوهرِ او خاک را آدم کند

در ضمیرش ممکناتِ زندگی   از تب و تابش ثباتِ زندگی

شعلۂ کز وی شررها در گسست   جان و تن بی سوزِ او صورت نه بست

ارجِ ما از ارجمندیهای او   ما همه از نقشبندیهای او!

حق ترا داد است اگر تابِ نظر

پاک شو قدسیتِ او را نگر

ای ز دینت عصرِ حاضر پرده تاب   فاش گویم با تو اسرارِ حجاب

ذوقِ تخلیق آتشی اندر بدن   از فروغ او فروغِ انجمن!

هر که بردارد ازین آتش نصیب   سوز و سازِ خویش را گردد رقیب

هر زمان بر نقشِ خود بندد نظر   تا بگیرد لوحِ او نقشِ دگر

مصطفیٰ اندر حرا خلوت گزید   مدتی جز خویشتن کس را ندید

نقشِ ما را در دلِ او ریختند   ملتی از خلوتش انگیختند

می توانی منکرِ یزدان شدن   منکر از شانِ نبی نتوان شدن

گرچہ داری جانِ روشن چوں کلیم　　　ہست افکارِ تو بے خلوت عقیم!

از کم آمیزی تخیل زندہ تر
زندہ تر جویندہ تر یابندہ تر!

علم و ہم شوق از مقاماتِ حیات　　　ہر دو می گیرد نصیب از واردات!
علم از تحقیق لذت می برد　　　عشق از تخلیق لذت می برد
صاحبِ تحقیق را جلوت عزیز　　　صاحبِ تخلیق را خلوت عزیز
چشمِ موسیٰ خواست دیدارِ وجود　　　ایں ہمہ از لذتِ تحقیق بود
لن ترانی نکتہ ہا دارد دقیق　　　اندکے گم شو دریں بحرِ عمیق
ہر کجا بے پردہ آثارِ حیات　　　چشمہ زارش در ضمیرِ کائنات
در نگر ہنگامۂ آفاق را　　　زحمتِ جلوت مدہ خلّاق را

حفظِ ہر نقش آفریں از خلوت است
خاتمِ او را نگیں از خلوت است

۲۔ حکومتِ الٰہی

بندۂ حق بے نیاز از ہر مقام — نے غلام او را نہ او کس را غلام

بندۂ حق مردِ آزاد است و بس — ملک و آئینش خداداد است و بس

رسم و راہ و دین و آئینش ز حق — زشت و خوب و تلخ و نوشینش ز حق

عقلِ خودبیں غافل از بہبودِ غیر — سودِ خود بیند نہ بیند سودِ غیر

وحیِ حق بینندۂ سودِ ہمہ — در نگاہش سود و بہبودِ ہمہ

عادل اندر صلح و ہم اندر مصاف — وصل و فصلش لا یراعی لا یخاف

غیرِ حق چوں ناہی و آمر شود — زورور بر ناتواں قاہر شود

زیرِ گردوں آمری از قاہری است

آمری از ماسوی اللہ کافری است

قاہرِ آمر کہ باشد پختہ کار — از قوانیں گردِ خود بندد حصار

لا یراعی لا یخاف ۔ نہ رعایت می کند نہ خوف از کسے دارد ۔

جرّہ شاہیں تیز چنگ و زودگیر | صعوہ را در کارہا گیرد مشیر

قاہری را شرع و دستورے دہد | بے بصیرت سرمہ با کورے دہد

حاصلِ آئین و دستورِ ملوک؟

دہ خدایاں فربہ و دہقاں چو دوک!

واے بر دستورِ جمہورِ فرنگ | مردہ تر شد مردہ از صُورِ فرنگ!

حقّہ بازاں چوں سپہرِ گرد گرد | از امم بر تختۂ خود چیدہ نرد!

شاطراں ایں گنج ور آں رنج بر | ہر زماں اندر کمینِ یک دگر

فاش باید گفت سرِّ دلبراں | ما متاع و ایں ہمہ سوداگراں!

دیدہ ہا بے نم ز حُبِّ سیم و زر | مادراں را بارِ دوش آمد پسر

واے بر قومے کہ از بیمِ ثمر | می برد نم را ز اندامِ شجر!

تا نیارد زخمہ از تارش سرود | می کُشد نا زادہ را اندر وجود!

گرچہ دارد شیوہ ہاے رنگ رنگ | من بجز عبرت نگیرم از فرنگ!

اے بہ تقلیدش اسیر آزاد شو
دامنِ قرآں بگیر آزاد شو!

۳- ارض مِلکِ خداست

سرگذشتِ آدم اندر شرق و غرب — بہرِ خاکے فتنہ ہائے حرب و ضرب!

یک عروس و شوہرِ او ما ہمہ — آں فسونگر بے ہمہ ہم با ہمہ!

عشوہ ہائے او ہمہ مکر و فن است — نے از آنِ تو نہ از آنِ من است!

در نسازد با تو ایں سنگ و حجر — ایں ز اسبابِ حضر تو در سفر!

اختلاطِ خفتہ و بیدار چیست؟ — ثابتے را کار با سیار چیست؟

حق زمیں را جز متاعِ ما نگفت — ایں متاعِ بے بہا مفت است مفت

دہ خدایا! نکتۂ از من پذیر — رزق و گور از وے بگیر او را مگیر

صحبتش تا کے تو بود و او نبود — تو وجود و او نمودِ بے وجود

تو عقابی طائفِ افلاک شو — بال و پر بکشا و پاک از خاک شو

باطنِ الارضُ للّٰہ ظاہر است
ہر کہ این ظاہر نہ بیند کافر است

من نگویم در گذر از کاخ و کوے
دولتِ تست این جہانِ رنگ و بوے

دانہ دانہ گوہر از خاکش بگیر
صید چون شاہین ز افلاکش بگیر

تیشۂ خود را بکہسارش بزن
نورے از خود گیر و بر نارش بزن

از طریقِ آزری بیگانہ باش
بر مرادِ خود جہانِ نو تراش!

دل برنگ و بوے و کاخ و کو مدہ
دل حریمِ اوست جز با او مدہ!

مردنِ بے برگ و بے گور و کفن؟
گم شدن در نقرہ و فرزند و زن!

ہر کہ حرفِ لا الٰہ از بر کند
عالمے را گم بخویش اندر کند

فقر جوع و رقص و عریانی کجاست
فقر سلطانی است رہبانی کجاست

۴ حکمت خیر کثیر است

گفت حکمت را خدا خیر کثیر — هر کجا این خیر را بینی بگیر

علم حرف و صوت را شہپر دہد — پاکیِ گوہر بہ ناگوہر دہد

علم را بر اوجِ افلاک است رہ — تا ز چشمِ مہر برکند نگہ

نسخۂ او نسخۂ تفسیرِ کُل — بستۂ تدبیرِ او تقدیرِ کُل

دشت را گوید حبابے دہ، دہد — بحر را گوید سرابے دہ، دہد!

چشمِ او بر وارداتِ کائنات — تا ببیند محکماتِ کائنات

دل اگر بندد بہ حق، پیغمبری است — ور ز حق بیگانہ گردد کافری است!

علم را بے سوزِ دل خوانی شر است — نورِ او تاریکیِ بحر و بر است

عالمے از غازۂ او کور و کبود — فرودینش برگ ریزِ ہست و بود

بحر و دشت و کوہسار و باغ و راغ — از بمِ طیارۂ او داغ داغ!

سینهٔ افرنگ را نارے ازوست — لذتِ شبخون و یلغارے ازوست

سیرِ واژونے دهد ایام را — می برد سرمایهٔ اقوام را!

قوتش ابلیس را یارے شود — نور نار از صحبتِ نارے شود

کشتنِ ابلیس کارے مشکل است — زانکه او گم اندر اعماقِ دل است!

خوشتر آں باشد مسلمانش کُنی — کشتهٔ شمشیرِ قرآنش کُنی

از جلالِ بے جمالے الاماں — از فراقِ بے وصالے الاماں!

علم بے عشق است از طاغوتیاں — علم با عشق است از لاہوتیاں!

بے محبت علم و حکمت مردہ — عقل تیرے بر ہدف ناخوردہ

کور را بینندہ از دیدار کُن

بُولہب را حیدرِ کرار کُن!

زنده رود

محکماتش وانمودی از کتاب — هست آں عالم هنوز اندر حجاب!

پردہ را از چہرہ نکشاید چرا   از ضمیرِ ما بروں ناید چرا

پیشِ ما یک عالمِ فرسودہ ایست   ملتے اندر خاکِ او آسودہ ایست

رفت سوزِ سینۂ تاتار و کرد   یا مسلماں مُرد یا قرآں بمرد!

سعید حلیم پاشا

دینِ حق از کافری رسوا تر است   زانکہ ملا مومنِ کافر گر است!

شبنمِ ما در نگاہِ ما یم است   از نگاہِ او یمِ ما شبنم است!

از شگرفیہائے آں قرآں فروش   دیدہ ام روح الامیں را در خروش!

زانسوئے گردوں دلش بیگانۂ   نزدِ او ام الکتاب افسانۂ

بے نصیب از حکمتِ دینِ نبی   آسمانش تیرہ از بے کوکبی!

کم نگاہ و کور ذوق و ہرزہ گرد   ملت از قال و اقولش فرد فرد!

مکتب و ملا و اسرارِ کتاب   کورِ مادرزاد و نورِ آفتاب!

دینِ کافر فکر و تدبیرِ جہاد

دینِ مُلّا فی سبیل اللہ فساد!

مردِ حق جانِ جہانِ چار سوے — آں بخلوت رفتہ را از من بگوے

اے ز افکارِ تو مومن را حیات — از نفسہاے تو ملّت را ثبات

حفظِ قرآنِ عظیم آئینِ تست — حرفِ حق را فاش گفتن دینِ تست

تو کلیمی چند باشی سرنگوں — دستِ خویش از آستیں آور بروں

سرگذشتِ ملّتِ بیضا بگوے — با غزال از وسعتِ صحرا بگوے

فطرتِ تو مستنیر از مصطفیٰؐ است

باز گو آخر مقامِ ما کجاست؟

مردِ حق از کس نگیرد رنگ و بو — مردِ حق از حق پذیرد رنگ و بو

ہر زماں اندر تنش جانے دگر — ہر زماں او را چو حق شانے دگر

رازہا با مردِ مومن باز گوے — شرحِ رمزِ "کلّ یوم" باز گوے

جز حرم منزل ندارد کاروان ۔ غیر حق در دل ندارد کاروان

من نمی گویم که راهش دیگر است

کاروان دیگر نگاهش دیگر است!

افغانی

از حدیث مصطفیٰ داری نصیب؟ ۔ دین حق اندر جهان آمد غریب[۱]

با تو گویم معنی این حرف بکر ۔ غربت دین نیست فقر اهل ذکر

بهر آن مردے که صاحب جستجو است ۔ غربت دین ندرت آیات اوست

غربت دین هر زمان نوع دگر ۔ نکته را دریاب اگر داری نظر

دل به آیات مبین دیگر ببند ۔ تا بگیری عصر نو را در کمند!

کس نمی داند ز اسرار کتاب ۔ شرقیان هم غربیان در پیچ و تاب

روسیان نقش نوی انداختند ۔ آب و نان بردند و دین در باختند!

۱ غریب، تلمیح بحدیث الاسلام جاء غریب الخ

حق بہ بیں حق گوے وغیر از حق مجوے
یک دو حرف از من بآں ملت بگوے

پیغامِ افغانی با ملتِ روسیہ

منزل و مقصودِ قرآں دیگر است
رسم و آئینِ مسلماں دیگر است

در دلِ او آتشِ سوزندہ نیست
مصطفیٰ در سینۂ او زندہ نیست!

بندۂ مومن ز قرآں برنخورد
در ایاغِ او نہ مے دیدم نہ دُرد

خود طلسمِ قیصر و کسریٰ شکست
خود سرِ تختِ ملوکیت نشست!

تا نہالِ سلطنت قوت گرفت
دینِ او نقش از ملوکیت گرفت

از ملوکیت نگہ گردد دگر
عقل و ہوش و رسم و رہ گردد دگر!

تو کہ طرحِ دیگرے انداختی
دل ز دستورِ کہن پرداختی

همچو ما اسلامیاں اندر جہاں — قیصریت را شکستی استخواں

تا بر افروزی چراغے در ضمیر — عبرتے از سرگذشتِ ما بگیر

پائے خود محکم گذار اندر نبرد — گردِ ایں لات و ہبل دیگر مگرد

ملّتے می خواہد ایں دنیائے پیر — آنکہ باشد ہم بشیر و ہم نذیر!

باز می آئی سوئے اقوامِ شرق — بستہ ایامِ تو با ایامِ شرق

تو بجاں افگندۂ سوزِ دگر — در ضمیرِ تو شب و روزے دگر!

کہنہ شد افرنگ را آئین و دیں — سوئے آں دیرِ کہن دیگر مبیں

کردہ کارِ خداونداں تمام — بگذر از لا جانبِ الّا خرام

در گذر از لا اگر جویندۂ — تا رہِ اثبات گیری زندۂ

اے کہ می خواہی نظامِ عالمے
جُستۂ اورا اساسِ محکمے؟

داستانِ کہنہ شستی باب باب — فکر را روشن کن از اُمّ الکتاب

با سیہ فاماں یدِ بیضا کہ داد؟ — مژدۂ لا قیصر و کسریٰ کہ داد؟

درگذر از جلوہ ہاے رنگ رنگ — خویش را دریاب از ترکِ فرنگ!

گر ز مکرِ غربیاں باشی خبیر — روبہی بگذار و شیری پیشہ گیر

چیست روباہی؟ تلاشِ ساز و برگ — شیرِ مولا جوید آزادی و مرگ

جز بقرآں ضیغمی روباہی است — فقرِ قرآں اصلِ شاہنشاہی است

فقرِ قرآں اختلاطِ ذکر و فکر — فکر را کامل ندیدم جز بذکر

ذکر؟ ذوق و شوق را دادن ادب — کارِ جان است ایں نہ کارِ کام و لب

خیزد از وے شعلہ ہاے سینہ سوز — با مزاجِ تو نمی سازد ہنوز

اے شہیدِ شاہدِ رعناے فکر

با تو گویم از تجلی ہاے فکر

چیست قرآں؟ خواجہ را پیغامِ مرگ — دستگیرِ بندۂ بے ساز و برگ!

ہیچ خیر از مردکِ زرکش مجو — لَن تَنَالُوا البِرَّ حَتّٰی تُنفِقُوا

از ربا آخر چه می زاید؟ فتن!
کس نداند لذتِ قرضِ حسن!

از ربا جاں تیره دل چوں خشت و سنگ
آدمی درّنده بے دندان و چنگ!

رزقِ خود را از زمیں بردن رواست
ایں متاعِ بنده و ملکِ خداست

بندۂ مومن امیں، حق مالک است
غیرِ حق ہر شئے که بینی ہالک است

رایتِ حق از ملوک آمد نگوں
قریه ہا از دخلِ شاں خوار و زبوں

آب و نانِ ماست از یک مائده
دودۂ آدم "کنفسٍ واحده"

نقشِ قرآں تا دریں عالم نشست
نقشہائے کاہن و پاپا شکست!

فاش گویم آنچه در دل مضمر است
ایں کتابے نیست چیزے دیگر است!

چوں بجاں در رفت جاں دیگر شود
جاں چو دیگر شد جہاں دیگر شود

ہالک — تلمیح بآیۂ شریفه کل شیٔ ھالک الا وجھه'
قریه ہا از دخل الخ — تلمیح بآیۂ شریفه ان الملوک اذا دخلوا الخ
کنفسٍ واحده — تلمیح بآیۂ شریفه ما خلقکم ولا بعثکم الخ

مثلِ حق پنہان و ہم پیداست ایں زندہ و پایندہ و گویاست ایں
اندرو تقدیر ہائے شرق و غرب سرعتِ اندیشہ پیدا کن چو برق
با مسلماں گفت جاں بر کف بنہ ہر چہ از حاجت فزوں داری بدہ
آفریدی شرع و آئینے دگر اندکے با نورِ قرآنش نگر

از بم و زیرِ حیات آگہ شوی
ہم ز تقدیرِ حیات آگہ شوی

محفلِ ما بے مے و بے ساقی است سازِ قرآں را نواہا باقی است
زخمۂ ما بے اثر افتد اگر آسماں دارد ہزاراں زخمہ ور
ذکرِ حق از امتاں آمد غنی از زمان و از مکاں آمد غنی!
ذکرِ حق از ذکرِ ہر ذاکر جدا است احتیاجِ روم و شام او را کجاست
حق اگر از پیشِ ما بردارد ش پیش قومے دیگرے بگذارد ش
از مسلماں دیدہ ام تقلید و ظن ہر زماں جانم بلرزد در بدن!

ہر چہ از حاجت الخ تلمیح آیۂ شریفہ و یسئلونک ماذا ینفقون الخ

ترسم از روزے کہ محرومش کنند
آتشِ خود بر دلِ دیگر زنند!

پیر رومی بہ زندہ رود می گوید کہ شعرے بیار

پیر رومی آں سراپا جذب و درد
ایں سخن دانم کہ با جانش چہ کرد

از دروں آہے جگر دوزے کشید
اشک او رنگیں تر از خونِ شہید

آنکہ تیرش جز دلِ مرداں نسُفت
سوئے افغانی نگاہے کرد و گفت

دل بسوزِ مثلِ شفق باید زدن
دست در فتراکِ حق باید زدن

جاں ز امید است چوں جوئے رواں
ترکِ امید است مرگِ جاوداں

بازو من دید و گفتا اے زندہ رود
یاد و بیتے آتش افگن در وجود

ناقۂ ما خستہ و محمل گراں
تلخ تر باید نوائے سارباں!

امتحانِ پاکِ مرداں از بلا ست
تشنگاں را تشنہ تر کردن رواست

درگذر مثلِ کلیم از رودِ نیل سوے آتش گام زن مثلِ خلیل!

نغمۂ مردے کہ دارد بوے دوست
ملتے را می برد تا کوے دوست!

غزل زنده رود

این گل و لاله تو گوئی کہ مقیم اند ہمہ
راه پیما صفتِ موجِ نسیم اند ہمہ

معنیٔ تازه کہ جوئیم و نیابیم کجاست
مسجد و مکتب و می خانہ عقیم اند ہمہ

حرفے از خویشتن آموز و دران حرف بسوز
کہ درین خانقہ بے سوزِ کلیم اند ہمہ

از صفاکوشیٔ این تکیہ نشینان کم گوے
موے ژولیده و ناشستہ گلیم اند ہمہ

چہ حرمہا کہ درونِ حرمے ساختہ اند
اہلِ توحید یک اندیش و دونیم اند ہمہ

مشکل این نیست کہ بزم از سرِ ہنگامہ گذشت
مشکل این است کہ بے نقل و ندیم اند ہمہ

فلکِ زہرہ

فلکِ زہرہ

درمیانِ ماہ و نورِ آفتاب　　از فضاے توبتو چندیں حجاب!

پیشِ ما صد پردہ را آویختند　　جلوہ ہاے آتشیں انگیختند

تا زکم سوزی شود دل سوز تر　　سازگار آید بشاخ و برگ و بر

از تبِ او در عروقِ لالہ خوں　　آبجو از رقصِ او سیماب گوں

ہم چناں از خاک خیزد جانِ پاک　　سوے بے سوئی گریزد جانِ پاک

در رہِ او مرگ و حشر و حشر و مرگ　　جز تب و تابے ندارد ساز و برگ

در فضاے صد سپہرِ نیلگوں　　غوطہ پیہم خوردہ باز آید بروں

خود حریمِ خویش و ابراہیمِ خویش　　چوں ذبیح اللہ در تسلیمِ خویش!

پیشِ او نُہ آسماں نُہ خیبر است	ضربتِ او از مقامِ حیدرؓ است

ایں ستیزِ دمبدم پاکش کند	محکم و سیّار و چالاکش کند!

می کند پرواز در پہنائے نُور	مخلبش گیرندہ جبریل و حُور!

تا ز مازاغ البصر گیرد نصیب

بر مقامِ عبدہٗ گردد رقیب!

از مقامِ خود نمیدانم کجاست	ایں قدر دانم کہ از یاراں جداست

اندرونم جنگ بے خیل و سپہ	بیند آں کو ہم چو من دارد نگہ

بے خبر مرداں ز رزمِ کفر و دیں	جانِ من تنہا چو زین العابدیں!

از مقام و راہ کس آگاہ نیست	جز نوائے من چراغِ راہ نیست!

غرقِ دریا طفلک و برنا و پیر	جاں بساحل بردہ یک مردِ فقیر!

بر کشیدم پردہ ہائے ایں وثاق	ترسم از وصل و بنالم از فراق!

مازاغ البصر تلمیح بآیہ شریفہ مازاغ البصر وما طغیٰ!

وصل اگر پایانِ شوق است الحذر / اے خنک آہ و فغانِ بے اثر!

راہ رو از جادہ کم گیرد سراغ / گر بجانش سازگار آید فراغ

آں دلے دارم کہ از ذوقِ نظر / ہر زماں خواہد جہانے تازہ تر!

رومی از احوالِ جانِ من خبیر / گفت رومی خواہی دگر عالم؟ بگیر!

عشق شاطر با بدستش مہرہ ایم / پیش بنگر در سوادِ زہرہ ایم

علمے از آب و خاک او را قوام / چوں حرم اندر غلافِ مشکفام

بانگاہِ پردہ سوز و پردہ در / از درونِ میغ و باغِ او گذر

اندرو بینی خدایانِ کہن / می شناسم من ہمہ را تن بہ تن

بعل و مردوخ و یعوق و نسر و فسر
رم خن و لات و منات و عسر و غسر
بر قیامِ خویش می آرد دلیل
از مزاجِ ایں زمانِ بے خلیل"

مجلسِ خدایانِ اقوامِ قدیم

آں ہوائے تند و آں شبگوں سحاب برق اندر ظلمتش گم کردہ تاب
قلزمے اندر ہوا آویختہ چاک داماں و گہر کم ریختہ!
ساحلش ناپید و موجش گرم خیز گرم خیز و با ہواہا کم ستیز!
رومیؔ و من اندر آں دریائے قیر چوں خیال اندر شبستانِ ضمیر!
او سفرہا دیدہ و من نوسفر در دو چشمِ ناصبور آمد نظر
ہر زماں گفتم نگاہم نارساست آں دگر عالم نمی بینم کجاست
تا نشانِ کوہسار آمد پدید جوئبار و مرغزار آمد پدید!
کوہ و صحرا صد بہار اندر کنار مشکبار آمد نسیم از کوہسار!
نغمہ ہائے طائرانِ ہم نفس چشمہ زار و سبزہ ہائے نیم رس

تن ز فیضِ آں ہوا پایندہ تر — جان پاک اندر بدن بینندہ تر

از سرِ کُہ پارۂ کردم نظر — خرّم آں کوہ و کمر آں دشت و در!

وادیٔ خوش بے نشیب و بے فراز — آبِ خضر آرد بخاکِ او نیاز

اندریں وادی خدایانِ کہن — آں خدائے مصر و ایں ربّ الیمن

آں ز اربابِ عرب ایں از عراق — ایں الٰہ الوصل و آں ربّ الفراق

ایں ز نسلِ مہر و دامادِ قمر — آں بہ زوجِ مشتری دارد نظر

آں یکے در دستِ او تیغِ دو رو — واں دگر پیچیدہ مارے در گلو

ہر یکے ترسندہ از ذکرِ جمیل — ہر یکے آزردہ از ضربِ خلیل

گفت مردوخ آدم از یزداں گریخت — از کلیسا و حرم نالاں گریخت

تا بیفزاید بادراک و نظر — سوئے عہدِ رفتہ باز آید نگر!

می برد لذّت ز آثارِ کہن — از تجلّی ہائے ما دارد سخن!

روزگار افسانۂ دیگر کشاد — می وزد زاں خاکداں بادِ مراد!

بعل از فرطِ طرب خوش می سرود
بر خدایان رازہائے ما کشود!

نغمۂ بعل

آدم ایں نیلی تتق را بر درید
آنسوئے گردوں خدائے را ندید

در دلِ آدم بجز افکار چیست
ہمچو موج ایں سر کشید و آں رمید!

جانش از محسوس می گیرد قرار
بو کہ عہدِ رفتہ باز آید پدید

زندہ باد افرنگیٔ مشرق شناس
آنکہ ما را از لحد بیروں کشید!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در نگر آں حلقۂ وحدت شکست
آلِ ابراہیم بے ذوقِ الست!

صحبتش پاشیدہ جامش ریز ریز
آنکہ بود از بادۂ جبریل مست!

مردِ حُر افتاد در بندِ جہات
با وطن پیوست و از یزداں گسست!

خونِ او سرد از شکوہِ دیریاں　　　　لاجرم پیرِ حرم زنار بست!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در جہاں باز آمد ایامِ طرب　　　　دیں ہزیمت خوردہ از مُلک و نسب!

از چراغِ مصطفیٰ اندیشہ چیست؟　　　　زانکہ او را پف زند صد بولہب!

گرچہ می آید صدائے لا الہ　　　　آنچہ از دل رفت کے ماند بہ لب!

اہرمن را زندہ کرد افسونِ غرب　　　　روزِ یزداں زرد رو از بیمِ شب!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

بندِ دیں از گردنش باید کشود　　　　بندۂ ما بندۂ آزاد بُود

تا صلوات او را گراں آید ہمے　　　　رکعتے خواہیم و آں ہم بے سجود

جذبہ ہا از نغمہ می گردد بلند　　　　پس چہ لذت در نمازِ بے سرود!

از خداوندے کہ غیب او را سزد　　　　خوشتر آں دیوے کہ آید در شہود!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

فرو رفتن بدریائے زہرہ و دیدن ارواح فرعون و کشنر را

پیر رومی آں صاحبِ ذکرِ جمیل ضربِ او را سطوتِ ضربِ خلیل

ایں غزل در عالمِ مستی سرود ہر خدائے کہنہ آمد در سجود

غزل

باز بر رفتہ و آئندہ نظر باید کرد ہلہ برخیز کہ اندیشہ دگر باید کرد

عشق بر ناقۂ ایام کشد محملِ خویش عاشقی؟ راحلہ از شام و سحر باید کرد

پیرِ ما گفت جہاں بر روشے محکم نیست از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد

تو اگر ترکِ جہاں کردہ سرِ او داری پس نخستیں ز سرِ خویش گذر باید کرد

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے
گفت این بتکده را زیر و زبر باید کرد"

باز با من گفت "برخیز اے پسر	جز بدامانم میاویز اے پسر
آں کہستاں آں جبالِ بے کلیم	آنکہ از برف است چوں انبارِ سیم!
در میانِ او قلزمِ الماس گوں	آشکارا تر درونش از بروں!
نے بموج و نے بسیل او را خلل	در مزاجِ او سکونِ لم یزل
ایں مقامِ سرکشانِ زورمست	منکرانِ غائب و حاضر پرست!
آں یکے از شرق و آں دیگر ز غرب	ہر دو با مردانِ حق در حرب و ضرب!
آں یکے بر گردنش چوبِ کلیم	واں دگر از تیغِ درویشے دو نیم!
ہر دو فرعون ایں صغیر و آں کبیر	ہر دو در آغوشِ دریا تشنہ میر!
ہر کسے با تلخیِ مرگ آشناست	مرگِ جباراں ز آیاتِ خداست!
در پئے من پا بنہ از کس مترس	دست در دستم بدہ از کس مترس

سینهٔ دریا چو موسےٰ بر درم
من ترا اندر ضمیر او برم"

بحر بر ما سینهٔ خود را کشود | یا ہوا بود و چو آبے وا نمود
قعر او یک وادیٔ بے رنگ و بو | وادیٔ تاریکیٔ او تو بتو
پیرِ رومی سورۂ طٰہٰ سرود | زیرِ دریا ماہتاب آمد فرود!
کوہ ہائے شستہ و عریان و سرد | اندراں سرگشتہ و حیراں دو مرد!
سوے رومی یک نظر نگریستند | باز سوے یک دگر نگریستند
گفت فرعون ایں سحر ایں جوئے نور! | از کجا ایں صبح و ایں نور و ظہور؟

رومی

ہرچہ پنہان است ازو پیدا ستے
اصلِ ایں نور از یدِ بیضا ستے!

فرعون

آہ نقدِ عقل و دیں در باختم
دیدم و ایں نور را نشناختم!

اے جہاں داراں سوے من بنگرید
اے زیاں کاراں سوے من بنگرید!

واے قومے از ہوس گردید کور
می برد لعل و گہر از خاکِ گور!

پیکرے کو در عجائب خانہ ایست
بر لبِ خاموشِ او افسانہ ایست

از ملوکیت خبر ہا می دہد
کور چشماں را نظر ہا می دہد

چیست تقدیرِ ملوکیت؟ شقاق
محکمی جستن ز تدبیرِ نفاق!

از بد آموزی زبوں تقدیرِ ملک
باطل و آشفتہ تر تدبیرِ ملک!

باز اگر بینم کلیم اللہ را
خواہم از وے یک دلِ آگاہ را

رومی

حاکمی بے نورِ جاں خام است خام — بے یدِ بیضا ملوکیت حرام

حاکمی از ضعفِ محکوماں قوی است — بخشش از حرمانِ محروماں قوی است!

تاج از باج است و از تسلیم باج — مرد اگر سنگ است می گردد زجاج!

فوج و زندان و سلاسل رہزنی است — اوست حاکم کز چنیں ساماں غنی است

ذوالخرطوم

مقصدِ قومِ فرنگ آمد بلند — از پئے لعل و گہر گورے نکند

سرگذشتِ مصر و فرعون و کلیم — می تواں دیدن ز آثارِ قدیم!

علم و حکمت کشفِ اسرار است و بس — حکمتِ بے جستجو خوار است و بس!

فرعون

قبرِ ما را علم و حکمت بر کشود
لیکن اندر تربتِ مهدی چه بود؟

نمودار شدنِ درویشِ سودانی

برق بے تابانہ رخشید اندر آب
موجہا بالید و غلطید اندر آب

بوئے خوش از گلشنِ جنّت رسید
روحِ آں درویشِ مصر آمد پدید

در صدف از سوزِ او گوہر گداخت
سنگ اندر سینۂ کشنر گداخت

گفت "اے کشنر اگر داری نظر
انتقامِ خاکِ درویشے نگر!

آسماں خاکِ ترا گورے نداد
مرقدے جز در یمِ شورے نداد"

باز حرف اندر گلوے او شکست
از لبش آہے جگر تابے گسست!

گفت، اے روحِ عرب بیدار شو | چوں نیاگاں خالقِ اعصار شو!

اے فواد اے فیصل اے ابنِ سعود | تا کجا بر خویش پیچیدن چو دود!

زندہ کن در سینہ آں سوزے کہ رفت | در جہاں باز آور آں روزے کہ رفت!

خاکِ بطحا خالدے دیگر بزاے | نغمۂ توحید را دیگر سراے

اے نخیلِ دشتِ تو بالندہ تر | بر نخیزد از تو فاروقے دگر؟

اے جہانِ مومنانِ مشک فام | از تو می آید مرا بوے دوام!

زندگانی تا کجا بے ذوقِ سیر | تا کجا تقدیرِ تو در دستِ غیر!

بر مقامِ خود نیائی تا بکے | استخوانم در تپے نالد چو نے!

از بلا ترسی؟ حدیثِ مصطفےٰ است
مرد را روزِ بلا روزِ صفا است

ساربان یاراں بہ یثرب ما بہ نجد | آں حدی کو ناقہ را آرد بہ وجد!

ابر بارید از زمیں ہا سبزہ رست | می شود شاید کہ پاے ناقہ سست!

جانم از دردِ جدائی در نفیر
آں رہے کو سبزہ کم دارد بگیر!

ناقہ مستِ سبزہ و من مستِ دوست
او بدستِ تست و من در دستِ دوست!

آب را کردند بر صحرا سبیل
بر جبل ہا شستہ اوراقِ نخیل!

آں دو آہو در قفائے یک دگر
از فرازِ تل فرود آید بگیر!

یک دم آب از چشمۂ صحرا خورد
باز سوئے راہ پیما بنگرد!

ریگِ دشت از نم مثالِ پرنیاں
جادہ بر اشتر نمی آید گراں

حلقہ حلقہ چوں پرِ تیہو غمام
ترسم از باراں کہ دوریم از مقام!

ساربان یاراں بہ یثرب ما بہ نجد
آں حدی کو ناقہ را آرد بہ وجد!

فلکِ مریخ

اہلِ مریخ

چشم را یک لحظہ بستم اندر آب ‏ اندکے از خود گسستم اندر آب!

رخت بردم زی جہانے دیگرے ‏ با زمان و با مکانِ دیگرے!

آفتابِ ما بآفاقش رسید ‏ روز و شب را نوعِ دیگر آفرید!

تن برسم و راہِ جاں بیگانہ ایست ‏ در زماں و از زماں بیگانہ ایست!

جانِ ما سازد بہر سوزے کہ ہست ‏ وقتِ او خرم بہر روزے کہ ہست!

می نگردد کہنہ از پروازِ روز ‏ روزہا از نورِ او عالم فروز!

روز و شب را گردشِ پیہم ازوست
سیرِ او کن نہ آنکہ ہر عالم ازوست!

مرغزارے با رصدگاہِ بلند ‏ دوربینِ او ثریا در کمند!

خلوتِ نُہ گنبدِ خضراست ایں — یا سوادِ خاکدانِ ماست ایں؟

گاہ جستم وسعتِ او را کراں — گاہ دیدم در فضائے آسماں!

پیرِ روم آں مرشدِ اہلِ نظر — گفت "مریخ است ایں عالم نگر!"

چوں جہانِ ما طلسمِ رنگ و بوت — صاحبِ شہر و دیار و کاخ و کوت!

ساکنانش چوں فرنگاں ذوفنوں — در علومِ جان و تن از ما فزوں!

بر زماں و بر مکاں قاہر تر اند — زانکہ در علمِ فضا ماہر تر اند

بر وجودش آں چناں پیچیدہ اند — ہر خم و پیچِ فضا را دیدہ اند

خاکیاں را دل بہ بندِ آب و گل — اندریں عالم بدن در بندِ دل!

چوں دلے در آب و گل منزل کند — ہر چہ می خواہد بآب و گل کند

مستی و ذوق و سرور از حکمِ جاں — جسم را غیب و حضور از حکمِ جاں!

در جہانِ ما دو تا آمد وجود — جان و تن، آں بے نمود آں با نمود!

خاکیان را جان و تن مرغ و قفس — فکرِ مریخی یک اندیش است و بس!

چوں کسے را می رسد روزِ فراق | چُست تر می گردد از سوزِ فراق!
یک دو روزے پیشتر از آنِ مرگ | می کند پیشِ کساں اعلانِ مرگ!
جانِ شاں پروردۂ اندام نیست | لاجرم خو کردۂ اندام نیست!
تن بخویش اندر کشیدن مُردن است | از جہاں در خود رمیدن مردن است!
برتر از فکرِ تو آمد ایں سخن | زاں کہ جانِ تست محکومِ بدن!

رخت ایں جا یک دو دم باید کشاد
ایں چنیں فرصت خدا کس را نداد!

برآمدنِ انجم شناسِ مریخی از رصدگاہ

پیرمردے ریشِ او مانندِ برف | سالہا در علم و حکمت کردہ صرف
تیز بیں مانندِ دانایانِ غرب | کسوتش چوں پیرِ ترسایانِ غرب
دیر سال و قامتش بالا چو سرو | طلعتش تابندہ چوں زرکانِ مرو

آشنائے رسم و راہِ ہر طریق — آشکارا ز چشمِ او فکرِ عمیق

آدمی را دید و چوں گل بر شگفت — در زبانِ طوسی و خیام گفت

در پیکرِ گل آں اسیرِ چند و چوں — از مقامِ تحت و فوق آمد بروں!

خاک را پروازِ بے طیارہ داد — تابتاں را جوہرِ سیارہ داد!"

نطق وادر آتش رواں چو آبجو — محوِ حیرت بودم از گفتارِ او

ایں ہمہ خواب است یا افسونگری — بر لبِ مریخیاں حرفِ دری!

گفت "بود اندر زمانِ مصطفیٰ — مردے از مریخیانِ با صفا

بر جہاں چشمِ جہاں بیں برکشاد — دل بہ سیرِ خطۂ آدم نہاد

پر کشود اندر فضاہائے وجود — "تا بصحرائے حجاز آمد فرود

آنچہ دید از مشرق و مغرب نوشت — نقشِ او رنگیں تر از باغِ بہشت!

بودہ ام من ہم با ایران و فرنگ — گشتہ ام در ملکِ نیل و رودِ گنگ

دیدہ ام امریکہ و ہم ژاپون و چین — بہرِ تحقیقِ فلزاتِ زمین

از شب و روزِ زمیں دارم خبر　　کردہ ام اندر بر و بحرش سفر

پیشِ ما ہنگامہ ہائے آدم است
گرچہ او از کارِ ما نامحرم است!"

رُومی

من ز افلاکم رفیقِ من خاک　　سرخوش و ناخوردہ از رگہائے تاک!

مرد بے پروا و ناسش زندہ رود　　منتہیٰ او از تماشائے وجود!

ما کہ در شہرِ شما افتادہ ایم　　در جہاں و از جہاں آزادہ ایم

در تلاشِ جلوہ ہائے نَو بنَو　　یک زماں ما را رفیقِ راہ شو

حکیم مریخی

ایں نواحِ مرغدینِ برخیاست　　برخیا نامِ ابوالآبائے ماست

فرزمرز آں آمرِ کردارِ زشت — رفت پیشِ برخیا اندر بہشت

گفت تو ایں جا چساں آسودہ؟ — عمرہا محکومِ یزداں بودہ!

از مقامِ تو نکوتر عالمے است — پیشِ او جنّت بہارِ یکدمے است

آں جہاں از ہر جہاں بالاتر است — آں جہاں از لامکاں بالاتر است

نیست یزداں را ازاں عالم خبر — من ندیدم عالمے آزاد تر!

نے خدائے در نظامِ او دخیل — نے کتاب و نے رسول و جبرئیل!

نے طوافے نے سجودے اندرو — نے دعائے نے درودے اندرو!"

برخیا گفت "اے فسوں پرداز خیز — نقشِ خود را اندراں عالم بریز"

تا ابوالآبا فریبِ او نخورد — حق جہانے دیگرے با ما سپرد

اندریں ملکِ خدا دادے گذر

مرغ دین و رسم و آئینش نگر!

گردش در شہرِ مرغدین

مرغدین و آں عماراتِ بلند — من چہ گویم زاں مقامِ ارجمند

ساکنانش در سخن شیریں چو نوش — خوب روئے و نرم خوئے و سادہ پوش!

فکرِ شاں بے درد و سوزِ اکتساب — راز دانِ کیمیائے آفتاب!

ہر کہ خواہد سیم و زر گیرد ز نور — چوں نمک گیریم ما از آبِ شور!

خدمت آمد مقصدِ علم و ہنر — کارہا را کس نمی سنجد بزر!

کس ز دینار و درم آگاہ نیست — ایں بتاں را در حرمہا راہ نیست

بر طبیعت دیوِ ماشیں چیرہ نیست — آسمانہا از دخانہا تیرہ نیست!

سخت کش دہقاں چراغش روشن است — از نہابِ دہ خدایاں ایمن است!

کشت و کارش بے نزاعِ آبجوست — حاصلش بے شرکتِ غیرے ازوست!

مرغدین ۔ نام شہرے در مریخ

اندراں عالم نہ لشکر نے قشوں — نے کسے روزی خورد از کشتِ خوں!

نے قلم در مرغدیں گیرد فروغ — از فنِ تحریر و تشہیرِ دروغ!

نے ببازاراں ز بیکاراں خروش — نے صداہائے گدایاں دردِ گوش!

حکیم مریخی

کس دریں جا سائل و محروم نیست

عبد و مولا حاکم و محکوم نیست!

زندہ رود

سائل و محروم تقدیرِ حق است — حاکم و محکوم تقدیرِ حق است

جز خدا کس خالقِ تقدیر نیست — چارۂ تقدیر از تدبیر نیست!

حکیم مریخی

گر ز یک تقدیر خوں گردد جگر — خواہ از حق حکمِ تقدیرِ دگر

تو اگر تقدیرِ نو خواہی رواست — زانکہ تقدیراتِ حق لا انتہاست

ارضیاں نقدِ خودی در باختند — نکتۂ تقدیر را نشناختند

رمزِ باریکش بحرفے مضمر است — تو اگر دیگر شوی او دیگر است!

خاک شو نذرِ ہوا سازد ترا — سنگ شو بر شیشہ اندازد ترا!

شبنمی؟ افتندگی تقدیرِ تست — قلزمی؟ پایندگی تقدیرِ تست!

ہر زماں سازی ہماں لات و منات — از بتاں جوئی ثبات اے بے ثبات؟

تا بخود ناساختن ایمانِ تست — عالمِ افکارِ تو زندانِ تست

رنج بے گنج است، تقدیر ایں چنیں — گنج بے رنج است، تقدیر ایں چنیں!

اصلِ دیں ایں است اگر اے بے خبر — می شود محتاج ازو محتاج تر!

وائے آں دینے کہ خواب آرد ترا　　باز در خوابِ گراں دارد ترا!

سحر و افسون است یا دین است ایں؟

حبِّ افیون است یا دین است ایں؟

می شناسی طبعِ درّاک از کجاست؟　　حورے اندر بنگہ خاک از کجاست؟

توسنِ فکرِ حکیماں از کجاست؟　　طاقتِ ذکرِ کلیماں از کجاست؟

ایں دل و ایں وارداتِ او ز کیست؟　　ایں فنون و معجزاتِ او ز کیست؟

گرمیٔ گفتار داری؟ از تو نیست　　شعلۂ کردار داری؟ از تو نیست

ایں ہمہ فیض از بہارِ فطرت است　　فطرت از پروردگارِ فطرت است!

زندگانی چیست؟ کانِ گوہر است　　تو امینی صاحبِ او دیگر است!

طبعِ روشن مردِ حق را آبروست　　خدمتِ خلقِ خدا مقصودِ اوست!

خدمت از رسم و رہِ پیغمبری است

مزدِ خدمت خواستن سوداگری است

ہم چناں ایں باد و خاک و ابر و کشت	باغ و راغ و کاخ و کوے و سنگ و خشت
اے کہ می گوئی متاعِ ما ز ماست	مردِ ناداں ایں ہمہ ملکِ خداست
ارضِ حق را ارضِ خود دانی بگو	چیست شرحِ آیۂ لَا تُفْسِدُوْا ؟
ابنِ آدم دل بابلیسی نہاد	من ز ابلیسی ندیدم جز فساد!
کس امانت را بکارِ خود نبرد	اے خوش آں کو ملکِ حق با حق سپرد
بردہ چیزے کہ از آنِ تو نیست	داغم از کارے کہ شایانِ تو نیست!
گر تو باشی صاحبِ شی، می سزد	ور نباشی، خود بگو کے می سزد
ملکِ یزداں را بہ یزداں باز دہ	تا ز کارِ خویش بکشائی گرہ
زیرِ گردوں فقر و مسکینی چراست؟	آنچہ از مولاست می گوئی ز ماست!
بندۂ کز آب و گل بیروں نجست	شیشۂ خود را بسنگِ خود شکست!
اے کہ منزل را نمی دانی ز رہ	قیمتِ ہر شی ز اندازِ نگہ!

لَا تُفْسِدُوْا۔ تلمیح بآیۂ شریفہ لَا تُفْسِدُوْا فِی الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا۔

تا متاعِ تست گوہر گوہر است ۔۔۔ ورنہ سنگ است از پشیزے کمتر است!

نوعِ دیگر بیں جہاں دیگر شود

ایں زمین و آسماں دیگر شود

احوالِ دوشیزۂ مریخ کہ دعوائے رسالت کردہ

درگذشتیم از ہزاراں کوے و کاخ ۔۔۔ برکنارِ شہر میدانِ فراخ!

اندراں میداں ہجومِ مرد و زن ۔۔۔ درمیاں یک زن قدش چوں نارون

چہرہ اش روشن ولے بے نورِ جاں! ۔۔۔ معنیٔ او بر بیانِ او گراں!

حرفِ او بے سوز و چشمش بے نمے ۔۔۔ از سرورِ آرزو نا محرمے!

فارغ از جوشِ جوانی سینہ اش ۔۔۔ کور و صورت ناپذیر آئینہ اش!

بے خبر از عشق و از آئینِ عشق ۔۔۔ صعوۂ رد کردۂ شاہینِ عشق!

گفت با ما آں حکیمِ نکتہ داں ۔۔۔ "نیست ایں دوشیزہ از مریخیاں

ساده و آزاده و بی ریو و رنگ — فرزمرز او را بدزدید از فرنگ

پخته در کارِ نبوت ساختش — اندرین عالم فرو انداختش!

گفت نازل گشته ام از آسمان — دعوتِ من دعوتِ آخر زمان!

از مقامِ مرد و زن دارد سخن — فاش تر می گوید اسرارِ بدن!

نزدِ این آخر زمان تقدیرِ زیست

در زبانِ ارضیان گویم که چیست"

تذکیر نبیهٔ مریخ

اے زناں اے مادراں اے خواہراں! — زیستن تا کے مثالِ دلبراں؟

دلبری اندر جہاں مظلومی است — دلبری محکومی و محرومی است!

در دو گیسو شانہ گردانیم ما — مرد را نخچیرِ خود دانیم ما

مردِ صیادی بہ نخچیری کند — گردِ تو گردد کہ زنجیری کند!

خود گدازیہائے او مکر و فریب　　درد و داغ و آرزو مکر و فریب!

گرچہ آں کافر حرم سازد ترا　　مبتلائے درد و غم سازد ترا

ہمبرِ او بودن آزارِ حیات　　وصلِ او زہر و فراقِ او نبات

مارِ پیچاں! از خم و پیچش گریز　　زہرہایش را بخونِ خود مریز!

از امومت زرد روئے مادراں!
اے خنک آزادیِ بے شوہراں!

وحیِ یزداں پے بہ پے آید مرا　　لذتِ ایماں بیفزاید مرا

آمد آں وقتے کہ از اعجازِ فن　　می تواں دیدن جنین اندر بدن!

حاصلے برداری از کشتِ حیات　　ہر چہ خواہی از بنین و از بنات!

گر نباشد بر مرادِ ما جنیں　　بے محابا کشتنِ او عینِ دیں!

در پسِ ایں عصر اعصارِ دگر　　آشکارا گردد اسرارِ دگر

پرورش گیرد جنینِ نوعِ دگر　　بے شبِ ارحام دریابد سحر!

تا بمیرد آں سراپا اہرمن — ہمچو حیواناتِ ایامِ کہن!

لالہ ہا بے داغ و با دامانِ پاک — بے نیاز از شبنمے خیزد ز خاک!

خود بخود بیروں فتد اسرارِ زیست — نغمہ بے مضراب بخشد تارِ زیست!

آنچہ از نیساں فرو ریزد مگیر — اے صدف در زیرِ دریا تشنہ میر

خیز و با فطرت بیا اندر ستیز — تا ز پیکارِ تو حُر گردد کنیز!

رستن از ربطِ دوتن توحیدِ زن

حافظِ خود باش و بر مرداں متن!

رُومی

مذہبِ عصرِ نو آئینے نگر — حاصلِ تہذیبِ لا دینے نگر!

زندگی را شرع و آئین است عشق — اصلِ تہذیب است دیں، دیں است عشق!

ظاہرِ او سوزناک و آتشیں — باطنِ او نورِ ربّ العالمیں!

از تب و تابِ درونش علم و فن — از جنونِ ذوفنونش علم و فن!

دین نگردد پخته بے آدابِ عشق

دین بگیر از صحبتِ اربابِ عشق!
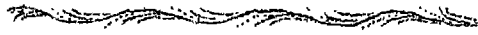
فلکِ مشتری

ارواحِ جلیلہ حلّاج و غالبؔ و

قرۃ العین طاہرہ کہ بہ نشیمنِ بہشتی نگرویدند و بگردشِ جاوداں گرائیدند

من فدائے ایں دلِ دیوانۂ — ہر زماں بخشد دگر ویرانۂ

چوں بگیرم منزلے گوید کہ خیز — مردِ خود رس بحر را داند قفیز

زانکہ آیاتِ خدا لا انتہاست — اے مسافر جادہ را پایاں کجاست؟

کارِ حکمت دیدن و فرسودن است — کارِ عرفاں دیدن و افزودن است!

آں بسنجد در ترازوئے ہنر — ایں بسنجد در ترازوئے نظر

آں بدست آوردہ آب و خاک را — ایں بدست آوردہ جانِ پاک را!

قفیز ۔ تالاب

آں نگہ را بر تجلی می زند

ایں تجلی را بخود گم می کند!

در تلاشِ جلوہ ہائے پے بہ پے
طے کنم افلاک و می نالم چو نے!

ایں ہمہ از فیضِ مردے پاک زاد
آنکہ سوزِ او بجانِ من فتاد!

کاروانِ ایں دو بینائے وجود
بر کنارِ مشتری آمد فرود!

آں جہاں آں خاکدانے ناتمام
در طوافِ او قمرہا تیز گام

خالی از مے شیشۂ تاکش ہنوز
آرزو نارستہ از خاکش ہنوز

نیم شب! از تابِ ماہاں نیم روز
نے برودت در ہوائے او نہ سوز

من چو سوئے آسماں کردم نظر
کوکبش دیدم بخود نزدیک تر

ہیبت نظارہ از ہوشم ربود
شد دگرگوں نزد و دور و دیر و زود!

پیشِ خود دیدم سہ روحِ پاکباز
آتش اندر سینۂ شاں گیتی گداز!

در برِ شاں حلہ ہائے لالہ گوں
چہرہ ہا رخشندہ از سوزِ دروں!

در تب و تاب بے ز ہنگام الست
از شرابِ نغمہ ہائے خویش مست!

گفت رومیؔ "ایں قدر از خود مرو
از دمِ آتش نوایاں زندہ شو!

شوقِ بے پروا ندیدستی نگر!
زور ایں صہبا ندیدستی نگر!

غالبؔ و حلاجؔ و خاتونِ عجم
شورہا افگندہ در جانِ حرم!

ایں نواہا روح را بخشد ثبات
گرمیٔ او از درونِ کائنات!"

نوائے حلّاج

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست
تجلیٔ دگرے درخورِ تقاضا نیست!

نظر بخویش چناں بستہ ام کہ جلوۂ دوست
جہاں گرفت و مرا فرصتِ تماشا نیست!

بملکِ جم ندہم مصرعِ نظیریؔ را
کسے کہ کشتہ نشد از قبیلۂ ما نیست

اگرچہ عقلِ فسوں پیشہ لشکرے انگیخت
تو دل گرفتہ نباشی کہ عشق تنہا نیست

تو رہ شناس نہ و ز مقام بے خبری ۔۔۔ چہ نغمہ ایست کہ در بربط سلیمی نیست

ز قید و صید نہنگاں حکایتے آور ۔۔۔ مگو کہ زورق ما روشناس دریا نیست

مرید ہمت آں رہروم کہ پا نگذاشت ۔۔۔ بہ جادۂ کہ درو کوہ و دشت و دریا نیست

شریک حلقۂ رندان بادہ پیما باش

حذر ز بیعت پیرے کہ مرد غوغا نیست!

نوائے غالب

"بیا کہ قاعدۂ آسماں بگردانیم ۔۔۔ قضا بگردش رطل گراں بگردانیم

اگر ز شحنہ بود گیر و دار نندیشیم ۔۔۔ وگر ز شاہ رسد ارمغاں بگردانیم

اگر کلیم شود ہم زباں سخن نکنیم ۔۔۔ وگر خلیل شود میہماں بگردانیم

بجنگ باج ستانان شاخساری را ۔۔۔ تہی سبد ز در گلستاں بگردانیم

بصلح بال فشانان صبحگاہی را ۔۔۔ ز شاخسار سوئے آشیاں بگردانیم

زجیدریم من و تو زما عجب نبود
گر آفتاب سوئے خاوراں بگرد انیم"

نوائے طاہرہ

"گر بتو افتدم نظر چہرہ بہ چہرہ رُو برُو
شرح دہم غمِ ترا نکتہ بنکتہ مو بمو!
از پئے دیدنِ رخت ہمچو صبا فتادہ ام
خانہ بخانہ در بدر کوچہ بکوچہ کو بکو!
می رود از فراقِ تو خونِ دل از دو دیدہ ام
دجلہ بدجلہ یم بیم چشمہ بہ چشمہ جُو بجُو!
مہرِ ترا دلِ حزیں بافتہ بر قماشِ جاں
رشتہ برشتہ نخ بنخ تار بتار پو بپو!

در دلِ خویش طاہرہ گشت و ندید جز ترا
صفحہ بہ صفحہ لا بہ لا پردہ بہ پردہ تو بہ تو!

سوز و سازِ عاشقانِ دردمند — شورہائے تازہ در جانم فگند
مشکلاتِ کہنہ سر بیروں زدند — باز بر اندیشہ ام شبخوں زدند!
قلزمِ فکرم سراپا اضطراب — ساحلش از زورِ طوفانے خراب!
گفت رومی وقت را از کف مدہ — اے کہ می خواہی کشودِ ہر گرہ!

چند در افکارِ خود باشی اسیر
ایں قیامت را بروں ریز از ضمیر!

زندہ رود مشکلاتِ خود را پیشِ ارواحِ بزرگ میگوید

از مقامِ مومناں دوری چرا؟
یعنی از فردوس مہجوری چرا؟

حلاج

مرد آزادے کہ داند خوب و زشت	می نگنجد روحِ او اندر بہشت!

جنتِ مُلّا می و حور و غلام	جنتِ آزادگاں سیرِ دوام!

جنتِ مُلّا خور و خواب و سرود	جنتِ عاشق تماشائے وجود!

حشرِ مُلّا شقِّ قبر و بانگِ صور	عشقِ شور انگیز خود صبحِ نشور!

علم بر بیم و رجا دارد اساس	عاشقاں را نے امید و نے ہراس!

علم ترساں از جلالِ کائنات	عشق غرق اندر جمالِ کائنات

علم را بر رفتہ و حاضر نظر	عشق گوید آنچہ می آید نگر!

علم پیماں بستہ با آئینِ جبر	چارۂ او چیست غیر از جبر و صبر

عشق آزاد و غیور و ناصبور	در تماشائے وجود آمد جسور!

عشقِ ما از شکوہ ہا بیگانہ ایست	گرچہ او را گریۂ مستانہ ایست

این دلِ مجبورِ ما مجبور نیست
ناوکِ ما از نگاهِ حور نیست!

آتشِ ما را بیفزاید فراق
جانِ ما را سازگار آید فراق!

بے خلشها زیستن نا زیستن
باید آتش در تہِ پا زیستن!

زیستن این گونہ تقدیرِ خودی است
از ہمین تقدیر تعمیرِ خودی است!

ذرّہ از شوقِ بے حد رشکِ مہر
گنجد اندر سینۂ او نہ سپہر!

شوق چوں بر عالمے شبخوں زند
آنیاں را جاودانی می کند!

زندہ رود

گردشِ تقدیرِ مرگ و زندگی است
کس نداند گردشِ تقدیر چیست!

حلاج

هر کہ از تقدیر دارد ساز و برگ
لرزد از نیروے او ابلیس و مرگ!

جبر دینِ مردِ صاحب ہمت است
جبرِ مردان از کمالِ قوت است!

پختہ مردے پختہ تر گردد ز جبر
جبر مردِ خام را آغوشِ قبر!

جبرِ خالد عالمے برہم زند
جبرِ ما بیخ و بنِ ما بر کند!

کارِ مردان است تسلیم و رضا
بر ضعیفاں راست نابد ایں قبا!

تو کہ دانی از مقامِ پیرِ روم
می ندانی از کلامِ پیرِ روم؟

"بود گبرے در زمانِ بایزید
گفت او را یک مسلمانِ سعید

خوشتر آں باشد کہ ایماں آوری
تا بدست آید نجات و سروری

گفت ایں ایماں اگر ہست اے مرید

آنکہ دارد شیخِ عالم بایزید

من ندارم طاقتِ آں تابِ آں (رومی)

کاں فزوں آمد ز کوششہائے جاں!"

کارِ ما غیر از امید و بیم نیست
ہر کسے را ہمت تسلیم نیست!

اے کہ گوئی بودنی ایں بود، شد
کارہا پابندِ آئیں بود، شد
ق

معنیِ تقدیر کم فہمیدہ
نے خودی را نے خدا را دیدہ

مردِ مومن با خدا دارد نیاز
"با تو ما سازیم تو با ما بساز"

عزمِ او خلاقِ تقدیرِ حق است

روزِ ہیجا تیرِ او تیرِ حق است!

زندہ رود

کم نگاہاں فتنہ ہا انگیختند
بندۂ حق را بدار آویختند!

آشکارا بر تو پنہانِ وجود — بازگو آخر گناہِ تو چہ بود؟

حلّاج

بود اندر سینۂ من بانگِ صور — ملّتے دیدم کہ دارد قصدِ گور!

مومناں با خوے و بوے کافراں — لا الٰہ گویان و از خود منکراں!

۱ امرِ حق، گفتند نقشِ باطل است — زانکہ او وابستۂ آب و گل است

من بخود افروختم نارِ حیات — مردہ را گفتم ز اسرارِ حیات!

از خودی طرحِ جہانے ریختند — دلبری با قاہری آمیختند!

ہر کجا پیدا و ناپیدا خودی — برنمی تابد نگاہ ما خودی!

نارہا پوشیدہ اندر نورِ اوست — جلوہ ہائے کائنات از طورِ اوست

ہر زماں ہر دل دریں دیرِ کہن — از خودی در پردہ می گوید سخن

ہر کہ از نارش نصیبِ خود نبرد — در جہاں از خویشتن بیگانہ مرد

۱ امرِ حق، روحِ انسانی تلمیح بآیہ قلِ الروحُ من امرِ ربی الخ

ہند و ہم ایراں ز نورش محرم است
آنکہ نارش ہم شناسد آں کم است!

من ز نور و نار او دادم خبر
بندۂ محرم! گناہِ من نگر!

آنچہ من کردم تو ہم کردی بترس!
محشرے بر مردہ آوردی بترس!

طاہرہ

از گناہِ بندۂ صاحب جنوں
کائناتِ تازہ آید بروں!

شوقِ بے حد پردہ ہا را بر درد
کہنگی را از تماشا می برد!

آخر از دار و رسن گیرد نصیب
بر نگردد زندہ از کوئے حبیب!

جلوۂ او بنگر اندر شہر و دشت
تا نہ پنداری کہ از عالم گذشت!

در ضمیرِ عصرِ خود پوشیدہ است
اندریں خلوت چساں گنجیدہ است؟

زندہ رود

اے ترا دادند دردِ جستجوے
معنیِ یک شعرِ خود با من بگوے

"قمری کفِ خاکستر و بلبل قفسِ رنگ
اے نالہ نشانِ جگرِ سوختہ چیست؟"

غالب

نالہ کو خیزد از سوزِ جگر
ہر کجا تاثیر او دیدم دگر!

قمری از تاثیرِ او وا سوختہ
بلبل از وے رنگہا اندوختہ!

اندرو مرگے بآغوشِ حیات
یک نفس اینجا حیات آنجا ممات!

آنچناں رنگے کہ ارژنگی ازوست
آنچناں رنگے کہ بیرنگی ازوست

تو ندانی ایں مقامِ رنگ و بوست
قسمتِ ہر دل بقدرِ ہاے و ہوست!

یا برنگ آیا بہ بیرنگی گذر

تا نشانے گیری از سوزِ جگر!

زندہ رود

صد جہاں پیدا دریں نیلی فضاست

ہر جہاں را اولیا و انبیاست؟

غالب

نیک بنگر اندریں بود و نبود پے بہ پے آید جہانہا در وجود!

ہر کجا ہنگامۂ عالم بود رحمۃ للعالمینے ہم بود!

زندہ رود

فاش تر گو زانکہ فہمم نارساست

غالب

این سخن را فاش تر گفتن خطاست!

زنده رود

گفتگوئے اہلِ دل بے حاصل است؟

غالب

نکتہ را بر لب رسیدن مشکل است!

زنده رود

تو سراپا آتش از سوزِ طلب!

بر سخن غالب نیائی اے عجب!

غالب

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست

رحمۃ للعالمینی انتہاست!

زندہ رود

من ندیدم چہرۂ معنی ہنوز

آتشے داری اگر ما را بسوز!

غالب

اے چو من بینندۂ اسرارِ شعر — ایں سخن افزوں تر است از تارِ شعر

شاعراں بزمِ سخن آراستند — ایں کلیماں بے یدِ بیضا ستند

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست۔ تلمیح بآیۂ شریفہ خلق فقدّر فہدیٰ

آنچہ تو از من بخواہی کافری است کافری کو ماورائے شاعری است!

حلاج

ہر کجا بینی جہانِ رنگ و بو آنکہ از خاکش بروید آرزو
یا ز نورِ مصطفیٰ او را بہاست یا ہنوز اندر تلاشِ مصطفیٰ است

زندہ رود

از تو پرسم گرچہ پرسیدن خطاست سرِّ آں جوہر کہ نامش مصطفیٰ است!
آدمے یا جوہرے اندر وجود آنکہ آید گاہے گاہے در وجود؟

حلاج

پیشِ او گیتی جبیں فرسودہ است خویش را خود عبدہٗ فرمودہ است!
عبدہٗ از فہمِ تو بالاتر است زانکہ او ہم آدم و ہم جوہر است

جوہرِ او نے عرب نے اعجم است ‏ ‏ ‏ آدم است و ہم ز آدم اقدم است!

عبدہٗ صورت گرِ تقدیرہا ‏ ‏ ‏ اندرو ویرانہ ہا تعمیرہا!

عبدہٗ ہم جانفزا ہم جانستاں ‏ ‏ ‏ عبدہٗ ہم شیشہ ہم سنگِ گراں!

عبد دیگر عبدہٗ چیزے دگر ‏ ‏ ‏ ما سراپا انتظار او منتظر!

عبدہٗ دہر است و دہر از عبدہٗ است ‏ ‏ ‏ ما ہمہ رنگیم او بے رنگ و بوست!

عبدہٗ با ابتدا بے انتہاست ‏ ‏ ‏ عبدہٗ را صبح و شامِ ما کجاست!

کس ز سرِّ عبدہٗ آگاہ نیست ‏ ‏ ‏ عبدہٗ جز سرِّ الا اللہ نیست!

لا الٰہ تیغ و دمِ او عبدہٗ ‏ ‏ ‏ فاش تر خواہی بگو ہو عبدہٗ

عبدہٗ چند و چگونِ کائنات ‏ ‏ ‏ عبدہٗ رازِ درونِ کائنات!

مدعا پیدا نگردد زیں دو بیت ‏ ‏ ‏ تا نہ بینی از مقامِ ما رمیت!

بگذر از گفت و شنود اے زندہ رود

غرق شو اندر وجود اے زندہ رود!

زندہ رود

کم شناسم عشق را این کار چیست؟
ذوقِ دیدار است؟ پس دیدار چیست؟

حلاج

معنیِ دیدارِ آں آخر زماں
حکم او بر خویشتن کردن رواں

در جہاں زی چوں رسولِ انس و جاں
تا چو او باشی قبولِ انس و جاں

باز خود را بیں ہمیں دیدارِ اوست!
سنتِ او سرّے از اسرارِ اوست!

زندہ رود

چیست دیدارِ خدائے نہ سپہر
آنکہ بے حکمش نہ گردد ماہ و مہر؟

حلاج

نقشِ حق اوّل بجاں انداختن
باز او را در جہاں انداختن!

نقشِ جاں تا در جہاں گردد تمام
می شود دیدارِ حق دیدارِ عام!

اے خنک مردے کہ از یک ہوئے او
نُہ فلک دارد طوافِ کوئے او!

وائے درویشے کہ ہوئے آفرید
باز لب بربست و دم در خود کشید

حکمِ حق را در جہاں جاری نکرد
نانے از جو خورد و کرّاری نکرد

خانقاہے جست و از خیبر رمید
راہبی ورزید و سلطانی ندید!

نقشِ حق داری؟ جہاں نخچیرِ تست
ہم عناں تقدیر با تدبیرِ تست

عصرِ حاضر با تو می جوید ستیز
نقشِ حق بر لوحِ ایں کافر بریز!

زنده رود

نقشِ حق را در جہاں انداختند
من نمی دانم چساں انداختند؟

حلاج

یا بزورِ دلبری انداختند
یا بزورِ قاہری انداختند!

زانکہ حق در دلبری پیدا تر است
دلبری از قاہری اولیٰ تر است!

زنده رود

باز گو اے صاحبِ اسرارِ شرق
درمیانِ زاہد و عاشق چہ فرق؟

حلاج

زاہد اندر عالمِ دنیا غریب
عاشق اندر عالمِ عقبےٰ غریب!

زندہ رود

معرفت را انتہا نابودن است　　زندگی اندر فنا آسودن است؟

حلاج

سکرِ یاراں از تہی پیمانگی است　　نیستی از معرفت بیگانگی است
اے کہ جوئی در فنا مقصود را　　درنمی یابد عدم موجود را!

زنده رود

آنکه خود را بهتر از آدم شمرد — در خم و جامش نمے باقی نه دُرد

مشتِ خاکِ ما بگردوں آشناست! — آتشِ آں بے سر و ساماں کجاست؟

حلاج

کم بگو زاں خواجهٔ اہلِ فراق — تشنه کام و از ازل خونیں ایاق!

ما جہول او عارفِ بود و نبود — کفرِ او ایں راز را بر ما کشود!

از فتادن لذّتِ برخاستن — ق — عیشِ افزودن ز دردِ کاستن!

عاشقی در نارِ او وا سوختن — سوختن بے نارِ او نا سوختن!

زانکه او در عشق و خدمت اقدم است — آدم از اسرارِ او نامحرم است!

چاک کن پیراہنِ تقلید را

تا بیاموزی ازو توحید را

زنده رود

اے ترا اقلیم جاں زیرِ نگیں
یک نفس با ما دگر صحبت گزیں

حلاج

با مقامے در نمی سازیم و بس | ما سراپا ذوقِ پروازیم و بس
هر زماں دیدن تپیدن کارِ ماست | بے پر و بالے پریدن کارِ ماست!

نمودار شدنِ خواجۂ اہلِ فراق ابلیس

صحبتِ روشندلاں یک دم دو دم | آں دو دم سرمایۂ بود و عدم!
عشق را شوریدہ تر کرد و گذشت | عقل را صاحب نظر کرد و گذشت
چشم بر بستم کہ با خود دارمش | از مقامِ دیدہ در دل آرمش

ناگہاں دیدم جہاں تاریک شد　　از مکاں تا لامکاں تاریک شد

اندراں شب شعلۂ آمد پدید　　از درونش پیر مردے برجہید

یک قبائے سرمۂ اندر برش　　غرق اندر دودِ پیچاں پیکرش

گفت رومی خواجۂ اہلِ فراق!

آں سراپا سوز و آں خونیں ایاق!

کہنہ کم خندہ اندک سخن　　چشمِ او بینندۂ جاں در بدن!

رند و ملّا و حکیم و خرقہ پوش　　در عمل چوں زاہدانِ سخت کوش

فطرتش بیگانۂ ذوقِ وصال　　زہدِ او ترکِ جمالِ لا یزال!

تا گسستن از جمال آساں نبود　　کارِ پیش افگند از ترکِ سجود

اندکے در واردات او نگر　　مشکلاتِ او ثباتِ او نگر!

غرق اندر رزمِ خیر و شر ہنوز

صد پیمبر دیدہ و کافر ہنوز!

جانم اندر تن ز سوزِ او تپید — بر لبش آہے غم آلودے رسید

گفت و چشمِ نیم وا بر من کشود — "در عمل جز ما کہ برخوردار بود؟"

آنچناں بر کارہا پیچیدہ ام — فرصتِ آدینہ را کم دیدہ ام!

نے مرا افرشتۂ نے چاکرے — وحیِ من بے منتِ پیغمبرے!

نے حدیثے نے کتاب آوردہ ام — جانِ شیریں از فقیہاں بردہ ام

رشتۂ دیں چوں فقیہاں کس نرشت — کعبہ را کردند آخر خشت خشت!

کیشِ ما را این چنیں تاسیس نیست — فرقہ اندر مذہبِ ابلیس نیست!

در گذشتم از سجود اے بے خبر — ساز کردم ارغنونِ خیر و شر

از وجودِ حق مرا منکر مگیر — دیدہ بر باطن کشا ظاہر مگیر

گر بگویم نیست، این از ابلہی است — زانکہ بعد از دید نتواں گفت نیست!

من "بلے" در پردۂ "لا" گفتہ ام — گفتۂ من خوشتر از ناگفتہ ام!

تا نصیب از دردِ آدم داشتم — قہرِ یار از بہرِ او نگذاشتم!

شعلہ ہا از کشت زارِ من دمید — او ز مجبوری بہ مختاری رسید!

زشتیِ خود را نمودم آشکار — با تو دادم ذوقِ ترک و اختیار

تو نجاتے دہ مرا از نارِ من — وا کن اے آدم گرہ از کارِ من!

اے کہ اندر بندِ من افتادہ — رخصتِ عصیاں بشیطاں دادہ

در جہاں با ہمتِ مردانہ زی — غمگسارِ من! ز من بیگانہ زی!

بے نیاز از نیش و نوشِ من گذر — تا نہ گردد نامہ ام تاریک‌تر!

در جہاں صیاد با نخچیر ہاست — تا تو نخچیری بکیشم تیر ہاست!

صاحبِ پرواز را افتاد نیست
صید اگر زیرک شود صیاد نیست!"

گفتمش در بگذر ز آئینِ فراق — "ابغض الاشیاء عندی الطلاق"

گفت سازِ زندگی سوزِ فراق — اے خوشا سرمستیِ روزِ فراق!

بر لبم از وصل می ناید سخن — "وصل اگر خواہم نہ او ماند نہ من"

ابغض الاشیاء عندی الطلاق — حدیث مشہور

حرفِ وصل او را از خود بیگانہ کرد
تازہ شد اندر دلِ او سوز و درد

اندکے غلطید اندر دودِ خویش
باز گم گردید اندر دودِ خویش

نالہ زاں دودِ پیچاں شد بلند
اے خنک جانے کہ گردد دردمند!

نالۂ ابلیس

اے خداوندِ صواب و ناصواب
من شدم از صحبتِ آدم خراب!

ہیچ گہ از حکمِ من سر بر نتافت
چشم از خود بست و خود را در نیافت!

خاکش از ذوقِ 'آبا' بیگانۂ
از شرارِ کبریا بیگانۂ!

صید خود صیاد را گوید بگیر
الاماں از بندۂ فرماں پذیر!

از چنیں صیدے مرا آزاد کن
طاعتِ دیروزۂ من یاد کن

پست از و آں ہمتِ والائے من
وائے من اے وائے من اے وائے من!

'آبا' - انکار

فطرتِ او خام و عزمِ او ضعیف — تابِ یک ضربم نیارد ایں حریف

بندۂ صاحب نظر باید مرا — یک حریفِ پختہ تر باید مرا!

لعبتِ آب و گل از من باز گیر — می نیاید کودکی از مردِ پیر!

ابنِ آدم چیست؟ یک مشتِ خس است — مشتِ خس را یک شرار از من بس است!

اندریں عالم اگر جز خس نبود — ایں قدر آتش مرا دادن چه سود؟

شیشه را بگداختن عارے بود — سنگ را بگداختن کارے بود!

آنچناں تنگ از فتوحات آمدم — پیشِ تو بہرِ مکافات آمدم

منکرِ خود از تو می خواہم، بده — سوے آں مردِ خدا راہم بده

بندۂ باید کہ پیچد گردنم — لرزه اندازد نگاہش در تنم

آں کہ گوید از حضورِ من برو — آں کہ پیشِ او نیرزم با دو جو

اے خدا یک زندہ مردِ حق پرست
لذتے شاید کہ یابم در شکست!

فلکِ زحل

ارواحِ رذیلہ کہ با ملک و ملّت غداری کردہ و دوزخ ایشاں را قبول نکردہ

پیرِ رومی آں امامِ راستاں　　آشنائے ہر مقامِ راستاں!

گفت اے گردوں نوردِ سخت کوش　　دیدۂ آں عالمِ زنّار پوش؟

آنچہ بر گردِ کمر پیچیدہ است　　از دُمِ استارہ دزدیدہ است!

از گرانسیری خرامِ او سکوں　　ہر نکو از حکمِ او زشت و زبوں!

پیکرِ او گرچہ از آب و گل است　　بر زمینش پا نہادن مشکل است

صد ہزار افرشتۂ تُندر بدست　　قہرِ حق را قاسم از روزِ الست!

ذُرّہ بہم می زند سیّارہ را　　از مدارش بر کند سیّارہ را

عالمی مطرود و مردودِ سپهر — صبحِ او مانندِ شام از بخلِ مهر!

منزلِ ارواحِ بی یوم النشور — دوزخ از احراقِ شان آمد نفور

اندرونِ او دو طاغوتِ کهن — روحِ قومی کشته از بهرِ دو تن!

جعفر از بنگال و صادق از دکن — ننگِ آدم ننگِ دین ننگِ وطن!

ناقبول و ناامید و نامراد — ملّتی از کارِ شان اندر فساد!

ملّتی کو بندِ هر ملّت گشاد — ملک و دینش از مقامِ خود فتاد!

می ندانی خطّهٔ هندوستان — آن عزیزِ خاطرِ صاحبدلان

خطّه‌ئی هر جلوه‌اش گیتی فروز — درمیانِ خاک و خون غلطد هنوز

در گِلش تخمِ غلامی را که کشت؟ — این همه کردارِ آن ارواحِ زشت!

در فضای نیلگون یکدم بایست

"تا مکافاتِ عمل بینی که چیست!"

قلزمِ خونیں

آنچہ دیدم می نگنجد در بیاں
تن ز سہمش بے خبر گردد ز جاں!

من چہ دیدم؟ قلزمے دیدم ز خوں!
قلزمے طوفاں بروں طوفاں دروں!

در ہوا ماراں چو در قلزم نہنگ
کفچہ شبگوں بال و پر سیماب رنگ!

موجہا درّندہ مانندِ پلنگ!
از نہیبش مردہ بر ساحل نہنگ!

بحر ساحل را اماں یک دم نداد
ہر زماں کُہ پارۂ در خوں فتاد

موجِ خوں با موجِ خوں اندر ستیز
درمیانش زورقے در افت و خیز!

اندراں زورق دو مردِ زرد روے
زرد رو، عریاں بدن، آشفتہ موے!

آشکارا می شود روحِ ہندوستان

آسماں شق گشت و حورے پاک زاد
پردہ را از چہرۂ خود برکشاد

در جبینش نار و نورِ لایزال
در دو چشم او سرورِ لایزال!

حلّہ در بر سبک تر از سحاب
تار و پودش از رگِ برگِ گلاب

با چنیں خوبی نصیبش طوق و بند
بر لبِ او نالہ ہائے دردمند!

گفت رومی "روحِ ہند است ایں نگر
از فغانش سوزہا اندر جگر!"

روحِ ہندوستان نالہ و فریاد می کند

شمعِ جاں افسرد در فانوسِ ہند
ہندیاں بیگانہ از ناموسِ ہند!

مردکے نامحرم از اسرارِ خویش
زخمۂ خود کم زند بر تارِ خویش!

برزمانِ رفتہ می بندد نظر ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ از تنشِ افسردہ می سوزد جگر

بندہا بر دست و پائے من ازوست ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ نالہ ہائے نارسائے من ازوست

خویشتن را از خودی پرداختہ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ از رسومِ کہنہ زنداں ساختہ

آدمیّت از وجودش دردمند
عصرِ تو از پاک و ناپاکش نژند

بگذر از فقرے کہ عریانی دہد ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ اے خنک فقرے کہ سلطانی دہد!

الحذر از جبر و ہم از خوئے صبر ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ جابر و مجبور را زہر است جبر!

ایں بہ صبرِ پیہمے خوگر شود ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ آں بہ جبرِ پیہمے خوگر شود

ہر دو را ذوقِ ستم گرّدد فزوں
وردِ من یا لیت قومی یعلمون

کے شبِ ہندوستاں آید بروز ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ مُرد جعفرؔ زندہ روحِ او ہنوز!

تا ز قیدِ یک بدن وا می رہد ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ ‎ آشیاں اندر تنِ دیگر نہد!

تنش مخفف آتش

گاہ او را با کلیسا ساز باز　　　گاہ پیشِ دیریاں اندر نیاز

دینِ او آئینِ او سوداگری است　　　عنتری اندر لباسِ حیدری است

تا جہانِ رنگ و بو گردد دگر　　　رسمِ او آئینِ او گردد دگر

پیش ازیں چیزے دگر مسجودِ او　　　در زمانِ ما وطن معبودِ او

ظاہرِ او از غمِ دیں دردمند　　　باطنش چوں دیریاں زنار بند

جعفر اندر ہر بدن ملّت کُش است　　　ایں مسلمانے کہن ملّت کش است!

خند خنداں است و با کس یار نیست　　　مار اگر خنداں شود جز مار نیست!

از نفاقش وحدتِ قومے دو نیم　　　ملّتِ او از وجودِ او لئیم!

ملّتے را ہر کجا غارت گرے است　　　اصلِ او از صادقے یا جعفرے است

الاماں از روحِ جعفر الاماں

الاماں از جعفرانِ ایں زماں!

فریادِ یکے از زورق نشینانِ قلزمِ خونیں

دونے عدم مارا پذیرد نے وجود
وائے از بے مہریٔ بود و نبود!

تا گذشتیم از جہانِ شرق و غرب
بر درِ دوزخ شدیم از درد و کرب!

ق

یک شرر بر صادق و جعفر نزد
بر سرِ ما مشتِ خاکستر نزد

گفت دوزخ را خس و خاشاک بہ
شعلۂ من زیں دو کافر پاک بہ!

آنسوے نُہ آسماں رفتیم ما
پیشِ مرگِ ناگہاں رفتیم ما

گفت جاں سرّے ز اسرارِ من است
حفظِ جان و ہدمِ تن کارِ من است

جانِ زشتے گرچہ نرزد با دو جو
اے کہ از من ہدمِ جاں خواہی برو!

ایں چنیں کارے نمی آید ز مرگ
جانِ غدّارے نیاساید ز مرگ!

اے ہوائے تند! اے دریائے خوں! اے زمیں! اے آسمانِ نیلگوں!

اے نجوم! اے ماہ تاب! اے آفتاب! اے قلم! اے لوحِ محفوظ! اے کتاب!

اے بتانِ ابیض! اے لردانِ غرب! اے جہانے در بغل بے حرب و ضرب!

ایں جہاں بے ابتدا بے انتہاست!

بندۂ غدّار را مولا کجاست؟"

ناگہاں آمد صدائے ہولناک سینۂ صحرا و دریا چاک چاک!

ربطِ اقلیم بدن از ہم گسیخت دمبدم کہ پارہ بر کہ پارہ ریخت

کوہ ہا مثلِ سحاب اندر مرور انہدامِ عالمے بے بانگِ صور!

برق و تندر از تب و تابِ دروں آشیاں جستند اندر بحرِ خوں!

موجہا پر شور و از خود رفتہ تر! غرقِ خوں گردید آں کوہ و کمر!

آنچہ بر پیدا و ناپیدا گذشت

خیلِ انجم دید و بے پروا گذشت!

آں سوے افلاک

مقامِ حکیم المانوی نطشه

هر کجا استیزهٔ بود و نبود — کس نداند سرّ ایں چرخِ کبود!

هر کجا مرگ آورد پیغامِ زیست — اے خوش آں مردے کہ داند مرگ چیست!

ہر کجا مانندِ باد ارزاں حیات — بے ثبات و با تمنائے ثبات!

چشمِ من صد عالمِ شش روزہ دید — تا حدِ ایں کائنات آمد پدید!

ہر جہاں را ماہ و پروینے دگر — زندگی را رسم و آئینے دگر!

وقتِ ہر عالم رواں مانندِ رو — دیر یاز ایں جا و آں جا تند رو!

سالِ ما ایں جا مہے آنجا دمے — بیشِ ایں عالم بآں عالم کمے!

عقلِ ما اندر جہانے ذوفنوں

در جہانے دیگرے خوار و زبوں!

رو - دریا   دیریاز - آہستہ خرام

برثغورِ ایں جہانِ چون و چند　　　بود مردے با صدائے دردمند!

دیدۂ او از عقاباں تیز تر　　　طلعتِ او شاہدِ سوزِ جگر!

دمبدم سوزِ درونِ او فزود　　　بر لبش بیتے کہ صد بارش سرود!

"نہ جبریلے نہ فردوسے نہ حورے نے خداوندے

کفِ خاکے کہ می سوزد ز جانِ آرزومندے!"

من بہ رومی گفتم ایں دیوانہ کیست؟　　　گفت "ایں فرزانۂ المانوی است

درمیانِ ایں دو عالم جائے اوست　　　نغمۂ دیرینہ اندر نائے اوست!

باز ایں حلّاجِ بے دار و رسن　　　نوعِ دیگر گفتہ آں حرفِ کہن!

حرفِ او بے باک و افکارش عظیم　　　غربیاں از تیغِ گفتارش دو نیم!

ہم نشیں بر جذبۂ او پے نبرد　　　بندۂ مجذوب را مجنوں شمرد!

عاقلاں از عشق و مستی بے نصیب!　　　نبضِ او دادند در دستِ طبیب!

با پزشکاں چیست غیر از ریو و رنگ　　　وائے مجذوبے کہ زاد اندر فرنگ!

ابنِ سینا بر بیاضے دل نہد   رگ زند یا حبِّ خواب آور دہد

بود حلّاجے بشہرِ خود غریب
جاں ز ملّا برد و کشت او را طبیب!

مرد رہ دانے نبود اندر فرنگ   پس فزوں شد نغمہ اش از تارِ چنگ!

راہ رو را کس نشان از رہ نداد   صد خلل در وارداتِ او فتاد!

نقد بود و کس عیار او را نکرد   کاردانے مردِ کار او را نکرد!

عاشقے در آہِ خود گم گشتۂ   سالکے در راہ خود گم گشتۂ!

مستیٔ او ہر زجاجے را شکست   از خدا ببرید و ہم از خود گسست!

خواست تا بیند بچشمِ ظاہری   اختلاطِ قاہری با دلبری!

خواست تا از آب و گل آید بروں   خوشۂ کز کشتِ دل آید بروں!

آنچہ او جوید مقامِ کبریاست   ایں مقام از عقل و حکمت ماوراست

زندگی شرحِ اشاراتِ خودی است   لا و الّا از مقاماتِ خودی است!

او بہ لا در ماند و تا اِلّا نرفت
از مقامِ عبدہٗ بیگانہ رفت!

با تجلی ہمکنار و بے خبر
دُور تر چوں میوہ از بیخِ شجر

چشمِ او جز رویتِ آدم نخواست
نعرہ بے باکانہ زد آدم کجاست!

ق

ورنہ او از خاکیاں بیزار بُود
مثلِ موسےٰ طالبِ دیدار بُود!

کاش بودے در زمانِ احمدے
تا رسیدے بر سرورِ سرمدے

عقلِ او با خویشتن در گفتگوست
تو رہِ خود رو کہ راہِ خود نکوست!

پیش نہ گامے کہ آمد آں مقام
کاندرو بے حرف می روید کلام!

حرکت بجنّت الفردوس

درگذشتم از حدِ ایں کائنات
پا نہادم در جہانِ بے جہات!

احمدے : حضرت شیخ احمد سرہندی

بے یمین و بے یسار است این جہاں	فارغ از لیل و نہار است این جہاں
پیشِ او قندیلِ ادراکم فسرد	حرفِ من از ہیبتِ معنی بمرد!
با زبانِ آب و گل گفتارِ جاں!
در قفس پرواز می آید گراں!
اندکے اندر جہانِ دل نگر	تا ز نورِ خود شوی روشن بصر
چیست دل؟ یک عالمِ بے رنگ و بو	عالمِ بے رنگ و بو بے چارسو ست!
ساکن و ہر لحظہ سیّار است دل!	عالمِ احوال و افکار است دل!
از حقائق تا حقائق رفتہ عقل	سیرِ او بے جادہ و رفتار و نقل!
صد خیال و ہر یک از دیگر جدا ست	این بگردوں آشنا آں نارساست!
کس نگوید این کہ گردوں آشنا ست	بر یمینِ آں خیالِ نارساست!
یا سر و رسے کاید از دیدارِ دوست	نیم گامے از ہوائے کوئے اوست!
چشمِ تو بیدار باشد یا بخواب	دل بہ بیند بے شعاعِ آفتاب!

آں جہاں را بہ جہانِ دل شناس
من چہ گویم زانچہ ناید در قیاس!

اندراں عالم جہانے دیگرے
اصلِ او از کن فکانے دیگرے!

لازوال و ہر زماں نوعِ دگر
ناید اندر وہم و آید در نظر!

ہر زماں او را کمالے دیگرے
ہر زماں او را جمالے دیگرے!

روزگارش بے نیاز از ماہ و مہر
گنجد اندر ساحتِ او نُہ سپہر!

ہرچہ در غیب است آید روبرو
پیش ازاں کز دل بروید آرزو!

در زبانِ خود چساں گویم کہ چیست
ایں جہاں نور و حضور و زندگی است

لالہ ہا آسودہ در کہسارہا
نہرہا گردندہ در گلزارہا!

غنچہ ہائے سرخ و اسپید و کبود
از دمِ قدّوسیاں او را گشود!

آب ہا سیمیں، ہواہا عنبریں
قصرہا با قبہ ہائے زمردیں!

خیمہ ہا یاقوت گوں زرّیں طناب
شاہداں با طلعتِ آئینہ تاب!

گفت رومی اے گرفتارِ قیاس — درگذر از اعتباراتِ حواس

از تجلی کارہائے خوب و زشت — می شود آں دوزخ ایں گردد بہشت!

اے کہ بینی قصرہائے رنگ رنگ — اصلش از اعمال و نے از خشت و سنگ!

آنچہ خوانی کوثر و غلمان و حور — جلوۂ ایں عالمِ جذب و سرور!

زندگی ایں جا ز دیدار است و بس

ذوقِ دیدار است و گفتار است و بس!"

قصرِ شرف النسا

گفتمش ایں کاشانہ از لعلِ ناب — آنکہ می گیرد خراج از آفتاب!

ایں مقام ایں منزل ایں کاخِ بلند — حوریاں بر درگہش احرام بند!

اے تو دادی سالکاں را جستجوے — صاحبِ او کیست؟ با من باز گوے

گفت ایں کاشانۂ شرف النسا ست — مرغِ بامش با ملائک ہم نوا ست!

قلزمِ ما ایں چنیں گوہر نزاد — ہیچ مادر ایں چنیں دختر نزاد!

خاکِ لاہور از مزارش آسماں — کس نداند رازِ او را در جہاں!

آں سراپا ذوق و شوق و درد و داغ — حاکمِ پنجاب را چشم و چراغ

آں فروغِ دودۂ عبدالصمد — فقرِ او نقشے کہ ماند تا ابد!

تا ز قرآں پاک می سوزد وجود — از تلاوت یک نفس فارغ نبود

در کمر تیغِ دو رُو قرآں بدست — تن بدن ہوش و حواس اللہ مست!

خلوت و شمشیر و قرآن و نماز — اے خوش آں عمرے کہ رفت اندر نیاز!

بر لبِ او چوں دمِ آخر رسید — سوے مادر دید و مشتاقانہ دید!

گفت اگر از رازِ من داری خبر — سوے ایں شمشیر و ایں قرآں نگر

ایں دو قوت حافظِ یک دیگر اند — کائناتِ زندگی را محور اند!

اندریں عالم کہ میرد ہر نفس — دخترت را ایں دو محرم بود و بس!

وقتِ رخصت با تو دارم ایں سخن — تیغ و قرآں را جدا از من مکن

دل بآں حرفے کہ می گویم بنہ　　قبرِ من بے گنبد و قندیل بہ!

مومناں را تیغ با قرآں بس است

تربتِ ما را ہمیں ساماں بس است!

عمرہا در زیرِ ایں زرّیں قباب　　بر مزارش بود شمشیر و کتاب

مرقدش اندر جہانِ بے ثبات　　اہلِ حق را داد پیغامِ حیات!

تا مسلماں کرد با خود آنچہ کرد　　گردشِ دوراں بساطش در نورد

مردِ حق از غیرِ حق اندیشہ کرد　　شیرِ مولا روبہی را پیشہ کرد!

از دلش تاب و تبِ سیماب رفت　　خود بدانی آنچہ بر پنجاب رفت!

خالصہ شمشیر و قرآں را ببرد

اندراں کشور مسلمانی بمرد"

زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سیّد علی ہمدانی و مُلّا طاہر غنی کشمیری

حرفِ رومی در دلم سوزے فگند | آہ پنجاب! آں زمینِ ارجمند!
از تپِ یاراں تپیدم در بہشت | کہنہ غمہا را خریدم در بہشت!
تا دراں گلشن صدائے دردمند | از کنارِ حوضِ کوثر شد بلند!

"جمع کردم مشت خاشاکے کہ سوزم خویش را
گُل گماں دارد کہ بندم آشیاں در گلستاں" (غنی)

گفت رومی "آنچہ می آید نگر | دل مدہ با آنچہ بگذشت اے پسر!
شاعرِ رنگیں نوا طاہر غنی | فقرِ او باطن غنی ظاہر غنی!
نغمۂ می خواند آں مستِ مدام | در حضورِ سیّدِ والا مقام

سیّد السادات، سالارِ عجم | دستِ او معمارِ تقدیرِ اُمم!

تا غزالی درسِ اللہ ہو گرفت | ذکر و فکر از دودمانِ او گرفت!

مرشدِ آں کشورِ مینو نظیر | میر و درویش و سلاطیں را مشیر!

خطّہ را آں شاہِ دریا آستیں | داد علم و صنعت و تہذیب و دیں

آفرید آں مردِ ایرانِ صغیر | با ہنرہائے غریب و دلپذیر

یک نگاہِ او کشاید صد گرہ

خیز و تیرش را بدل راہے بدہ"

در حضورِ شاہِ ہمدان

زندہ رود

از تو خواہم سرّ یزداں را کلید | طاعت از ما جست و شیطاں آفرید

زشت و ناخوش را چناں آراستن! | در عمل از ما نکوئی خواستن!

از تو پرسم این فسوں سازی کہ چہ ! | با قمارِ بدنشیں بازی کہ چہ !
مشتِ خاک و این سپہرِ گرد گرد | خود بگو می زیبدش کارے کہ کرد؟
کارِ ما افکارِ ما آزارِ ما | دست با دنداں گزیدن کارِ ما!

شاہ ہمدان

بندۂ کز خویشتن دارد خبر | آفریند منفعت را از ضرر!
بزم با دیو است آدم را وبال | رزم با دیو است آدم را جمال!
خویش را بر اہرمن باید زدن | تو ہمہ تیغ، آں ہمہ سنگِ فسن!
تیز تر شو تا فتد ضربِ تو سخت | ورنہ باشی در دو گیتی تیرہ بخت!

زندہ رود

زیرِ گردوں آدم آدم را خورد | ملّتے بر ملّتے دیگر چرد!

جاں ز اہلِ خطّہ سوزد چوں سپند | خیزد از دل نالہ ہائے دردمند!

زیرک و دراک و خوش گل ملتے است | در جہاں تردستیٔ او آیتے است

ساغرش غلطندہ اندر خونِ اوست | در نئے من نالہ از مضمونِ اوست!

از خودی تا بے نصیب افتادہ است | در دیارِ خود غریب افتادہ است!

دست مزدِ او بدستِ دیگراں | ماہیٔ رودش بہ شستِ دیگراں!

کاروانہا سوئے منزل گام گام | کارِ او ناخوب و بے اندام و خام!

از غلامی جذبہ ہائے او بمرد | آتشے اندر رگِ تاکش فسرد!

تا نہ پنداری کہ بوداست ایں چنیں | جبہہ را ہموارہ سوداست ایں چنیں!

در زمانے صف شکن ہم بودہ است
چیرہ و جانباز و پُردم بودہ است!

کوہ ہائے خنگ سارِ او نگر | آتشیں دستِ چنارِ او نگر!

خنگ سار۔ سفید سر

در بہاراں لعل می ریزد ز سنگ — خیزد از خاکش یکے طوفانِ رنگ!

لکہ ہاے ابر در کوہ و دمن — پنبہ پرّاں از کمانِ پنبہ زن!

کوہ و دریا و غروبِ آفتاب — من خدا را دیدم آنجا بے حجاب!

با نسیم آوارہ بودم در نشاط — "بشنو از نے" می سرودم در نشاط!

مرغکے می گفت اندر شاخسار — با پشیزے می نیرزد ایں بہار!

لالہ رست و نرگسِ شہلا دمید — بادِ نوروزی گریبانش درید!

عمرہا بالید ازیں کوہ و کمر — نستر از نورِ قمر پاکیزہ تر!

عمرہا گُل رخت بربست و گشاد
خاکِ ما دیگر شہاب الدین نزاد!

نالۂ پرسوزِ آں مرغِ سحر — داد جانم را تب و تابِ دگر!

بشنو از نے — تلمیح بہ شعر حضرت رومی "بشنو از نے چوں حکایت می کند"

نشاط — باغِ مشہور در کشمیر   شہاب الدین — یکے از سلاطین مشہور کشمیر

تا یکے دیوانہ دیدم در خروش   آنکہ برد از من متاعِ صبر و ہوش!

"بگذر ز ما و نالۂ مستانۂ مجوے

بگذر ز شاخِ گل کہ طلسمے است رنگ و بوے

گفتی کہ شبنم از ورقِ لالہ می چکد

غافل دلے است ایں کہ بگرید کنارِ جوے!

ایں مشتِ پر کجا و سرودِ ایں چنیں کجا

روحِ غنی است ماتمیٔ مرگِ آرزوے!

بادِ صبا اگر بہ جنیوا گذر کنی

حرفے ز ما بہ مجلسِ اقوام باز گوے

دہقان و کشت و جوے و خیاباں فروختند

قومے فروختند و چہ ارزاں فروختند!"

شاہ ہمدان

با تو گویم رمزِ باریک اے پسر | تن ہمہ خاک است و جاں والا گہر
جسم را از بہرِ جاں باید گداخت | پاک را از خاک می باید شناخت!
گر ببُرّی پارۂ تن را ز تن | رفت از دستِ تو آں لختِ بدن!
لیکن آں جانے کہ گردد جلوہ مست | گر ز دست او را دہی، آید بدست!
جوہرش با ہیچ شی مانند نیست | ہست اندر بند و اندر بند نیست!
گر نگہداری بمیرد در بدن | ور بیفشانی فروغِ انجمن!
چیست جانِ جلوہ مست اے مردِ راد؟ | چیست جاں دادن ز دست اے مردِ راد؟
چیست جاں دادن؟ بحق پرداختن! | کوہ را با سوزِ جاں بگداختن!
جلوہ مستی؟ خویش را دریافتن! | در شباں چوں کوکبے بر تافتن!
خویش را نا یافتن نابودن است | یافتن، خود را بخود بخشودن است!

هر کہ خود را دید و غیر از خود ندید — رخت از زندانِ خود بیروں کشید!

جلوہ بد مستے کہ بیند خویش را — خوشتر از نوشینہ داند نیش را!

در نگاہش جاں چو باد ارزاں شود — پیشِ او زندانِ او لرزاں شود!

تیشۂ او خارہ را در می درد — تا نصیبِ خود ز گیتی می برد

تا ز جاں بگذشت، جانش جانِ اوست
ورنہ جانش یک دو دم مہمانِ اوست!

زندہ رود

گفتۂ از حکمتِ زشت و نکوے — پیرِ دانا نکتۂ دیگر بگوے

مرشدِ معنی نگاہاں بودۂ — محرمِ اسرارِ شاہاں بودۂ

ما فقیر و حکمراں خواہد خراج — چیست اصلِ اعتبارِ تخت و تاج؟

محرمِ اسرارِ شاہاں الخ تلمیح بکتاب ملوک کہ از تصانیف حضرت شاہ ہمدان است

شاہ ہمدان

اصلِ شاہی چیست اندر شرق و غرب؟ یا رضائے امتاں یا حرب و ضرب

فاش گویم با تو اے والا مقام باج را جز با دو کس دادن حرام!

یا اولی الامرے کہ "منکم" شانِ اوست آیۂ حق حجت و برہانِ اوست

یا جواں مردے چو صرصر تند خیز شہر گیر و خویش باز اندر ستیز

روزِ کیں کشور کشا از قاہری روزِ صلح از شیوہ ہائے دلبری

می تواں ایران و ہندستاں خرید پادشاہی را ز کس نتواں خرید

جامِ جم را اے جوانِ باہنر کس نگیرد از دکانِ شیشہ گر

ور بگیرد مالِ او جز شیشہ نیست شیشہ را غیر از شکستن پیشہ نیست

یا اولی الامرے الخ تلمیح بآیۂ قرآن

غنی

هندرا این ذوقِ آزادی کہ داد؟ صیدرا سودائے صیّادی کہ داد؟

آں برہمن زادگانِ زندہ دل لالۂ احمر ز روئے شاں خجل!

تیزبین و پختہ کار و سخت کوش از نگاہِ شاں فرنگ اندر خروش!

اصلِ شاں از خاکِ دامنگیرِ ماست! مطلعِ ایں اختراں کشمیرِ ماست!

خاکِ مارا بے شرر دانی اگر بر درونِ خود یکے بکشا نظر!

ایں ہمہ سوزے کہ داری از کجاست؟ ایں دمِ بادِ بہاری از کجاست؟

ایں ہماں باد است کز تاثیرِ او

کوہسارِ ما بگیرد رنگ و بو!

ہیچ می دانی کہ روزے در وُلر موجۂ می گفت با موجِ دگر

وُلر۔ دریاچہ معروف در کشمیر

چند در قلزم بیک دیگر زنیم — خیز تا یک دم بساحل سر زنیم

زادۂ ما یعنی آں جوے کہن — شورِ او در وادی و کوہ و دمن!

ہر زماں بر سنگِ رہ خود را زند — تا بناے کوہ را بر می کند

آں جواں کو شہر و دشت و در گرفت — پرورش از شیرِ صد مادر گرفت

سطوتِ او خاکیاں را محشرے ست — ایں ہمہ از ماست نے از دیگرے ست

زیستن اندر حدِ ساحل خطاست — ساحلِ ما سنگے اندر راہِ ماست

با کراں در ساختن مرگِ دوام — گرچہ اندر بحر غلطی صبح و شام

زندگی جولاں میانِ کوہ و دشت
اے خنک موجے کہ از ساحل گذشت!

اے کہ خواندی خطِ سیماے حیات — اے بہ خاور دادہ غوغاے حیات

اے ترا آہے کہ می سوزد جگر — تو ازو بے تاب و ما بے تاب تر!

اے ز تو مرغِ چمن را ہاے و ہو — سبزہ از اشکِ تو می گیرد وضو!

اے کہ از طبعِ تو کشتِ گُل دمید
اے ز امیدِ تو جانہا پُر امید!

کاروانہا را صدا اے تو درا
تو ز اہلِ خطہ نومیدی چرا؟

دل میانِ سینہ شاں مردہ نیست
اخگرِ شاں زیرِ یخ افسردہ نیست!

باش تا بینی کہ بے آوازِ صور
ملتے بر خیزد از خاکِ قبور!

غم مخور اے بندۂ صاحب نظر
بر کش آں آہے کہ سوزد خشک و تر

شہرہا زیرِ سپہرِ لاجورد
سوخت از سوزِ دلِ درویش مرد

سلطنت نازک تر آمد از حباب
از دمے او را تواں کردن خراب

از نوا تشکیلِ تقدیرِ امم
از نوا تخریب و تعمیرِ امم

نشترِ تو گرچہ در دلہا خلید
مرترا چونانکہ ہستی کس ندید!

پردۂ تو از نواے شاعری است
آنچہ گوئی ماورائے شاعری است!

تازہ آشوبے فگن اندر بہشت!

یک نوا مستانہ زن اندر بہشت!

زنده رود

با نشهٔ درویشی در ساز و دمادم زن
چوں پخته شوی خود را بر سلطنتِ جم زن
گفتند جہانِ ما آیا بتو می سازد؟
گفتم که نمی سازد! گفتند که برہم زن!
در میکدہ ہا دیدم شایستہ حریفے نیست!
با رستمِ دستاں زن با مغبچہ ہا کم زن!
اے لالہ صحرائی تنہا نتوانی سوخت
ایں داغِ جگر تابے بر سینهٔ آدم زن
تو سوزِ درونِ او، تو گرمیٔ خونِ او
باور نکنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن

عقل است چراغِ تو؟ در راہ گذارے نہ
عشق است ایاغِ تو با بندۂ محرم زن
لختِ دلِ پُرخونے از دیدہ فرو ریزم
لعلے ز بدخشانم بردار و بخاتم زن!

صحبت با شاعرِ ہندی بَرتری ہری

حوریاں را در قصور و در خیام
نالۂ من دعوتِ سوزِ تمام!

آں یکے از خیمہ سر بیروں کشید
واں دگر از غرفہ رخ بنمود و دید!

ہر دلے را در بہشتِ جاوداں
دادم از درد و غمِ آں خاکداں!

زیرِ لب خندید پیرِ پاک زاد
گفت "اے جادوگرِ ہندی نژاد

آں نوا پرداز ہندی را نگر
شبنم از فیضِ نگاہِ او گہر!

نکتہ آرائے کہ نامش برتری است
فطرتِ او چوں سحاب آذری است!

از چمن جز غنچۂ نورس نہ چید — نغمۂ تو سوے ما او را کشید!

پادشاہے با نواے ارجمند — ہم بہ فقر اندر مقامِ او بلند!

نقشِ خوبے بند و از فکرِ شگرف — یک جہاں معنی نہاں اندر دو حرف!

کارگاہِ زندگی را محرم است — او جم است و شعرِ او جامِ جم است!

ما بہ تعظیمِ ہنر برخاستیم
باز با وے صحبتے آراستیم

زندہ رود

اے کہ گفتی نکتہ ہاے دلنواز — مشرق از گفتارِ تو داناے راز!

شعر را سوز از کجا آید بگوے — از خودی یا از خدا آید بگوے!

برتری ہری

کس نداند در جہاں شاعر کجاست — پردۂ او از بم و زیرِ نواست!

آں دلِ گرمے کہ دارد در کنار
پیشِ یزداں ہم نمی گیرد قرار!

جانِ ما را لذت اندر جستجوست
شعر را سوز از مقامِ آرزوست!

اے تو از تاکِ سخن مست مدام
گر ترا آید میسر ایں مقام

با دو بیتے در جہانِ سنگ و خشت
می تواں بردن دل از حورِ بہشت!

زندہ رود

ہندیاں را دیدہ ام در پیچ و تاب
سرِ حق وقت است گوئی بے حجاب!

برتری ہری

ایں خدایانِ تنک مایہ ز سنگ اند و ز خشت!
برترے ہست کہ دور است ز دیر و ز کنشت!

سجدہ بے ذوقِ عمل خشک و بجائے نرسد
زندگانی ہمہ کردار چہ زیبا و چہ زشت!

فاش گویم بتو حرفے کہ نداند ہمہ کس
اے خوش آں بندہ کہ بر لوحِ دل او را بنوشت!

ایں جہانے کہ تو بینی اثرِ یزداں نیست
چرخہ از تست و ہم آں رشتہ کہ بر دوکِ تو رشت!

پیشِ آئینِ مکافاتِ عمل سجدہ گذار
زانکہ خیزد ز عمل دوزخ و اعراف و بہشت!
(ترجمہ از برتری ہری)

حرکت سے کاخِ سلاطینِ مشرق

نادر، ابدالی، سلطان شہید

رفت در جانم صدائے برتری
مست بودم از نوائے برتری

گفت رومیؒ چشمِ دل بیدار بہ | پا بروں از حلقۂ افکار نہ
کردۂ بر بزمِ درویشاں گذر | یک نظر کاخِ سلاطیں ہم نگر!
خسروانِ مشرق اندر انجمن | سطوتِ ایران و افغان و دکن
نادر آں دانائے رمزِ اتحاد | با مسلماں داد پیغامِ وداد
مردِ ابدالی وجودش آیتے | داد افغاں را اساسِ ملّتے
آں شہیدانِ محبّت را امام | آبروئے ہند و چین و روم و شام
نامش از خورشید و مہ تابندہ تر | خاکِ قبرش از من و تو زندہ تر!
عشق رازے بود بر صحرا نہاد | تو ندانی جاں چہ مشتاقانہ داد!
از نگاہِ خواجۂ بدر و حنین | فقرِ سلطاں وارثِ جذبِ حسین!

رفت سلطاں زیں سرائے ہفت روز

نوبتِ او در دکن باقی ہنوز!

حرف و صوتم خام و فکرم ناتمام | کے تواں گفتن حدیثِ آں مقام!

نوریاں از جلوہ ہاے او بصیر — زندہ و دانا و گویا و خبیر!

قصرے از فیروزہ دیوار و درش — آسمانِ نیلگوں اندر برش!

رفعتِ او برتر از چند و چگوں — می کند اندیشہ را خوار و زبوں!

آں گل و سرو و سمن آں شاخسار — از لطافت مثلِ تصویرِ بہار!

ہر زماں برگِ گل و برگِ شجر — دارد از ذوقِ نمو رنگِ دگر!

ایں قدر بادِ صبا افسوں گر است — تا مژہ برہم زنی زرد احمر است!

ہر طرف فوّارہ ہا گوہر فروش — مرغکِ فردوس زاد اندر خروش

بارگاہے اندراں کاخے بلند — ذرّہ او آفتاب اندر کمند!

سقف و دیوار و اساطیں از عقیق — فرشِ او از یشم و پرچیں از عقیق!

بر یمین و بر یسارِ آں وثاق — حوریاں صف بستہ با زرّیں نطاق!

درمیاں بنشستہ بر اورنگِ زر — خسروانِ جم حشم بہرام فر!

رومی آں آئینۂ حسنِ ادب — با کمالِ دلبری بکشاد لب

گفت مردے شاعرے از خاور است   شاعرے یا ساحرے از خاور است!

فکرِ او باریک و جانش دردمند

شعرِ او در خاوراں سوزے فگند!"

نادر

خوش بیا اے نکتہ سنجِ خاوری   اے کہ می زیبد ترا حرفِ دری

محرمِ رازیم! با ما راز گوے   آنچہ می دانی ز ایراں باز گوے

زندہ رود

بعد مدت چشمِ خود بر خود گشاد   لیکن اندر حلقۂ دامے فتاد

کشتۂ نازِ بتانِ شوخ و شنگ   خالقِ تہذیب و تقلیدِ فرنگ!

کارِ آں وارفتۂ ملک و نسب   ذکرِ شاپور است و تحقیرِ عرب!

روزگارِ او تهی از واردات ‏ ‏ از قبورِ کهنه می جوید حیات!

با وطن پیوست و از خود در گذشت ‏ ‏ دل برستم داد و از حیدر گذشت!

نقشِ باطل می پذیرد از فرنگ

سر گذشتِ خود بگیرد از فرنگ!

پیرِ ما ایران زمانِ یزدجرد ‏ ‏ چهرهٔ او بے فروغ از خونِ سرد!

دین و آئین و نظامِ او کهن ‏ ‏ شید و تارِ صبح و شامِ او کهن!

موجِ مے در شیشهٔ تاکش نبود ‏ ‏ یک شرر در تودهٔ خاکش نبود!

تا ز صحرائے رسیدش محشرے ‏ ‏ آنکه داد او را حیاتِ دیگرے!

این چنین حشر از عنایاتِ خدا است ‏ ‏ پارسِ باقی! رومة الکبریٰ کجاست؟

آنکه رفت از پیکرِ او جانِ پاک ‏ ‏ بے قیامت بر نمی آید ز خاک!

مردِ صحرائی با ایراں جاں دمید ‏ ‏ باز سوئے ریگ زارِ خود رمید!

کهنه را از لوحِ ما بستر دو رفت ‏ ‏ برگ و سازِ عصرِ نو آورد و رفت!

آہ احسانِ عرب نشناختند
از تشِ افرنگیاں بگداختند!

نمودار می شود روح ناصر خسرو علوی و غزلے مستانہ سرایدہ غائب میشود

دست را چوں مرکبِ تیغ و قلم کردی مدار
ہیچ غم گر مرکبِ تن لنگ باشد یا عرن
از سرِ شمشیر و از نوکِ قلم زاید ہنر
اے برادر ہمچو نور از نار و نار از نارون
بے ہنرداں نزدِ بے دیں ہم قلم ہم تیغ را
چوں نباشد دیں نباشد کلک و آہن را ثمن

دیں گرامی شد بدانا و بناداں خوار گشت
پیشِ ناداں دیں چو پیشِ گاو باشد یاسمن!
ہمچو کرپاسے کہ از یک نیمہ زو الیاس را
کرتہ آید وز دگر نیمہ یہودی را کفن"

ابدالی

آں جواں کو سلطنت ہا آفرید
باز در کوہ و قفارِ خود رسید!
آتشے در کوہسارش برفروخت
خوش عیار آمد بروں یا پاک سوخت؟

زندہ رود

امتاں اندر اخوت گرم خیز
او برادر با برادر در ستیز!
از حیاتِ او حیاتِ خاور است
طفلکِ دہ سالہ اش لشکر گر است!

بے خبر خود را ز خود پرداختہ ممکناتِ خویش را نشناختہ!

ہست دارائے دل و غافل ز دل تن ز تن اندر فراق و دل ز دل!

مردِ رہرو را بمنزل راہ نیست از مقاصد جانِ او آگاہ نیست!

خوش سرود آں شاعرِ افغاں شناس آنکہ بیند، باز گوید بے ہراس!

آں حکیمِ ملّتِ افغانیاں آں طبیبِ علّتِ افغانیاں!

رازِ قومے دید و بیباکانہ گفت حرفِ حق با شوخیِ رندانہ گفت!

"اشترے یابد اگر افغانِ حُر

با یراق و ساز و با انبارِ دُر

ہمتِ دونش ازاں انبارِ دُر

می شود خوشنود با زنگِ شتر!"

شاعرِ افغاں شناس ۔ خوشحال خاں خٹک ۔

ابدالی

در نہادِ ما تب و تاب از دل است — خاک را بیداری و خواب از دل است!

تن ز مرگِ دل دگرگوں می شود — در مساماتش عرق خوں می شود!

از فسادِ دل بدن ہیچ است ہیچ — دیدہ بر دل بند و جز بر دل مپیچ!

آسیا یک پیکرِ آب و گل است — ملّتِ افغاں دراں پیکر دل است!

از فسادِ او فسادِ آسیا — در کشادِ او کشادِ آسیا!

تا دل آزاد است آزاد است تن — ورنہ کاہے در رہِ باد است تن!

ہمچو تن پابندِ آئین است دل — مردہ از کیں زندہ از دین است دل!

قوتِ دیں از مقامِ وحدت است
وحدت ار مشہود گردد ملّت است!

شرق را از خود برد تقلیدِ غرب — باید ایں اقوام را تنقیدِ غرب

قوتِ مغرب نہ از چنگ و رباب
نے ز رقصِ دخترانِ بے حجاب!

نے ز سحرِ ساحرانِ لالہ روست
نے ز عریاں ساق و نے از قطعِ موست!

محکمی او را نہ از لادینی است
نے فروغش از خطِ لاطینی است!

قوتِ افرنگ از علم و فن است
از ہمیں آتش چراغش روشن است

حکمت از قطع و برید جامہ نیست
مانعِ علم و ہنر عمامہ نیست!

علم و فن را اے جوانِ شوخ و شنگ
مغز می باید نہ ملبوسِ فرنگ!

اندریں رہ جز نگہ مطلوب نیست
ایں کلہ یا آں کلہ مطلوب نیست

فکرِ چالاکے اگر داری بس است
طبعِ درّاکے اگر داری بس است!

گر کسے شبہا خورد دودِ چراغ
گیرد از علم و فن و حکمت سراغ!

ملکِ معنی کس حدِ او را نبست
بے جہادِ پیہمے نآید بدست!

تُرک از خود رفتہ و مستِ فرنگ
زہرِ نوشیں خوردہ از دستِ فرنگ

زانکہ تریاقِ عراق از دست داد — من چہ گویم جز خدا بیشش یار باد!

بندۂ افرنگ از ذوقِ نمود — می برد از غربیاں رقص و سرود!

نقدِ جانِ خویش در بازد بہ لہو — علم دشوار است می سازد بہ لہو!

از تنِ آسانی بگیرد سہل را — فطرتِ او در پذیرد سہل را!

سہل را جستن دریں دیرِ کہن
ایں دلیلِ آنکہ جاں رفت از بدن!

زندہ رود

می شناسی چیست تہذیبِ فرنگ — در جہانِ او دو صد فردوسِ رنگ!

جلوہ ہایش خانما نہا سوختہ — شاخ و برگ و آشیانہا سوختہ!

ظاہرش تابندہ و گیرندہ ایست — دل ضعیف است و نگہ را بندہ ایست!

چشم بیند دل بلغزد اندرون — پیشِ ایں بتخانہ افتد سرنگوں!

کس نداند شرق را تقدیر چیست! دل بظاهر بسته را تدبیر چیست؟

ابدالی

آنچه بر تقدیر مشرق قادر است — عزم و حزم پهلوی و نادر است

پهلوی آن وارث تختِ قباد — ناخن او عقدهٔ ایران کشاد

نادر آن سرمایهٔ درّانیان — آن نظامِ ملّت افغانیان

از غمِ دین و وطن زار و زبون — لشکرش از کوهسار آمد برون

هم سپاهی هم سپه‌گر هم امیر — با عدو فولاد و با یاران حریر!

من فدای آنکه خود را دیده است — عصرِ حاضر را نکو سنجیده است!

غربیان را شیوه‌های ساحری است

تکیه جز بر خویش کردن کافری است

سلطان شہید

بازگو از ہند و از ہندوستاں	آنکہ با کاہش نیرزد بوستاں!
آنکہ اندر مسجدش ہنگامہ مُرد	آنکہ اندر دیر او آتش فسرد!
آنکہ دل از بہرِ او خوں کردہ ایم	آنکہ یادش را بجاں پروردہ ایم
از غمِ ما کُن غمِ او را قیاس	آہ ازاں معشوقِ عاشق ناشناس!

زندہ رود

ہندیاں منکر ز قانونِ فرنگ	در نگیرد سحر و افسونِ فرنگ!
روح را بارِ گراں آئینِ غیر	گرچہ آید ز آسماں آئینِ غیر!

سلطان شہید

چوں بروید آدم از مشتِ گلے	با دلے، با آرزوے در دلے!

لذتِ عصیاں چشیدن کارِ اوست   غیرِ خود چیزے ندیدن کارِ اوست!

زانکہ بے عصیاں خودی ناید بدست   تا خودی ناید بدست آید شکست!

زائرِ شہر و دیارم بودہ   چشمِ خود را بر مزارم سودہ!

اے شناسائے حدودِ کائنات   در دکن دیدی ز آثارِ حیات؟

زندہ رود

تخمِ اشکے ریختم اندر دکن   لالہ ہا روید ز خاکِ آں چمن!

رود کاویری مدام اندر سفر   دیدہ ام در جانِ او شورے دگر!

سلطان شہید

اے ترا دادند حرفِ دل فروز   از تپِ اشکِ تو می سوزم ہنوز

کاوِ کاوِ ناخنِ مردانِ راز   جوئے خوں بکشاد از رگہائے ساز

آں نوا کز جانِ تو آید بروں | می دہد ہر سینہ را سوزِ دروں!
بودہ ام در حضرتِ مولائے کُل | آنکہ بے او طے نمی گردد سُبل!
گرچہ آنجا جرأتِ گفتار نیست | روح را کارے بجز دیدار نیست!
سوختم از گرمیٔ اشعارِ تو | بر زبانم رفت از افکارِ تو
گفت، "ایں بیتے کہ برخواندی زکیست؟ | اندرو ہنگامہ ہائے زندگی است!"
باہماں سوزے کہ در سازد بجاں | یک دو حرف از ما بہ کاویری رساں!

در جہاں تو زندہ رود او زندہ رود
خوشتر آید سرود اندر سرود

پیغامِ سلطان شہید بہ رودِ کاویری

(حقیقتِ حیات و مرگ و شہادت)

رودِ کاویری یکے نرمک خرام | خستہ شاید کہ از سیرِ دوام!

در کہستاں عمرہا نالیدہ
راہ خود را با مژہ کاویدہ

اے مرا خوشتر ز جیحون و فرات
اے دکن را آب تو آب حیات!

آہ شہرے کو در آغوش تو بود
حسن نوشین جلوہ از نوش تو بود

کہنہ گردیدی شباب تو ہماں
پیچ و تاب و رنگ و آب تو ہماں!

موج تو جز دانۂ گوہر نزاد
طرّۂ تو تا ابد شوریدہ باد!

اے ترا سازے کہ سوز زندگی است
ہیچ می دانی کہ ایں پیغام کیست؟

آنکہ می کردی طواف سطوتش
بودہ آئینہ دار دولتش!

آنکہ صحرا ہا ز تدبیرش بہشت!
آنکہ نقش خود بخون خود نوشت!

آنکہ خاکش مرجع صد آرزوست
اضطراب موج تو از خون اوست!

آنکہ گفتارش ہمہ کردار بود
مشرق اندر خواب و او بیدار بود!

آہ شہرے کو در آغوش الخ۔ شہر سرنگا پٹم

اے من و تو موجے از رودِ حیات
ہر نفس دیگر شود ایں کائنات!

زندگانی انقلابِ ہر دمے است
زانکہ او اندر سراغِ عالمے است!

تار و پودِ ہر وجود از رفت و بود
ایں ہمہ ذوقِ نمود از رفت و بود

جادہ ہا چوں رہرواں اندر سفر
ہر کجا پنہاں سفر پیدا حضر!

کاروان و ناقہ و دشت و نخیل
ہر چہ بینی نالد از دردِ رحیل!

در چمن گل میہمانِ یک نفس
رنگ و آبش امتحانِ یک نفس!

موسمِ گل؟ ماتم و ہم نائے و نوش
غنچہ در آغوش و نعشِ گل بدوش!

لالہ را گفتم یکے دیگر بسوز
گفت رازِ ما نمی دانی ہنوز!

از خس و خاشاک تعمیرِ وجود
غیر حسرت چیست پاداشِ نمود؟

در سرائے ہست و بود آئی؟ میا
از عدم سوئے وجود آئی؟ میا

در بیائی چوں شرار از خود مرو
در تلاشِ خرمنے آوارہ شو!

تاب و تب داری اگر مانند مهر — پا بنه در وسعت آبادِ سپهر!

کوه و مرغ و گلشن و صحرا بسوز — ماهیاں را در تہِ دریا بسوز!

سینۂ داری اگر در خوردِ تیر — در جہاں شاہیں بزی شاہیں بمیر!

زانکہ در عرضِ حیات آمد ثبات — از خدا کم خواستم طولِ حیات!

زندگی را چیست رسم و دین و کیش؟

یک دمِ شیری بہ از صد سالِ میش!

زندگی محکم ز تسلیم و رضاست — موت نیرنج و طلسم و سیمیاست!

بندۂ حق ضیغم و آہوست مرگ — یک مقام از صد مقامِ اوست مرگ!

می فتد بر مرگ آں مردِ تمام — مثلِ شاہینے کہ افتد بر حمام!

ہر زماں میرد غلام از بیمِ مرگ — زندگی او را حرام از بیمِ مرگ!

بندۂ آزاد را شانے دگر — مرگ او را می دہد جانے دگر!

او خود اندیش است مرگ اندیش نیست — مرگِ آزاداں ز آنے بیش نیست!

بگذر از مرگے کہ سازد با لحد — زانکہ این مرگ است مرگِ دام و دد!

مردِ مومن خواہد از یزدانِ پاک — آن دگر مرگے کہ برگیرد ز خاک!

آن دگر مرگ! انتہاے راہِ شوق — آخرین تکبیر در جنگاہِ شوق!

گرچہ ہر مرگ است بر مومن شکر! — مرگِ پورِ مرتضےٰ چیزے دگر!

جنگِ شاہانِ جہان غارت گری است — جنگِ مومن سنتِ پیغمبری است!

جنگِ مومن چیست؟ ہجرت سوے دوست! — ترکِ عالم، اختیارِ کوے دوست!

آنکہ حرفِ شوق با اقوام گفت — جنگ را رہبانیِ اسلام گفت!

کس نداند جز شہید این نکتہ را
کو بخونِ خود خرید این نکتہ را

آنکہ حرفِ شوق الخ یعنی حضورِ سرورِ کائنات - در مصرعِ ثانی اشارہ ایست بحدیث
الجہاد رہبانیۃ الاسلام،

زنده رود رخصت می شود از فردوسِ بریں و تقاضاے حورانِ بہشتی

شیشۂ صبر و سکونم ریز ریز	پیرِ رومی گفت در گوشم کہ خیز!
آں حدیثِ شوق و آں جذب و یقیں	آہ آں ایوان و آں کاخِ بریں!
با دلِ پُرخوں رسیدم بر درش	یک ہجومِ حور دیدم بر درش!
بر لبِ شاں زنده رود، اے زنده رود	زنده رود، اے صاحبِ سوز و سرود!
شور و غوغا از یسار و از یمیں	یک دو دم با ما نشیں، با ما نشیں!

زنده رود

راہرو کو داند اسرارِ سفر	ترسد از منزل ز رہزن بیشتر

عشق در ہجر و وصال آسودہ نیست　　بے جمالِ لایزال آسودہ نیست!

ابتدا پیشِ بتاں افتادگی　　انتہا از دلبراں آزادگی!

عشق بے پروا و ہر دم در رحیل　　در مکان و لامکاں ابن السبیل!

کیشِ ما مانندِ موجِ تیز گام

اختیارِ جادہ و ترکِ مقام!

حُورانِ بہشت

شیوہ ہا داری مثالِ روزگار

یک نوائے خوش دریغ از ما مدار

غزل زندہ رود

با دمے نرسیدی بخدا چہ می جوئی　　ز خود گریختہ آشنا چہ می جوئی!

دگر بشاخِ گل آویز و آب و نم درکش
پریده رنگ! ز بادِ صبا چه می جوئی؟

دو قطره خونِ دل است آنچه مشک می نامند
تو اے غزالِ حرم در خطا چه می جوئی؟

عیارِ فقر ز سلطانی و جہانگیری است
سریرِ جم بطلب بوریا چه می جوئی!

سراغِ او ز خیابانِ لاله می گیرند
نوائے خوں شدهٔ ما ز ما چه می جوئی!

نظر ز صحبتِ روشندلاں بیفزاید
ز دردِ کم بصری توتیا چه می جوئی!

قلندریم و کراماتِ ما جہاں بینی است
ز ما نگاہ طلب کیمیا چه می جوئی!

حضور

گرچه جنت از تجلی ہائے اوست
جاں نیاساید بجز دیدارِ دوست!

ما ز اصلِ خویشتن در پرده ایم
طائریم و آشیاں گم کرده ایم!

علم اگر کج فطرت و بدگوہر است
پیشِ چشمِ ما حجابِ اکبر است

علم را مقصود اگر باشد نظر   می شود هم جاده و هم راهبر

می نهد پیشِ تو از قشرِ وجود   تا تو پرسی چیست رازِ این نمود

جاده را هموار سازد این چنین   شوق را بیدار سازد این چنین

درد و داغ و تاب و تب بخشد ترا   گریه های نیم شب بخشد ترا

علمِ تفسیرِ جهانِ رنگ و بو   دیده و دل پرورش گیرد ازو

بر مقامِ جذب و شوق آرد ترا   باز چوں جبریل بگذارد ترا!

عشق کس را کے بخلوت می برد   او ز چشمِ خویش غیرت می برد!

اوّلِ او هم رفیق و هم طریق

آخرِ او راه رفتن بے رفیق!

در گذشتم زاں همه حور و قصور   زورقِ جاں باختم در بحرِ نور!

غرق بودم در تماشاے جمال   هر زماں در انقلاب و لایزال!

گم شدم اندر ضمیرِ کائنات   چوں رباب آمد بچشمِ من حیات!

آنکه هر تارش رباب دیگرے | هر نوا از دیگرے خونیں ترے!
ما همه یک دودمانِ نار و نور | آدم و مهر و مه و جبریل و حور!
پیشِ جاں آئینۂ آویختند | حیرتے را با یقیں آمیختند!
صبحِ امروزے که نورش ظاهر است | در حضورش دوش و فردا حاضر است!
حق هویدا با همه اسرارِ خویش | با نگاهِ من کند دیدارِ خویش!
دیدنش افزودنِ بے کاستن! | دیدنش از قبرِ تن برخاستن!
عبد و مولا در کمینِ یک دگر | هر دو بے تاب اند از ذوقِ نظر!

زندگی هر جا که باشد جستجو است!
حلِ نشد ایں نکته من صیدم که او ست!

عشق جاں را لذتِ دیدار داد | با زبانم جرأتِ گفتار داد
اے دو عالم از تو با نور و نظر | اندکے آں خاکدانے را نگر
بندۂ آزاد را نا سازگار | بردمد از سنبلِ او نیشِ خار!

غالباں غرق اندر عیش و طرب | کارِ مغلوباں شمارِ روز و شب!
از ملوکیت جہانِ تو خراب | تیرہ شب در آستینِ آفتاب!
دانشِ افرنگیاں غارت گری | دیرہا خیبر شد از بے حیدری!
آنکہ گوید لاالہ بیچارہ ایست | فکرش از بے مرکزی آوارہ ایست!
چار مرگ اندر پے ایں دیر میر | سود خوار و والی و مُلّا و پیر!

ایں چنیں عالم کجا شایانِ تست
آب و گل داغے کہ بر دامانِ تست"

ندائے جمال

کلکِ حق از نقشہائے خوب و زشت | ہر چہ ما را ساز گار آمد نوشت!
چیست بودن دانی اے مردِ نجیب؟ | از جمالِ ذاتِ حق بردن نصیب!
آفریدن؟ جستجوئے دلبرے! | وا نمودن خویش را بر دیگرے!

این همه هنگامه‌های هست و بود — بی جمالِ ما نیاید در وجود!

زندگی هم فانی و هم باقی است — این همه خلّاقی و مشتاقی است!

زنده‌ای؟ مشتاق شو خلّاق شو — همچو ما گیرندهٔ آفاق شو!

در شکن آن را که ناید سازگار — از ضمیرِ خود دگر عالم بیار!

بندهٔ آزاد را آید گران — زیستن اندر جهانِ دیگران!

هر که او را قوتِ تخلیق نیست — پیشِ ما جز کافر و زندیق نیست!

از جمالِ ما نصیبِ خود نبرد — ق — از نخیلِ زندگانی بر نخورد

مردِ حق! برّنده چون شمشیر باش

خود جهانِ خویش را تقدیر باش!

زنده‌رود

چیست آئینِ جهانِ رنگ و بو — جز که آبِ رفته می‌ناید بجو!

زندگانی را سرِ تکرار نیست
فطرتِ او خوگرِ تکرار نیست!

زیرِ گردوں رجعت او را نارواست
چوں ز پا افتاد قومے بر نخاست!

ملّتے چوں مُرد کم خیزد ز قبر
چارۂ او چیست غیر از قبر و صبر!

ندائے جمال

زندگانی نیست تکرارِ نفس
اصلِ او از حیّ و قیّوم است و بس!

قربِ جاں با آنکہ گفت انّی قریب
از حیاتِ جاوداں بردن نصیب!

فرد از توحید لاہوتی شود
ملّت از توحید جبروتی شود!

بایزید و شبلی و بوذر ازوست
امتاں را طغرل و سنجر ازوست!

بے تجلّی نیست آدم را ثبات
جلوۂ ما فرد و ملّت را حیات!

ہر دو از توحید می گیرد کمال
زندگی ایں را جلال آں را جمال!

این سلیمانی است آن سلمانی است　　آن سراپا فقر و این سلطانی است

آن یکی را بیند این گردد یکی
در جہان با آن نشین با این بزی

چیست ملت اے کہ گوئی لا الٰہ　　با ہزاران چشم بودن یک نگہ

اہلِ حق را حجت و دعوے یکے است　　خیمہ ہائے ما جدا دلہا یکے است

ذرہ ہا از یک نگاہی آفتاب　　یک نگہ شو تا شود حق بے حجاب

یک نگاہی را بچشم کم مبین　　از تجلی ہائے توحید است این

ملتے چوں می شود توحید مست
قوت و جبروت می آید بدست

روحِ ملت را وجود از انجمن　　روحِ ملت نیست محتاج بدن

تا وجودش را نمود از صحبت است　　مُرد چوں شیرازۂ صحبت شکست

مردۂ؟ از یک نگاہی زندہ شو　　بگذر از بے مرکزی پایندہ شو

خیمہ ہائے ما جدا دلہا یکے است ۔ عرفی ضرب المثل

وحدتِ افکار و کردار آفریں
تا شوی اندر جہان صاحب نگیں!

زندہ رود

من کیم؟ تو کیستی؟ عالم کجاست؟
در میانِ ما و تو دوری چراست؟

من چرا در بندِ تقدیرم بگوے
تو نمیری من چرا میرم بگوے!

ندائے جمال

بودہٗ اندر جہانِ چار سو
ہر کہ گنجد اندرو میرد درو

زندگی خواہی خودی را پیش کن
چار سو را غرق اندر خویش کن

باز بینی من کیم تو کیستی
در جہاں چُوں مردی و چوں زیستی

زنده رود

پوزشِ این مردِ ناداں در پذیر | پرده را از چهرهٔ تقدیر گیر
انقلابِ روس و المان دیده ام | شور در جانِ مسلماں دیده ام
دیده ام تدبیرہاے غرب و شرق | وانما تقدیرہاے غرب و شرق!

افتادن تجلی جلال

ناگہاں دیدم جہانِ خویش را | آں زمین و آسمانِ خویش را
غرق در نورِ شفق گوں دیدمش | سرخ مانندِ طبرخوں دیدمش!
زاں تجلی ہا کہ در جانم شکست | چوں کلیم اللہ فتادم جلوہ مست!
نورِ او ہر پردگی را وانمود | تابِ گفتار از زبانِ من ربود!

از ضمیرِ عالمِ بے چند و چوں
یک نواے سوزناک آمد بروں!

"بگذر از خاور و افسونیِ افرنگ مشو
که نیرزد بجوے این همه دیرینه و نو

آن نگینے که تو با اهرمنان باختهٔ
هم بجبریلِ امینے نتوان کرد گرو

زندگی انجمن آرا و نگهدارِ خود است
اے که در قافلهٔ بے همه شو با همه رو

تو فروزنده تر از مهرِ منیر آمدهٔ
آنچنان زی که بهر ذرّه رسانی پرتو

چوں پرِ کاه که در رهگذرِ باد افتاد
رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو

از تنک جامیِ تو میکده رسوا گردید
شیشهٔ گیر و حکیمانه بیاشام و برو"

خطاب بہ جاوید

سخنے بہ نژادِ نو

خطاب بہ جاوید

(سخنے بہ نژادِ نو)

این سخن آراستن بے حاصل است   بر نیاید آنچہ در قعرِ دل است!

گرچہ من صد نکتہ گفتم بے حجاب   نکتۂ دارم کہ ناید در کتاب!

گر بگویم می شود پیچیدہ تر   حرف و صوت او را کند پوشیدہ تر

سوزِ او را از نگاہِ من بگیر

یا ز آہِ صبحگاہِ من بگیر!

مادرت درسِ نخستیں با تو داد   غنچۂ تو از نسیمِ او کشاد!

از نسیمِ او ترا این رنگ و بوست   اے متاعِ ما بہاے تو ازوست!

دولتِ جاوید ازو اندوختی
از لبِ او لا اله آموختی!

اے پسر! ذوقِ نگہ از من بگیر
سوختن در لا اله از من بگیر!

لا اله گوئی؟ بگو از روئے جاں
تا ز اندامِ تو آید بوئے جاں!

مہر و مہ گردد ز سوزِ لا اله
دیده ام ایں سوز را در کوہ و کہ!

ایں دو حرفِ لا اله گفتار نیست
لا اله جز تیغِ بے زنہار نیست!

زیستن با سوزِ او قہاری است
لا اله ضرب است و ضرب کاری است!

مومن و پیشِ کساں بستن نطاق!
مومن و غداری و فقر و نفاق!

با پشیزے دین و ملت را فروخت
ہم متاعِ خانہ و ہم خانہ سوخت!

لا اله اندر نمازش بود و نیست
نازہا اندر نیازش بود و نیست!

نور در صوم و صلواتِ او نماند
جلوۂ در کائناتِ او نماند!

آنکہ بود الله او را ساز و برگ
فتنۂ او حبِّ مال و ترسِ مرگ!

رفت ازو آں مستی و ذوق و سرور — دینِ او اندر کتاب و او بگور!

صحبتش با عصرِ حاضر درگرفت — حرفِ دیں را از دو پیغمبر گرفت

آں ز ایراں بود و ایں ہندی نژاد — آں ز حج بیگانہ و ایں از جہاد

تا جہاد و حج نماند از واجبات — رفت جاں از پیکرِ صوم و صلوات!

روح چوں رفت از صلوات و از صیام — فرد ناہموار و ملت بے نظام!

سینہ ہا از گرمیٔ قرآں تہی — از چنیں مرداں چہ امیدِ بہی!

از خودی مردِ مسلماں درگذشت
اے خضر دستے کہ آب از سر گذشت!

سجدۂ کز وے زمیں لرزیدہ است — بر مرادش مہر و مہ گردیدہ است

ق

سنگ اگر گیرد نشانِ آں سجود — در ہوا آشفتہ گردد ہمچو دود!

ایں زماں جز سر بزیری ہیچ نیست — اندرو جز ضعفِ پیری ہیچ نیست!

آں شکوہِ ربّیَ الاعلےٰ کجاست — ایں گناہِ اوست یا تقصیرِ ماست؟

هر کسے بر جادۂ خود تند رو | ناقۂ ما بے زمام و ہرزہ دو!

صاحبِ قرآن و بے ذوقِ طلب

العجب ثم العجب ثم العجب!

گر خدا سازد ترا صاحب نظر | روزگارے را کہ می آید نگر!

عقلہا بے باک و دلہا بے گداز | چشمہا بے شرم و غرق اندر مجاز!

علم و فن، دین و سیاست، عقل و دل | زوج زوج اندر طوافِ آب و گل!

آسیا آں مرز و بوم آفتاب | غیر بیں، از خویشتن اندر حجاب!

قلبِ او بے وارداتِ نَو بنَو | حاصلش را کس نگیرد با دو جو!

روزگارش اندریں دیرینہ دیر | ساکن و یخ بستہ و بے ذوقِ سیر!

صیدِ مُلایان و نخچیرِ ملوک | آہوے اندیشۂ او لنگ و لوک!

عقل و دین و دانش و ناموس و ننگ | بستۂ فتراکِ لردانِ فرنگ!

تا ختم بر عالمِ افکارِ او | بر دریدم پردۂ اسرارِ او!

درمیانِ سینه دل خوں کرده ام
تا جهانش را دگرگوں کرده ام!

من بطبعِ عصرِ خود گفتم دو حرف
کرده ام بحرین را اندر دو ظرف!

حرفِ پیچاپیچ و حرفِ نیش دار
تا کنم عقل و دلِ مرداں شکار!

حرفِ ته دارے باندازِ فرنگ
نالهٔ مستانهٔ از تارِ چنگ!

اصلِ ایں از ذکر و اصلِ آں ز فکر
اے تو بادا وارثِ ایں فکر و ذکر!

آبِ جویم از دو بحرِ اصلِ من است
فصلِ من فصل است و هم وصلِ من است!

تا مزاجِ عصرِ من دیگر فتاد
طبعِ من هنگامهٔ دیگر نهاد!

نوجواناں تشنه لب، خالی ایاغ
شسته رو، تاریک جاں، روشن دماغ!

کم نگاه و بے یقین و نا امید
چشمِ شاں اندر جهاں چیزے ندید!

ناکساں منکر ز خود مومن بغیر
خشت بند از خاکِ شاں معمارِ دیر!

حرفِ پیچاپیچ الخ۔ تلمیح بہ کتاب تشکیلِ جدیدِ الٰہیاتِ اسلامیہ بزبان انگریزی

مکتب از مقصودِ خویش آگاہ نیست   تا بجذبِ اندرونش راہ نیست!

نورِ فطرت را ز جانہا پاک شست   یک گلِ رعنا ز شاخِ او نرست!

خشت را معمارِ ما کج می نہد   خوے بط با بچۂ شاہیں دہد!

علم تا سوزے نگیرد از حیات   دل نگیرد لذتے از واردات!

علم جز شرحِ مقاماتِ تو نیست   علم جز تفسیرِ آیاتِ تو نیست!

سوختن می باید اندر نارِ حس   تا بدانی نقرۂ خود را ز مس!

علمِ حق اوّل حواس آخر حضور

آخرِ او می نگنجد در شعور!

صد کتاب آموزی از اہلِ ہنر   خوشتر آں درسے کہ گیری از نظر

ہر کسے زاں می کہ ریزد از نظر   مست می گردد باندازِ دگر!

از دمِ بادِ سحر میرد چراغ   لالہ زاں بادِ سحر مے در دماغ!

کم خور و کم خواب و کم گفتار باش   گردِ خود گردندہ چوں پرکار باش!

منکرِ حق نزدِ ملا کافر است   منکرِ خود نزدِ من کافر تر است!

آن بانکارِ وجود آمد "عجول"   این "عجول" و هم "ظلوم" و هم "جهول"!

شیوهٔ اخلاص را محکم بگیر   پاک شو از خوفِ سلطان و امیر

عدل در قهر و رضا از کف مده   قصد در فقر و غنا از کف مده

حکم دشوار است، تاویلے مجو   جز بقلبِ خویش قندیلے مجو

حفظِ جان ها ذکر و فکرِ بے حساب   حفظِ تن ها ضبطِ نفس اندر شباب

حاکمی در عالمِ بالا و پست   جز بحفظِ جان و تن ناید بدست

لذتِ سیر است مقصودِ سفر   گر نگه بر آشیان داری مپر

ماه گردد تا شود صاحب مقام   سیرِ آدم را مقام آمد حرام!

زندگی جز لذتِ پرواز نیست   آشیان با فطرتِ او ساز نیست!

رزقِ زاغ و کرگس اندر خاکِ گور

رزقِ بازان در سوادِ ماه و هور

سرِّ دیں صدقِ مقال اکلِ حلال
خلوت و جلوت تماشائے جمال!

در رہِ دیں سخت چوں الماس زی
دل بحق بر بند و بے وسواس زی!

سرّے از اسرارِ دیں بر گویمت
داستانے از مظفر گویمت

اندر اخلاصِ عمل فرد فرید
پادشاہے با مقامِ بایزید

پیشِ او اسپے چو فرزنداں عزیز
سخت کش چوں صاحبِ خود در ستیز

سبزہ رنگے از نجیبانِ عرب
با وفا بے عیب پاک اندر نسب

مرد مومن را عزیز اے نکتہ رس
چیست جز قرآن و شمشیر و فرس؟

من چہ گویم وصفِ آں خیر الجیاد
کوہ و روئے آبہا رفتے چو باد

روزِ ہیجا از نظر آوارہ تر
تند بادے طایفِ کوہ و کمر!

در درنگِ او فتنہ ہائے رستخیز
سنگ از ضربِ سمِ او ریز ریز

مظفر یکے از سلاطینِ گجرات اسیرِ سلطان محمود کہ مسلمانانِ ہند او را لبیگڑہ می خوانند
خیر الجیاد - اسبِ اصیل و نجیب

روزے آں حیواں چو انساں ارجمند　　　گشت از دردِ شکم زار و نژند

کرد بیطارے علاجش از شراب　　　اسپِ شہ را وا رہاند از پیچ و تاب

شاہِ حق بیں دیگر آں یکراں نخواست　　　شرعِ تقوےٰ از طریقِ ما جداست

اے ترا بخشد خدا قلب و جگر

طاعتِ مردِ مسلمانے نگر!

دیں سراپا سوختن اندر طلب　　　انتہایش عشق و آغازش ادب

آبروے گل ز رنگ و بوے اوست　　　بے ادب بے رنگ و بو بے آبروست!

نوجوانے را چو بینم بے ادب　　　روزِ من تاریک می گردد چو شب

تاب و تب در سینہ افزاید مرا　　　یادِ عہدِ مصطفےٰ آید مرا!

از زمانِ خود پشیماں می شوم　　　در قرونِ رفتہ پنہاں می شوم!

سترِ زن یا زوج یا خاکِ لحد　　　سترِ مرداں حفظِ خویش از یارِ بد

حرفِ بد را بر لب آوردن خطاست　　　کافر و مومن ہمہ خلقِ خداست!

آدمیت احترامِ آدمی ... با خبر شو از مقامِ آدمی!

آدمی از ربط و ضبطِ تن بہ تن ... بر طریقِ دوستی گامے بزن!

بندۂ عشق از خدا گیرد طریق ... می شود بر کافر و مومن شفیق!

کفر و دیں را گیر در پہنائے دل ... دل اگر بگریزد از دل، وائے دل!

گرچہ دل زندانیِ آب و گل است

ایں ہمہ آفاق آفاقِ دل است!

گرچہ باشی از خداونداں دہ ... فقر را از کف مدہ، از کف مدہ

سوزِ او خوابیدہ در جانِ تو ہست ... ایں کہن مے از نیاگانِ تو ہست!

در جہاں جز دردِ دل ساماں مخواہ ... نعمت از حق خواہ و از سلطاں مخواہ!

اے بسا مردِ حق اندیش و بصیر ... می شود از کثرتِ نعمت ضریر!

کثرتِ نعمت گداز از دل برد ... ناز می آرد، نیاز ... !

ضریر۔ نابینا

سالہا اندر جہاں گردیدہ ام   نم بچشمِ منعماں کم دیدہ ام!

من فدائے آنکہ درویشانہ زیست

وائے آں کو از خدا بیگانہ زیست!

در مسلماناں مجو آں ذوق و شوق   آں یقیں آں رنگ و بو آں ذوق و شوق!

عالماں از علمِ قرآں بے نیاز   صوفیاں درندہ گرگ و مو دراز!

گرچہ اندر خانقاہاں ہائے و ہوست   کو جوانمردے کہ صہبا در کدوست!

ہم مسلمانانِ افرنگی مآب   چشمۂ کوثر بجویند از سراب!

بے خبر از سرِّ دیں اند ایں ہمہ   اہلِ کیں اند اہلِ کیں اند ایں ہمہ!

خیر و خوبی بر خواص آمد حرام   دیدہ ام صدق و صفا را در عوام!

اہلِ دیں را باز داں از اہلِ کیں   ہم نشینِ حق بجو با او نشیں

کرگساں را رسم و آئیں دیگر است

سطوتِ پروازِ شاہیں دیگر است!

مردِ حق از آسماں افتد چو برق ہیزمِ او شہر و دشتِ غرب و شرق

ما ہنوز اندر ظلامِ کائنات او شریکِ اہتمامِ کائنات

او کلیمؑ و او مسیحؑ و او خلیلؑ او محمدؐ او کتاب او جبرئیل!

آفتابِ کائناتِ اہلِ دل از شعاعِ او حیاتِ اہلِ دل

اول اندر نارِ خود سوزد ترا باز سلطانی بیاموزد ترا

ما ہمہ با سوزِ او صاحب دلیم ورنہ نقشِ باطلِ آب و گلیم

ترسم ایں عصرے کہ تو زادی در آں در بدن غرق است و کم داند ز جاں!

چوں بدن از قحطِ جاں ارزاں شود مردِ حق در خویشتن پنہاں شود!

در نیابد جستجو آں مرد را گرچہ بیند روبرو آں مرد را!

تو مگر ذوقِ طلب از کف مدہ گرچہ در کارِ تو افتد صد گرہ!

گر نیابی صحبتِ مردِ خبیر از اب و جد آنچہ من دا[illegible]!

پیرِ رومی را رفیقِ راہ ساز تا خدا بخشد ترا سوز و گداز

زانکہ رومی مغز را داند ز پوست — پاے او محکم فتد در کوے دوست!

شرح او کردند و او را کس ندید — معنیٔ او چوں غزال از ما رمید

رقصِ تن از حرفِ او آموختند — چشم را از رقصِ جاں بر دوختند!

رقصِ تن در گردش آرد خاک را — رقصِ جاں برہم زند افلاک را!

علم و حکم از رقصِ جاں آید بدست — ہم زمیں ہم آسماں آید بدست!

فرد ازوے صاحبِ جذبِ کلیم! — ملت ازوے وارثِ ملکِ عظیم!

رقصِ جاں آموختن کارے بود — غیرِ حق را سوختن کارے بود

تا ز نارِ حرص و غم سوزد جگر — جاں برقص اندر نیاید اے پسر

ضعفِ ایمان است و دلگیری است غم — نوجوانا! نیمۂ پیری است غم!

می شناسی؟ حرص فقرِ حاضر است — من غلامِ آنکہ بر خود قاہر است

پیری: تلمیح بحدیثِ مشہور الہم نصف الہرم

فقرِ حاضر: تلمیح بحدیثِ مشہور ایاکم والطمع، فانہ الفقر الحاضر

اے مرا تسکینِ جانِ ناشکیب　　تو اگر از رقصِ جاں گیری نصیب

سرِّ دینِ مصطفیٰ گویم ترا

ہم بقبر اندر دعا گویم ترا!

کتاب ہذا کے ملنے کا پتہ

شیخ طاہر الدین انارکلی لاہور